Аркадій і Борис Стругацькі

Малюк

Розділ I

Порожнеча і тиша

— Знаєш, — сказала Майка, — у мене якесь дурне передчуття...

Ми стояли біля глайдера, вона дивилася собі під ноги і длубала каблуком промерзлий пісок.

Я не знав, що відповісти. Передчуттів я не мав ніяких, але мені, загалом кажучи, тут також не подобалось. Я примружився і почав дивитися на айсберг. Він височів над обрієм велетенською брилою цукру, сліпучо-біле вищерблене ікло, дуже холодне, дуже непорушне, дуже монолітне, без усіх цих мальовничих мерехтінь та переливів, — помітно було, що як врізався він у цей плаский беззахисний берег сто тисяч років тому, так і збирається простирчати тут ще сто тисяч років на заздрість усім своїм побратимам, що неприкаяно дрейфують у відкритому океані. Пляж, — гладенький, сіро-жовтий, виблискуючи міріадами лусочок інею — тулився до нього, а праворуч був океан, свинцевий, що дихав охолодим металом і був повитий холодним ряботинням, біля обрію чорний, наче туш, неприродно мертвий. Ліворуч над гарячими джерелами, над болотом, лежав сірий шаруватий туман, за туманом ледве проглядалися їжакуваті сопки, а далі громадилися стрімчасті темні скелі, вкриті плямами снігу. Скелі ці тяглися уздовж усього узбережжя, доки сягало око, а понад скелями у безхмарному, але також невеселому крижаному сіро-бузковому небі здіймалося крихітне, холодне бузкувате сонце.

Вандерхузе виліз із глайдера, відразу натягнув на голову хутряний капюшон і підійшов до нас.

— Я готовий, — повідомив він. — Де Комов?

Майка коротко знизала плечима і похукала на задубілі пальці.

— Зараз прийде, напевно, — розгублено відповіла вона.

— Ви куди сьогодні? — запитав я Вандерхузе. — На озеро?

Вандерхузе трохи закинув обличчя, відкопилив нижню губу і сонливо подивився на мене поверх кінчика носа, відразу зробившись схожим на літнього верблюда з рисячими бакенбардами.

— Нудно тобі тут самому, — співчутливо промовив він. — Але ж доведеться потерпіти, як ти гадаєш?

— Гадаю, доведеться.

Вандерхузе ще більше закинув голову і з тією самою верблюжою пихатістю поглянув у напрямку айсберга.

— Так, — співчутливо промовив він. — Це дуже схоже на Землю, але це не Земля. У цьому й уся біда із землеподібними світами. Постійно почуваєшся обдуреним. Обкраденим почуваєшся. Але й до цього можна звикнути, як ти гадаєш, Майко?

Майка не відповіла. Сьогодні вона чомусь зовсім засумувала. Чи навпаки — сердилася. Та з Майкою таке взагалі-то трапляється, вона це любить.

Позаду, легенько цмокнувши, лопнула перетинка люка, і на пісок зістрибнув Комов. Похапцем, на ходу застібаючи доху[1], він підійшов до нас і уривчасто запитав:

— Готові?

— Готові, — відповів Вандерхузе. — Куди ми сьогодні, Геннадію? Знову на озеро?

— Так, — сказав Комов, порпаючись із застібкою на горлі. — Наскільки я розумію, Майє, сьогодні ваш квадрат шістдесят чотири. Мої точки: західний берег озера, висота сім, висота дванадцять. Розклад уточнимо по дорозі. Попов, вас я попрошу надіслати радіограми, я залишив їх у рубці. Зв'язок зі мною через глайдер. Повернення о вісімнадцятій нуль-нуль за місцевим часом. У випадку затримки попередимо.

— Зрозуміло, — сказав я без ентузіазму: не сподобалася мені ця згадка про можливу затримку.

Майка мовчки рушила до глайдера. Комов упорався, нарешті, із застібкою, провів долонею по грудях і теж пішов до глайдера. Вандерхузе потиснув мені плече.

— Намагайся якнайменше витріщатися на всі ці пейзажі, — порадив він. — Сиди по змозі вдома і читай. Бережи квіти своєї селезінки.

Він неквапом заліз у глайдер, вмостився у водійському кріслі і помахав мені рукою. Майка, нарешті, дозволила собі всміхнутись і теж помахала мені рукою. Комов, не дивлячись, кивнув, ліхтар засунувся, і я перестав їх бачити. Глайдер нечутно рушив з місця, стрімко ковзнув уперед і вгору, відразу зробився маленьким і чорним та зник, неначе його й не було. Я залишився сам-один.

Якийсь час я стояв, запхавши руки глибоко в кишені дохи, і дивився, як трудяться мої хлоп'ята. За ніч вони попрацювали на славу, втомились, охляли і тепер, розгорнувши енергозабірники на максимум, жадібно ковтали блідий бульйончик, який згодовувало їм мляве бузкове світило. І ніщо інше їх не турбувало. І нічого більше їм було не треба, навіть я їм був не потрібен — принаймні, доти, поки не вичерпається їхня програма. Щоправда, незграбний товстун Том щоразу, коли я потрапляв у поле його візирів, умикав рубіновий лобовий сигнал, і при бажанні це можна було би сприймати як привітання, як ввічливо-розгублений уклін, але я ж то знав, що це просто означає: "У мене та в інших усе гаразд. Виконуємо завдання. Чи немає нових вказівок?" Я не мав нових вказівок. Я мав багато самоти і багато, дуже багато мертвої тиші.

Це не була ватяна тиша акустичної лабораторії, від якої закладає вуха, і не та дивовижна тиша земного заміського вечора, яка, освіжаючи, лагідно омиває мозок, заспокоює і єднає тебе з усім найкращим, що є у світі. Це була тиша особлива — пронизлива, прозора, наче вакуум, здатна витріпати всі нерви, — тиша величезного, абсолютно порожнього світу.

Я зацьковано озирнувся. Загалом, мабуть, не можна так говорити про себе; мабуть, слід було би сказати просто: "Я озирнувся". Проте я й справді озирнувся не просто, а саме зацьковано. Безшумно працювали кібери. Безшумно сліпило бузкове сонце. З цим треба було якось покінчити.

Наприклад, можна було б нарешті зібратися і пройтися до айсберга. Але до нього було кілометрів п'ять, а стандартна інструкція категорично забороняє черговому віддалятися від корабля більше як на сто метрів. Мабуть, за інших обставин було б до дідька спокусливо ризикнути і порушити інструкцію. Та тільки не тут. Тут я міг відійти і на п'ять кілометрів, і на сто двадцять п'ять, і нічого би не трапилось ні зі мною, ні з моїм кораблем, ні з десятком інших кораблів, що знаходяться зараз по всіх кліматичних поясах планети на південь від мене. Не вистрибне з

цих корячкуватих нетрів кровожерливе чудовисько, щоби зжерти мене, — нема тут ніяких чудовиськ. Не налетить з океану лютий тайфун, щоби підняти корабель і пожбурити на ці похмурі скелі, — не помічено тут ні тайфунів, ні інших землетрусів. Не буде тут надтермінового виклику з бази з оголошенням біологічної тривоги — не може тут бути біологічної тривоги, нема тут ні вірусів, ні бактерій, небезпечних для багатоклітинних створінь. Нічого тут нема, на цій планеті, крім океану, скель і карликових дерев. Нецікаво тут порушувати інструкцію.

Та й виконувати її тут нецікаво. На будь-якій порядній біологічно активній планеті дідька лисого я стояв би отак, руки в кишенях, на третій день після посадки. Я би літав зараз як підпалений. Налагодження, запуск і щодобовий контроль настройки сторожа-розвідника. Організація навколо корабля — і навколо будівельного майданчика, між іншим, — Зони Абсолютної Біологічної Безпеки. Забезпечення згаданої ЗАББ від нападу з-під Грунту. Кожні дві години контроль і заміна фільтрів — зовнішніх бортових, внутрішніх бортових та індивідуальних. Облаштування могильника для поховання всіх відходів, у тому числі й використаних фільтрів. Кожні чотири години стерилізація, дегазація та дезактивація керуючих систем кібермеханізмів. Контроль інформації роботів медслужби, запущених за межі ЗАББ. Ну й інші дрібниці: метеозонди, сейсмічна розвідка, спелеонебезпека, тайфуни, обвали, селі[2], карстові скиди{Карстові скиди — скиди, спричинені дією підземних вод у розчинних породах.}, лісові пожежі, виверження вулканів...

Я уявив собі, як я, у скафандрі, спітнілий, невиспаний, злий і вже трохи отупілий, промиваю нервові вузли товстуну Тому, а сторож-розвідник мотається в мене над головою і з наполегливістю ідіота удвадцяте сповіщає мене про появу під ген тим корчем страшної крапчастої жаби невідомого йому виду, а в навушниках верещать тривожні сигнали не на жарт схвильованих роботів мед служби, які з'ясували, що такий-то місцевий вірус дає нестандартну реакцію на пробу Балтерманца і, отже, теоретично здатен прорвати біоблокаду. Вандерхузе, котрий, як і належить лікарю та капітану, сидить у кораблі,

ставить мене до відома, що виникла небезпека провалитись У драговину, а Комов із крижаним спокоєм у голосі повідомляє по радіо, що двигун глайдера, наскільки він розуміє, сточений маленькими комахами, схожими на мурах, і що мурахи ці в даний момент пробують на зуб його скафандр… Ух! Проте на таку планету мене, звісно, не взяли б. Мене взяли саме на таку планету, для якої інструкції не писані. Бо не потрібні вони там.

Перед люком я затримався, струсив з підошов налиплий пісок, постояв трохи, поклавши долоню на теплий дихаючий борт корабля, і тицьнув пальцем у перетинку. У кораблі теж було тихо, але це все-таки була домашня тиша, тиша порожньої і затишної квартири. Я скинув доху і пройшов просто в рубку. Біля свого пульта я затримуватися не став — я й так бачив, що все гаразд, — а відразу сів за рацію. Радіограми лежали на столику. Я увімкнув шифратор і почав набирати текст. У першій радіограмі Комов повідомляв на базу координати трьох передбачених стійбищ, звітував про мальків, яких учора запустили в озеро, і радив Кіматурі не поспішати з плазунами. Усе це було більш-менш зрозуміло, та от із другої радіограми, адресованої в Центральний інформаторій, я зрозумів тільки, що Комову до зарізу потрібні дані щодо ігрек-фактора для двонормального гуманоїда з чотирьохповерховим індексом, який у цілому складається з дев'яти цифр і чотирнадцяти грецьких літер. Це була суцільна і непроникна вища ксенопсихологія{[3]}, на якій я, як і будь-який нормальний гуманоїд індексу нуль, не розумівся абсолютно. Та й не треба.

Набравши текст, я увімкнув службовий канал і передав усі повідомлення в одному імпульсі. Потім я зареєстрував радіограми, і раптом мені спало на думку, що час і мені надіслати свій перший звіт. Себто, що, власне, означає — звіт… "Група ЕР-2, будівельні роботи за стандартом 15, виконання стільки-то відсотків, дата, підпис". Усе. Мені довелося підвестися і підійти до свого пульта, щоби поглянути на графік виконання, і я відразу зрозумів, чого це мене раптом потягло на звіт. Справа тут була не у звіті, а просто я, напевно, вже досить досвідчений кібертехнік і відчув перебій, навіть нічого не бачачи і не чуючи: Том

знову зупинився, зовсім як учора, ні з того ні з сього. Як і вчора, я роздратовано тицьнув пальцем у клавішу контрольного виклику: "У чому річ?" Як і вчора, сигнал затримки відразу ж згас — і спалахнув рубіновий вогник: "У нас усе гаразд, виконуємо завдання. Чи немає нових вказівок?" Я дав йому вказівку відновити роботу й увімкнув відеоекран. Джек і Рекс працювали завзято, і Том також зрушився, але в перші секунди якось дивно, мало не боком, проте відразу ж вирівнявся.

— Е, брате, — сказав я вголос, — видно, ти в мене перевтомився і треба тебе, брате, почистити. — Я зазирнув у робочий щоденник Тома. Профілактику йому належало робити сьогодні ввечері. — Гаразд, до вечора ми з тобою якось дотягнемо, як ти гадаєш?

Том не заперечував. Якийсь час я дивився, як вони працюють, а потім вимкнув відеоекран: айсберг, туман над болотом, темні скелі... Хотілось обійтися без цього.

Звіт я все-таки надіслав і відразу зв'язався з ЕР-6. Вадик відгукнувся негайно, наче тільки цього і чекав.

— Ну що там у вас? — запитали ми один одного.

— У нас нічого, — відповів я.

— У нас ящірки поздихали, — повідомив Вадик.

— Ех, ви, — сказав я. — Попереджав же вас Комов, улюблений учень доктора Мбоги: не поспішайте ви з плазунами.

— А хто з ними поспішає? — заперечив Вадик. — Якщо хочеш знати мою думку, вони тут просто не виживуть. Спекота ж!

— Купаєтесь? — запитав я із заздрістю.

Вадик помовчав.

— Сполі́скуємося, — відповів він з неохотою. — Час від часу.

— Чого так?

— Порожньо, — сказав Вадик. — Нагадує жахливо велику ванну… Ти цього не зрозумієш. Нормальна людина такої неймовірної ванни уявити не може. Я тут заплив кілометрів на п'ять, спочатку все було гаразд, а потім раптом як уявив собі, що це ж не басейн — океан! І, крім мене, нема в ньому жодної живої тварюки… Ні, старий, тобі цього не зрозуміти. Я мало не потонув.

— Та-а-к, — протягнув я. — Отже, у вас теж…

Ми потеревенили ще декілька хвилин, а потім Вадика викликала база, і ми поспіхом розпрощались. Я викликав ЕР-9. Ганс не відгукнувся. Можна було б, звісно, викликати ЕР-1, ЕР-3, ЕР-4 й так далі — до ЕР-12, поговорити про те, що, мовляв, порожньо, безживно, мовляв, але яка з цього користь? Якщо подумати, ніякої. Тому я вимкнув рацію і переселився до себе за пульт. Якийсь час я сидів просто так — дивився на робочі екрани і думав про те, що справа, яку ми робимо, це подвійно добра справа: ми не тільки рятуємо пантіанців від неминучої і поголовної загибелі, ми ще й цю планету рятуємо — від порожнечі, від мертвої тиші, від безглуздя. Потім мені спало на думку, що пантіанці, напевно, доволі дивна раса, якщо наші ксенопсихологи вважають, що ця планета підходить їм найкраще. Дивний, мабуть, спосіб життя у них на Панті. От доставлять їх сюди — спочатку, звичайно, не всіх, а по два — по три представники від кожного племені, — побачать вони цей промерзлий пляж, цей айсберг, порожній крижаний океан, порожнє бузкове небо, побачать і скажуть: "Чудово! Зовсім як удома!" Якось не віриться. Щоправда, до їхнього приїзду тут уже не буде так порожньо. В озерах буде риба, в хащах — дичина, на мілинах — їстівні мушлі. Може, і ящірки коли-небудь приживуться, а наш айсберг засидять які-небудь

пташечки… До того ж, слід сказати, у становищі пантіанців не доводиться особливо перебирати. Якби, наприклад, стало відомо, що наше Сонце от-от вибухне і злиже із Землі все живе, я, напевно, теж не вередував би. Напевно, сказав би собі: нічого, якось проживемо. Щоправда у пантіанців ніхто й не питає. Вони однаково нічого не розуміють, космографії в них ще немає, навіть найпримітивнішої. Тож вони і не дізнаються, що переселилися на іншу планету…

Раптом я почув дещо. Якийсь шурхіт, наче ящірка пробігла. Про ящірку я, напевно, згадав через мою недавню розмову з Вадиком, насправді ж звук був ледь чутний і зовсім невизначений. Потім у дальньому кінці рубки щось цокнуло — і відразу ж десь полилася цівкою вода. На самій межі чутності тріпотіла і дзижчала муха, що потрапила в павутиння, скоромовкою бурмотіли роздратовані голоси. І знову коридором пробігла ящірка. Я відчув, що мені від напруження зсудомило шию, і підвівся. При цьому я зачепив довідник, який лежав на краю пульта, і він зі страшним гуркотом упав на підлогу. Я підняв його і зі страшним гуркотом пожбурив назад на пульт. Я задудів бадьорий марш і, карбуючи крок, вийшов у коридор.

Це все тиша. Тиша та порожнеча. Вандерхузе щовечора пояснює нам це якнайзрозуміліше. Людина — не природа, вона не терпить порожнечі. Опинившись у порожнечі, вона прагне її заповнити. Вона заповнює її примарами й уявними звуками, якщо не в змозі заповнити її чимось реальним. Уявних звуків я за ці три дні наслухався достатньо. Очевидно, небавом почнуться примари…

Я крокував коридором повз порожні каюти, повз бібліотеку, повз арсенал, а коли проходив повз медичний відсік, відчув слабкий запах — свіжий і водночас неприємний, наче від нашатирного спирту. Я спинився і принюхався. Знайомий запах. Хоча що це таке — незрозуміло. Я зазирнув у хірургічну. Постійно ввімкнений і готовий до дії кіберхірург — величезний білий спрут, підвішений до стелі, — холодно глянув на мене зеленуватими очиськами і з готовністю підняв маніпулятори. Запах тут був густіший. Я ввімкнув аварійну вентиляцію і закрокував далі. Це ж

треба, як у мене загострились усі відчуття. Вже що-що, а нюх у мене завжди був негодящим…

Свій дозорний марш я закінчив на кухні. Тут також було повно запахів, але проти цих запахів я нічого не мав. Що б там не казали, а на кухні має пахнути. На інших кораблях що на кухні, що в рубці — одне і те саме. У мене цього нема і не буде. У мене свої порядки. Чистота чистотою, а на кухні має приємно пахнути. Смачно. Збудливо. Мені тут доводиться чотири рази на день складати меню, і це, зауважте, за повної відсутності апетиту, бо апетит і порожнеча-тиша — речі, очевидно, несумісні…

На складання меню мені знадобилося не менше півгодини. Це були важкі півгодини, але я зробив усе, що міг. Потім я ввімкнув кухаря, втовкмачив йому меню і пішов поглянути, як працюють мої хлоп'ята.

Уже на порозі рубки я помітив, що трапилася НП[4]. Усі три робочі екрани на моєму пульті показували цілковиту зупинку. Я підбіг до пульта й увімкнув відеоекран. Мені серце тьохнуло: будівельний майданчик був порожнім. Такого в мене ще ніколи не траплялось. Я навіть не чував, що таке взагалі може статися. Я потрусив головою і кинувся до виходу. Кіберів хтось викрав… Випадковий метеорит… ударив Тома по крижах… Сказилась програма… Неможливо, неможливо! Я влетів у кесон[5] і схопив доху. Руки не втрапляли в рукави, кудись зникли застібки, і поки я змагався з дохою, як барон Мюнхгаузен[6] зі своєю оскаженілою шубою, перед моїми очима стояла жахлива картина: хтось невідомий і неможливий веде мого Тома, як собачатко, і кібери покірно повзуть прямісінько в туман, у димну трясовину, поринають у буру рідоту і зникають назавжди… Я з розмаху копнув ногою перетинку і вистрибнув назовні.

Все попливло мені перед очима. Кібери були тут, біля корабля. Вони товклися біля вантажного люка, всі троє, легенько відштовхуючи один другого, так ніби кожен намагався першим потрапити до трюму. Це було неможливо, це було непристойно, це було страшно.

Вони немов намагалися якомога швидше опинитися у трюмі, від чогось сховатись, урятуватися… Відоме таке явище другої природи — оскаженілий робот, воно трапляється дуже рідко, а про оскаженілого будівельного робота я не чув ніколи. Однак мої нерви були настільки накручені, що зараз я був готовий до цього. Та нічого не сталося. Помітивши мене, Том припинив вовтузитись і ввімкнув сигнал "чекаю вказівок". Я рішуче показав йому руками: "Повернутись на місце, продовжувати виконання програми". Том слухняно ввімкнув задній хід, розвернувся і покотив назад на майданчик. Джек і Рекс, зрозуміло, посунули за ним. А я все стояв біля люка, в горлі у мене пересохло, коліна ослабли, і мені дуже хотілося присісти.

Але я не присів. Я почав приводити себе до ладу. Доха на мені була застібнута косо-криво, вуха мерзли, на чолі і на щоках швидко застигав піт. Повільно, намагаючись контролювати всі свої рухи, я витер обличчя, застібнувся як слід, насунув на очі капюшон, натягнув рукавички. Сором зізнаватися, звичайно, але я відчував страх. Власне кажучи, це вже був не сам страх, це були залишки пережитого страху, змішані з соромом. Кібертехнік, що злякався власних кіберів… Мені стало цілком зрозуміло, що про цей випадок я ніколи і нікому не розповім. Чорт забирай, у мене ж ноги трусилися, вони в мене й зараз якісь ватяні, і найбільше на світі мені зараз хочеться повернутися на корабель, спокійно, по-діловому обдумати події, розібратися. Довідники деякі переглянути. А насправді я, мабуть, просто боюся наближатися до моїх хлоп'ят…

Я рішуче запхав руки у кишені і рушив до будмайданчика. Хлоп'ята працювали ніби нічого й не трапилося. Том, як завжди, запобігливо спитав у мене нових вказівок. Джек обробляв фундамент диспетчерської, як йому й належало за програмою. Рекс рухався зигзагами по готовій дільниці посадочної смуги і займався розчищанням. А таки щось у них негаразд із програмою. Каміння якогось на смугу нажбурляли… Не було цього каміння, та й не потрібне воно тут, вистачає будматеріалу й без каменю. Авжеж, відколи Том тоді зупинився, так відтоді вони останню годину займалися тут чимось не тим. Суччя якесь валяється на смузі… Я нахилився, підняв сучок і

пройшовся взад-вперед, поплескуючи себе цим сучком по халяві. А чи не спинити мені їх просто зараз, не дожидаючись часу профілактики? Невже ж, чорт забирай, я десь напартачив у програмі? Гадки не маю… Я жбурнув сучок на купу каміння, зібраного Рексом, повернувся і пішов до корабля.

Розділ II

Тиша і голоси

Наступні дві години я був дуже заклопотаний, заклопотаний настільки, що не помічав ані тиші, ані порожнечі. Спочатку я порадився з Гансом і Вадиком. Ганса я розбудив, і спросоння він тільки мугикав і молов якусь нісенітницю про дощ і низький тиск. Користі від нього не було ніякої. Вадика мені довелося тривалий час переконувати, що я не жартую і не розігрую його. Це було особливо важко, бо мене весь час душив нервовий сміх. Зрештою я переконав його, що мені не до жартів і що для сміху в мене зовсім інші підстави. Тоді він теж став серйозним і повідомив, що й у нього самого старший кібер час від часу спонтанно зупиняється, але в цьому якраз нема нічого дивного: спека, робота йде на межі технічних норм, і система ще не встигла акомодуватися[7]. Може, вся біда полягає в тому, що в мене тут холодно? Може, вся біда полягає в цьому, я ще не знав. Я власне, сподівався з'ясувати це у Вадика. Тоді Вадик викликав головату Нінон з ЕР-8, ми обміркували цю можливість утрьох, нічого не придумали, і головата Нінон порадила мені зв'язатися з головним кіберінженером бази, який уже зуби з'їв саме на цих будівельних системах, мало ж не творець їхній. Ну, це я й сам знав, однак мені зовсім не всміхалося лізти до головного за консультацією вже на третій день самостійної роботи, до того ж не маючи за душею жодної, буквально жодної путньої ідеї.

Словом, сів я за свій пульт, розгорнув програму і почав її вилизувати — команду за командою, групу за групою, поле за полем. Слід сказати, що ніяких дефектів я не виявив. За ту частину програми, котру складав я сам, я й раніше міг ручатися головою, а тепер ладен був відповідати

ще й добрим ім'ям на додачу. Зі стандартними полями справи просувалися гірше. Чимало з них знайомі мені були дуже погано, і якщо б я взявся кожне таке стандартне поле контролювати заново, то обов'язково зірвав би графік робіт. Тож я зважився на компроміс. Я тимчасово виключив із програми всі поля, які поки що не були потрібні, спростив програму до гранично можливої межі, ввів її в систему керування і вже поклав було палець на пускову клавішу, як раптом до мене дійшло, що вже протягом деякого часу я знову щось чую — щось страшенно дивне, украй недоладне і неймовірно знайоме.

Плакала дитина. Десь далеко, на іншому кінці корабля, за багатьма дверима відчайдушно плакало, надриваючись та захлинаючись, якесь дитинятко. Маленьке, зовсім маленьке. Рочок, напевно. Я повільно підняв руки і притис долоні до вух. Плач урвався. Не опускаючи рук, я підвівся. Точніше сказати, я виявив, що вже якийсь час стою на ногах, затискаючи вуха, що сорочка моя прилипла до спини і що щелепа моя відвисла. Я закрив рота й обережно відвів долоні від вух. Плачу не було. Стояла звичайна клята тиша, тільки дзижчала в невидимому кутку муха, заплутавшись у павутинні. Я витяг із кишені носовичок, неквапно розгорнув його і ретельно втер чоло, щоки та шию. Після цього, так само неквапно складаючи носовичок, я пройшовся перед пультом. Думок у мене не було ніяких. Я постукав кісточками пальців по кожуху обчислювача і кахикнув. Усе було в нормі, я чув. Я ступив крок назад до крісла, і тут дитиня заплакало знову.

Не знаю, скільки часу я стояв стовпом і слухав. Найстрашнішим було те, що я чув його дуже чітко. Я навіть усвідомлював, що це не беззмістовне нявчання новонародженого і не ображене ревіння чотири-п'ятирічного карапуза, — верещало та захлиналося немовля, яке ще не вміло ходити і розмовляти, але вже й не грудне. У мене племінник такий є — рік із хвостиком...

Оглушливо загримів дзвінок радіовиклику, і в мене від несподіванки мало серце не вистрибнуло. Притримуючись за пульт, я підібрався до рації і ввімкнув прийом. А дитя все плакало.

— Ну, як там у тебе справи? — поцікавився Вадик.

— Ніяк, — сказав я.

— Нічого не придумав?

— Нічого, — відповів я. Я спіймав себе на тому, що прикриваю мікрофон рукою.

— Щось тебе погано чути, — зауважив Вадик. — То що ти думаєш робити?

— Як-небудь, — пробурмотів я, погано тямлячи, що кажу. Дитя продовжувало плакати. Тепер воно плакало тихіше, але так само виразно.

— Що це ти, Стасю? — стурбовано промовив Вадик. — Я тебе розбудив, чи що?

Понад усе мені кортіло сказати: "Слухай-но, Вадько, в мене тут постійно плаче якесь дитя. Що мені робити?" Однак мені вистачило розуму збагнути, як це може бути сприйнято. Тож я відкашлявся і сказав:

— Ти знаєш, я зв'яжуся з тобою через годинку. Тут у мене дещо накльовується, але я ще не зовсім упевнений…

— Гара-а-а-азд, — спантеличено протягнув Вадик і від'єднався.

Я ще трохи постояв біля рації, а потім повернувся до свого пульта.

Дитя кілька разів схлипнуло і затихло. А Том знову стояв. Знову ця зіпсована скриня зупинилася. І Джек із Рексом також стояли. Я щосили

тицьнув пальцем у клавішу контрольного виклику. Жодного ефекту. Мені захотілося самому заплакати, але тут я зміркував, що система вимкнена. Я ж сам її і вимкнув дві години тому, коли взявся за програму. Ну й працівник із мене зараз! Може, сповістити базу і попросити приготувати заміну? Але ж прикро як, чорт забирай... Я спіймав себе на тому, що у страшенному напруженні чекаю, коли все це почнеться знову. І я зрозумів, що коли залишуся тут, у рубці, то буду прислухатись і прислухатись, нічого не зможу робити, тільки прислухатися, і я, звичайно, почую, я тут таке почую!..

Я рішуче ввімкнув профілактику, витяг зі стелажа футляр з інструментами і майже бігцем кинувся геть із рубки. Я намагався тримати себе в руках і з дохою цього разу впорався досить швидко. Крижане повітря, обпаливши обличчя, підтягнуло мене ще більше. Хрускаючи підборами по піску, я, не озираючись, рушив до будівельного майданчика, прямісінько до Тома. Навсібіч я також не озирався. Айсберги, тумани, океани — все це мене віднині не цікавило. Я беріг квіти власної селезінки для виконання своїх безпосередніх обов'язків. Не так вже й багато в мене цих квітів зоставалося, а обов'язків було стільки ж, скільки раніше, а можливо, навіть більше.

Насамперед я перевірив Томові рефлекси. Виявилося, що вони в чудовому стані. "Відмінно!" — промовив я вголос, дістав із футляра скальпель і одним рухом, як на екзаменах, розітнув Томові задню черепну коробку.

Я працював захоплено, навіть якось несамовито, швидко, точно, обачно, немов машина. Можу сказати одне: ніколи в житті я так не працював. Мерзли пальці, мерзло обличчя, дихати доводилося не як вийде, а з розумом, щоб іній не осідав на операційному полі, але я й думати не хотів про те, щоби загнати кіберів у корабельну майстерню. Мені дедалі легшало і легшало, нічого зайвого я більше не чув, я вже забув про те, що можу почути щось неналежне, і двічі збігав у корабель по змінні вузли для Томової координаційної системи. "Ти в мене будеш як новенький, — примовляв я. — Ти в мене більше від роботи не

тікатимеш. Я тебе, старенького мого, вилікую, на ноги поставлю, в люди виведу. Хочеш, певно, в люди вийти? Ще б пак! У людях добре, в людях тебе любитимуть, плекатимуть, пеститимуть. Та що ж я тобі скажу? Куди тобі в люди з таким блоком аксіоматики[8]? З таким блоком аксіоматики тебе не те що в люди — в цирк не візьмуть. Ти з таким блоком аксіоматики все піддаватимеш сумніву, замислюватися почнеш, навчишся багатозначно длубатися в носі. Чи варто, мовляв? Та навіщо все це потрібно? Для чого всі ці посадочні смуги, фундаменти? А зараз я тебе, голубчику..."

— Шуро... — простогнав зовсім поруч хрипкий жіночий голос. — Де ти, Шуро... Боляче...

Я завмер. Я лежав у череві Тома, стиснутий з усіх сторін колосальними горбками його робочих м'язів, лише мої ноги стирчали назовні, і мені раптом стало неймовірно страшно, як у найжахливішому сні. Я навіть не знаю, як стримався, щоби не зарепетувати і не затріпатись в істериці. Можливо, я на якийсь час знепритомнів, бо довго нічого не чув і нічого не тямив, а тільки витріщав очі на осяяну зеленуватим світлом поверхню оголеного нервового валу перед своїм обличчям.

— Що сталося? Де ти? Я нічого не бачу, Шуро... — хрипіла жінка, корчачись від нестерпного болю. — Тут хтось є... Та відгукнися ж, Шуро! Як боляче! Поможи мені, я нічого не бачу!..

Вона хрипіла і плакала, і повторювала знов і знов одне й те саме, і мені вже ввижалося, що я бачу її спотворене обличчя, залите смертним потом, і в її хрипі було вже не тільки благання, не тільки біль, у ньому були лють, вимога, наказ. Я майже фізично відчув, як крижані чіпкі пальці тягнуться до мого мозку, щоб учепитися, стиснути його і згасити. Вже наполовину знепритомнівши, до судоми стискаючи зуби, я намацав лівою рукою пневматичний клапан і щосили натиснув на нього. З диким виючим ревом вирвався назовні стиснутий аргон, а я все тиснув і тиснув на клапан, змітаючи, розбиваючи на порох, знищуючи хрипкий голос у

своєму мозку, я відчував, що глухну, і це відчуття давало мені невимовну полегкість.

Потім виявилося, що я стою поруч із Томом, холод пропікає мене до кісток, а я хукаю на застиглі пальці і повторюю, блаженно усміхаючись: "Звукова завіса, зрозуміло? Звукова завіса..." Том стояв, сильно похилившись на правий бік, а світ навколо мене був захований величезною нерухомою хмарою інею і замерзлих піщинок. Мерзлякувато ховаючи долоні під пахвами, я обійшов Тома і побачив, що струмінь аргону вибив на краю майданчика чималу яму. Я трохи постояв над цією ямою, все ще повторюючи про звукову завісу, проте відчув, що годі вже повторювати, і здогадався, що стою на морозі без дохи, та згадав, що доху я пожбурив саме на те місце, де зараз яма, і почав пригадувати, чи не було в моїх кишенях чого-небудь істотного, важливого, нічого не згадав, легковажно махнув рукою і нетвердо, підтюпцем побіг до корабля.

У кесоні я передовсім узяв собі нову доху, потім пішов до своєї каюти, кашлянув біля входу, немов попереджаючи, що зараз зайду, зайшов і відразу ж ліг на ліжко лицем до стіни, з головою накрившись дохою. При цьому я чудово розумів, що всі ці мої дії позбавлені найменшого сенсу, що до себе в каюту я рушив із цілком певною метою, проте забув уже, з якою саме, натомість ліг і вкрився, ніби для того, щоби показати комусь: оце і є саме те, по що я сюди прийшов.

Усе-таки, мабуть, це було щось схоже на істерику, і, трохи спам'ятавшись, я тільки потішився, що істерика моя прибрала отаких, зовсім сумирних форм. Загалом мені було зрозуміло, що моя робота тут закінчилася. Та й узагалі в космосі працювати мені, мабуть, більше не доведеться. Це було, звісно, дуже прикро, і — що там казати! — соромно було, що от не витримав, уже на першій практичній справі зірвався, хоча, здавалось би, послали для початку у найспокійніше і найбезпечніше місце. І ще було прикро, що виявився я такою знервованою руїною, і соромно, що колись відчував самовпевнену жалість до Каспара Манукяна, коли той не пройшов за конкурсом

проекту "Ковчег" через якесь там підвищене нервове збудження. Майбутнє малювалося мені у найчорніших барвах — тихі санаторії, медогляди, процедури, обережні запитання психологів і цілі моря співчуття та жалю, нищівні шквали співчуття та жалю, що звалюються на людину з усіх боків…

Я рвучко відкинув доху і сів. Гаразд, сказав я тиші та порожнечі, ви перемогли. Горбовського з мене не вийшло. Переживемо якось… Отже, так. Сьогодні розповім про все Вандерхузе, і завтра, напевно, мені пришлють заміну. Чорт забирай, а що ж у мене на майданчику коїться! Том демобілізований, графік зламався, ця ідіотська ямища поблизу смуги… Я раптом згадав, навіщо сюди прийшов, висунув шухляду зі столу, знайшов кристалофон із записом іруканських бойових маршів і акуратно підвісив його до мочки правого вуха. Звукова завіса, сказав я собі востаннє. Взявши доху під пахву, я знову вийшов у кесон, кілька разів глибоко вдихнув і видихнув, щоб Уже цілком заспокоїтись, увімкнув кристал і зробив крок назовні.

Тепер мені було добре. Довкола мене та всередині мене ревіли варварські труби, брязкала бронза, калатали барабани; вкриті оранжевим пилом телемські легіони, важко карбуючи крок, ішли через давнє місто Сетем; палали башти, валилися дахи, і жахітливо, пригнічуючи свідомість ворога, свистіли бойові дракони-стінобитники. Оточений і огороджений цими шумами тисячолітньої давнини, я знову заліз у Томове нутро і тепер без найменших перешкод довів профілактику до кінця.

Джек і Рекс уже зарівнювали яму, а до Томового нутра накачувались останні літри аргону, коли я помітив над пляжем чорну цятку, що стрімко розросталася. Глайдер повертався. Я поглянув на годинник — було без двох хвилин вісімнадцята за місцевим часом. Я витримав. Тепер можна було вимкнути литаври та барабани і заново обдумати питання: чи варто турбувати Вандерхузе, турбувати базу, адже змінника знайти буде не так вже й просто, та й НП все-таки, через це на всій планеті може затриматися робота, набіжать різні там комісії, почнуться

контрольні перевірки та переперевірки, діло зупиниться, Вадик ходитиме злий наче дідько, а якщо на додачу уявити собі, як гляне на мене доктор ксенопсихології, член КОМКОНу, спеціальний уповноважений у проекті "Ковчег" Геннадій Комов, нове світило науки, улюблений учень Мбоги, новий супротивник і соратник самого Горбовського... Ні, все це необхідно ретельно обмізкувати. Я дивився на глайдер, що наближався, і думав: усе це треба обмізкувати якнайретельніше. По-перше, в мене ще цілий вечір попереду, а по-друге, в мене є передчуття, що все це ми тимчасово відкладемо. Кінець кінцем, переживання мої стосуються тільки мене одного, а відставка моя стосується вже не тільки мене, а й, можна сказати, всіх. Та й звукова завіса себе чудово проявила. Тож, мабуть, усе-таки відкладемо. Так. Відкладемо...

Усі ці думки відразу вилетіли з моєї голови, щойно я помітив обличчя Майки та Вандерхузе. Комов — той виглядав як завжди і, як завжди, озирався з таким виглядом, ніби все навкруг належить йому персонально, належить давно і вже добряче набридло. А от Майка була бліда просто-таки до синяви, так ніби їй було погано. Вже Комов зістрибнув на пісок і коротко поцікавився в мене, чому я не озивався на радіовиклики (тут його очі ковзнули по кристалофону на моєму вусі, він зневажливо всміхнувся і, не чекаючи відповіді, пройшов у корабель). Вже Вандерхузе поволі виліз із глайдера і підходив до мене, чомусь сумно киваючи, більш ніж будь-коли схожий на хворого верблюда-перестарка. А Майка досі нерухомо сиділа на своєму місці, наїжачившись, сховавши підборіддя у хутряний комір, і очі в неї були якісь скляні, а руді веснянки видавалися чорними.

— Що сталося? — перелякано запитав я.

Вандерхузе зупинився переді мною. Голова його задерлася, нижня щелепа подалася вперед. Він узяв мене за плече і легенько потрусив. У мене всередині похололо, я не знав, що й думати. Він знову труснув мене за плече і сказав:

— Дуже сумна знахідка, Стасю. Ми знайшли загиблий корабель.

Я конвульсивно ковтнув і запитав:

— Наш?

— Так. Наш.

Майка виповзла з глайдера, мляво махнула мені рукою і попрямувала до корабля.

— Багато жертв? — поцікавився я.

— Двоє, — відповів Вандерхузе.

— Хто? — з важким серцем запитав я.

— Поки що не знаємо. Це старий корабель. Аварія сталася багато років тому.

Він узяв мене під руку, і ми разом пішли слідом за Майкою. Мені трохи відлягло від серця. Спочатку я, звичайно, вирішив, що розбився хтось із нашої експедиції. Але все одно…

— Ніколи мені ця планета не подобалася, — вирвалось у мене.

Ми зайшли в кесон, роздяглись, і Вандерхузе почав ретельно обчищати свою доху від присталих реп'яхів і колючок. Я не став його чекати і пішов до Майки. Майка лежала на ліжку, підібгавши ноги, повернувшись обличчям до стіни. Ця поза мені відразу дещо нагадала, і я сказав собі: ану ж бо, спокійніше, без усіляких там шмарклів і співчуттів. Я сів за стіл, побарабанив пальцями і поцікавився найділовішим тоном:

— Слухай, корабель дійсно старий? Вандер каже, що він розбився багато років тому. Це так?

— Так, — не відразу відповіла Майка у стіну.

Я покосився на неї. Гострі котячі кігті проборознили по моїй душі, але я продовжував усе так само діловито:

— Скільки це — багато років? Десять? Двадцять? Нісенітниця якась виходить. Планету ж було відкрито лише два роки тому…

Майка не відповіла. Я знову побарабанив пальцями і сказав уже нижчим тоном, але все ще по-діловому:

— Хоча, звичайно, це могли бути першопрохідники… Які-небудь приватні дослідники… Як я зрозумів, їх там було двоє?

Тут вона раптом підхопилася на ліжку і сіла обличчям до мене, впершись долонями у покривало.

— Двоє! — крикнула вона. — Так! Двоє! Коряжино ти бездушна! Дровиняко!

— Зачекай, — промимрив я спантеличено. — Чого ти…

— Ти чого сюди прийшов? — продовжувала вона майже пошепки. — Ти до роботів своїх іди, із ними й обговорюй, скільки там років минуло, яка нісенітниця виходить, чому їх там двоє, а не троє, не семеро…

— Та стривай, Майко! — сказав я розпачливо. — Я ж зовсім не те хотів…

Вона затулила обличчя руками і нерозбірливо проговорила:

— У них усі кістки переламані… Але вони ще жили… Намагалися щось робити… Слухай, — попросила вона, забравши руки з обличчя, — іди, будь ласка. Я скоро вийду. Скоро.

Я обережно підвівся і вийшов. Мені хотілось її обійняти, сказати що-небудь лагідне, втішне, проте втішати я не вмів. У коридорі мною раптом затрусило. Я зупинився і зачекав, коли це минеться. Оце так деньочок сьогодні! І не розкажеш нікому. Та й не варто, напевно. Я розплющив очі і побачив, що у дверях рубки стоїть Вандерхузе і дивиться на мене.

— Як там Майка? — поцікавився він тихо.

Мабуть, із виразу мого обличчя було помітно — як, бо він сумно кивнув і зник у рубці. А я поплентався на кухню. Просто так, за звичкою. Просто так уже повелося, що відразу після повернення глайдера всі ми сідали обідати. Та сьогодні, видно, все буде по-іншому. Який тут може бути обід… Я накричав на кухаря, бо мені здалося, ніби він перебрехав меню. Насправді він нічого не перебрехав, обід був готовий, смачний обід, як завжди, але сьогодні має бути не як завжди. Майка, напевно, взагалі нічого не їстиме, а треба, щоби поїла. І я замовив для неї кухарю фруктове желе зі збитими вершками — єдині любі їй ласощі, які я знав. Для Комова я вирішив нічого додатково не замовляти, для Вандерхузе, поміркувавши, — так само, але про всяк випадок додав до загальної частини меню кілька склянок вина — раптом комусь закортить підкріпити свої душевні сили… Потім я подався в рубку і всівся за свій пульт.

Хлоп'ята мої працювали як годинник, Майки у рубці не було, а Вандерхузе з Комовим складали нагальну радіограму на базу. Вони сперечалися.

— Це не інформація, Якове, — говорив Комов. — Ви ж краще за мене знаєте: існує певна форма — стан корабля, стан решток, імовірні причини аварії, знахідки особливого значення… Ну і так далі.

— Так, звичайно, — відповідав Вандерхузе. — Але погодьтеся, ґеннадію, вся ця проформа доцільна тільки для біологічно активних планет. У даній конкретній ситуації…

— Тоді краще взагалі нічого не посилати. Тоді давайте сядем у глайдер, полетимо туди негайно і вже сьогодні складемо повний акт…

Вандерхузе похитав головою.

— Ні, Геннадію, я категорично проти. Такі комісії повинні складатися щонайменше з трьох чоловік. І, окрім того, зараз уже смеркло, тому ми не зможемо ретельно обстежити місцевість… Та й взагалі, такі речі треба робити на свіжу голову, а не після повного робочого дня. Як ви гадаєте, Геннадію?

Комов, стиснувши тонкі губи, легенько постукав кулаком по столі.

— Ох, як це невчасно, — промовив він із прикрістю.

— Такі речі завжди невчасно, — розрадив його Вандерхузе. — Нічого, завтра вранці ми вирушимо туди втрьох…

— Тоді, може, сьогодні взагалі не будемо нічого повідомляти? — перебив його Комов.

— А от на це я не маю права, — заперечив із жалем у голосі Вандерхузе. — Та й навіщо воно нам — не повідомляти?

Комов підвівся і, заклавши руки за спину, подивився на Вандерхузе згори вниз.

— Як ви не розумієте, Якове, — вже з відвертим роздратуванням промовив він. — Корабель старого типу, невідомий корабель, бортжурнал чомусь стертий… Якщо ми пошлемо повідомлення в такому вигляді, — він схопив зі столу аркуш і помахав ним перед обличчям Вандерхузе, — Сидоров вирішить, що ми не хочемо або не здатні самостійно провести експертизу. Для нього це зайвий клопіт — створювати комісію, шукати людей, відбиватися від зацікавлених ледацюг… Ми поставимо себе у смішне і дурне становище. І далі, на що перетвориться наша робота, Якове, якщо сюди заявиться юрба зацікавлених гультіпак?

— Гм, — сказав Вандерхузе. — Тобто, інакше кажучи, ви не хочете скупчення сторонніх на нашій дільниці. Так?

— Саме так, — промовив Комов твердо.

Вандерхузе знизав плечима.

— Ну що ж… — Він подумав трохи, забрав у Комова аркуш і дописав до тексту кілька слів. — А в такому ось вигляді піде? "ЕР-два базі, — скоромовкою прочитав він. — Нагальна. У квадраті сто два виявлено земний корабель типу "Пелікан", що зазнав аварії, реєстраційний номер такий-то, в кораблі останки двох людей, вірогідно чоловіка та жінки, бортжурнал стертий, детальну експертизу… — тут Вандерхузе підвищив голос і значуще підняв палець, — розпочинаємо завтра". Як ви вважаєте, Геннадію?

Кілька секунд Комов задумливо похитувався з носка на п'ятку.

— Ну що ж, — промовив він нарешті, — хай буде так. Що завгодно, аби тільки нам не заважали. Хай буде так.

Він раптом зірвався з місця і вийшов з рубки. Вандерхузе повернувся до мене.

— Передай, Стасю, будь ласка. Та й час уже обідати, як ти гадаєш? — Він піднявся і задумливо промовив одну зі своїх загадкових фраз: — Було б алібі, а трупи знайдуться.

Я зашифрував радіограму і надіслав її в нагальному імпульсі. Мені було якось не по собі. Щось зовсім недавно, буквально хвилину тому, вп'ялось у підсвідомість і заважало там, як скалка. Я посидів перед рацією, прислухаючись. Так, це зовсім інша річ — прислухатися, коли знаєш, що в кораблі повно люду. Он по кільцевому коридору швидко пройшов Комов. У нього завжди така хода, ніби він кудись поспішає, але водночас знає, що міг би й не поспішати, бо без нього нічого не почнеться. А от гуде щось нерозбірливе Вандерхузе. Майка відповідає йому, і голос у неї звичайний — високий і незалежний, вочевидь, вона вже заспокоїлась чи, принаймні, стримується. І нема ні тиші, ні порожнечі, ні мух у павутині… І я раптом зрозумів, що це за скалка: голос умираючої жінки в моїй маячні і померла жінка в розбитому зорельоті… Збіг, звичайно… Страшненький збіг, що й казати.

Розділ III

Голоси та привиди

Як це не дивно, але я спав як убитий. Вранці я, як завжди, піднявся на півгодини раніше за інших, збігав на кухню подивитися, як там справи зі сніданком, збігав у рубку поглянути, як там мої хлоп'ята, а потім вистрибнув надвір робити зарядку. Сонце ще не зійшло над горами, але було вже зовсім світло і дуже холодно. Ніздрі злипалися, вії змерзалися, і я щосили розмахував руками, присідав і взагалі поспішав швидше спекатись і повернутися на корабель. І тут я помітив Комова. Сьогодні він, як видно, встав навіть раніше за мене, сходив кудись і тепер повертався з боку будмайданчика. Ішов він не так, як завжди, не

поспішаючи, немов замислившись, і розгублено поплескуючи себе по нозі якоюсь гілочкою. Я вже закінчував зарядку, коли він підійшов до мене впритул і привітався. Я, звісно, теж привітався й намірився був пірнути в люк, але він зупинив мене запитанням:

— Скажіть, Попов, коли ви залишаєтесь тут наодинці, ви відлучаєтеся куди-небудь від корабля?

— Тобто? — Мене здивувало навіть не стільки його запитання, скільки сам факт, що Геннадій Комов зволив поцікавитись, як я гайную час. У мене до Геннадія Комова ставлення доволі складне. Я його недолюблюю.

— Тобто ходите ви куди-небудь? На болото, наприклад, або до сопок…

Ненавиджу цю манеру, коли з людиною розмовляють, а самі дивляться куди завгодно, тільки не на неї. Причому самі в теплій досі з капюшоном, а людина у спортивному костюмчику на голе тіло. Та при всьому при цьому Геннадій Комов є Геннадій Комов, і я, обхопивши руками плечі і пританцьовуючи на місці, відповів:

— Ні. В мене й так часу обмаль. Не до прогулянок.

Тут він нарешті зволив помітити, що я замерзаю, і ввічливо вказав мені гілочкою на люк, сказавши: "Прошу вас. Холодно." Але в кесоні він зупинив мене знову.

— А роботи від будмайданчика віддаляються?

— Роботи? — Я ніяк не міг зрозуміти, до чого він хилить. — Ні. Навіщо?

— Ну, я не знаю… Наприклад, по будівельні матеріали.

Він акуратно притулив свою гілочку до стіни й почав розстібати доху. Я почав сердитись. Якщо він якось пронюхав про неполадки в моїй будівельній системі, то, по-перше, це не його діло, а по-друге, міг би сказати про це прямо. Що це за допит, чорт забирай…

— Будівельним матеріалом для кіберсистеми даного типу, — якомога сухіше сказав я, — є той матеріал, який у кіберсистеми під ногами. В даному випадку — пісок.

— І каміння, — додав він недбало, вішаючи доху на гачок.

Цим він мені допік. Це була стовідсотково не його справа, і я з викликом озвався:

— Так! Якщо трапляється, то і каміння.

Він вперше глянув мені у вічі.

— Боюся, що ви неправильно мене зрозуміли, Попов, — з несподіваною м'якістю промовив він. — Я не збираюся втручатися у вашу роботу. Просто в мене виникли деякі нерозуміння, і я звернувся до вас, оскільки ви — єдина людина, яка у змозі, щось пояснити.

Ну що ж, коли зі мною по-доброму, тоді і я по-доброму.

— Взагалі-то, звичайно, каміння їм ні до чого, — сказав я. — Вчора в мене система трошки барахлила, і машини розкидали це каміння по всьому будівельному майданчику. Хто знає, навіщо їм це знадобилося. Потім, зрозуміло, прибрали.

Він кивнув.

— Так, я помітив. А якого роду була неполадка?

Я в двох словах розповів йому про вчорашній день, не торкаючись, звичайно, інтимних подробиць. Він слухав, кивав, а потім підхопив свою гілочку, подякував за пояснення й пішов собі геть.

І тільки в кают-компанії, доїдаючи гречану кашу з холодним молоком, я усвідомив, що мені так і залишилося незрозумілим, які такі нерозуміння обсідали улюбленця доктора Мбоги і наскільки мені вдалося їх розв'язати. І чи вдалося взагалі. Я перестав їсти й подивився на Комова. Ні, вочевидь, не вдалося.

Геннадій Комов узагалі, зазвичай, має вигляд людини не від світу цього. Постійно він виглядає щось за далеким обрієм і думає про щось своє, до біса величне. На землю він спускається тільки в тих випадках, коли хто-небудь або що-небудь, випадково чи навмисно, стає на заваді його шуканням. Тоді він твердою рукою, найчастіше без найменшої пощади, усуває перешкоду і знову злітає до себе на Олімп. Так, принаймні, про нього розповідають, та, взагалі-то, нічого такого-отакого тут нема. Коли людина займається проблемою інопланетних психологій, до того ж займається успішно, б'ється на передньому краї та зовсім себе не шкодує, коли при цьому, як кажуть, є одним із видатних "футурмайстрів" планети, тоді йому можна багато що пробачити і ставитися до його манер з певною поблажливістю. Кінець кінцем, не всім же бути такими чарівними, як Горбовський чи доктор Мбога.

З іншого боку, останніми днями я чимраз частіше й частіше з подивом та гіркотою згадував захоплені розповіді Тетяни, яка пропрацювала з Комовим цілий рік, була, як я гадаю, в нього закохана і відгукувалась про нього як про чоловіка рідкісного у спілкуванні, напрочуд дотепного і все таке інше. Вона його так прямо й називала: душа товариства. Що це за товариство, в якого така душа, я уявити собі не можу.

Так от, Геннадій Комов завжди справляв на мене враження людини не від світу цього. Та сьогодні за сніданком він перевершив самого себе. їжу свою він щедро посипав сіллю. Посипле, скуштує — і розгублено

спровадить тарілку у сміттєпровід. Гірчицю плутав з маслом. Намастить солодку грінку, скуштує — і розгублено спровадить услід за тарілкою. На запитання Якова Вандерхузе не відповідав, зате, як п'явка, причепився до Майки, прагнучи дізнатися, чи весь час вони з Вандером ходять на зйомці разом чи іноді розходяться. І ще він час від часу раптом починав нервово озиратись, а одного разу раптом схопився, вибіг у коридор на кілька хвилин і повернувся наче нічого й не трапилося — знов намащувати грінки гірчицею, поки цю злощасну гірчицю не прибрали від нього зовсім.

Майка теж нервувала. Відповідала уривчасто, дивилася в тарілку і за весь сніданок жодного разу не всміхнулася. Втім, що з нею коїться — я якраз розумів. Я б на її місці теж нервувався перед таким починанням. Зрештою, Майка — моя однолітка, і хоч має значно більший досвід роботи, але це зовсім не той досвід, який сьогодні їй знадобиться.

Одним словом, Комов помітно нервував, Майка нервувала, Вандерхузе теж, дивлячись на них, почав виявляти деякі ознаки хвилювання, і мені стало зрозуміло, що порушувати зараз питання про мою участь у майбутній експертизі недоречно. Я зрозумів, що сьогодні на мене чекає цілий робочий день тиші та порожнечі, і також почав нервувати. Атмосфера за столом стала просто-таки напруженою. І тоді Вандерхузе як командир корабля і лікар вирішив цю атмосферу розрядити. Він задер голову, випнув щелепу й довго подивився на нас поверх носа. Рисячі бакенбарди його розчепірилися. Для початку він розповів кілька анекдотів про зорельотчиків. Анекдоти були старі, заяложені, я примушував себе усміхатися, Майка ніяк не реагувала, а Комов реагував якось дивно. Слухав він уважно і серйозно, в акцентованих місцях кивав, а потім задумливо оглянув Вандерхузе і промовив значуще:

— А знаєте, Якове, до ваших бакенбардів дуже личили б китички на вухах.

Це було чудово сказано, і за інших обставин я зрадів би гострому слівцю, та зараз мені це видалося геть нетактовним. Проте сам Вандерхузе був, вочевидь, прямо протилежної думки. Він самовдоволено всміхнувся, зігнутим пальцем збив свої бакенбарди — спочатку лівий, а потім правий — і розповів нам таку історію.

Прибуває на якусь цивілізовану планету один землянин, вступає в контакт і пропонує аборигенам свої послуги в ролі найвидатнішого на Землі спеціаліста з конструювання й експлуатації вічних двигунів першого роду. Аборигени, натурально, заглядають до рота цьому посланцю надрозуму і, дотримуючись його вказівок, негайно починають будувати. Збудували. Не працює вічний двигун. Землянин крутить колеса, повзає серед стержнів і різних шестерень та лається, що все зроблено не так. "Технологія, — каже, — у вас відстала, оті вузли потрібно негайно переробити, а оці взагалі замінити, як ви гадаєте?" Аборигенам діватися нікуди. Починають усе переробляти і взагалі міняти. І тільки-тільки вони це закінчили, як прибуває з планети Земля ракета "швидкої допомоги", санітари хапають винахідника і роблять йому потрібний укол, лікар перепрошує аборигенів, і ракета відлітає. Аборигени тужать і сумують, сором в очі один одному глянути, починають розходитись і раптом помічають, що двигун-то запрацював. Так, друзі мої, двигун запрацював і продовжує працювати досі, вже от сто п'ятдесят років.

Мені ця нехитра історія дуже сподобалась. Відразу помітно, що Вандерхузе вигадав її сам і, скоріше за все, щойно. На мій величезний подив, Комову історія сподобалась теж. Уже на середині розповіді він перестав блукати поглядом по столу в пошуках гірчиці, втупився у Вандерхузе і не спускав із нього примружених очей аж до кінця, а потім висловився в такому розумінні, що ідея одержимості одного з партнерів по контакту видається йому теоретично цікавою. "У будь-якому разі, досі загальна теорія контакту не враховувала такої можливості, хоча ще на початку двадцять першого століття такий собі Штраух висував пропозицію включати шизоїдів до складу екіпажів космічних кораблів. Уже тоді було відомо, що шизоїдні типи володіють яскраво вираженою

здатністю неупередженого асоціювання. Там, де нормальна людина в хаосі небаченого, хоч-не-хоч, прагне угледіти знайоме, відоме раніше, стереотипне, шизоїд, натомість, не тільки бачить усе таким, як воно є, а й здатний створювати нові стереотипи, які випливають просто із заповітної природи хаосу, що розглядається. Між іншим, — продовжував Комов, потроху розпалюючись, — ця здатність виявляється напрочуд спільною для шизоїдних представників розумів найрізноманітніших типів. А оскільки теоретично зовсім не виключена можливість, що об'єктом контакту виявиться саме шизоїдний індивідуум, та оскільки своєчасно не розгадана шизоїдність може в ході контакту призвести до найважчих наслідків, проблема, порушена вами, Якове, здається, заслуговує певної наукової уваги".

Вандерхузе, усміхаючись, оголосив, що дарує цю ідею Комову, і сказав, що час рушати. Після цих слів Майка, яка вже було зацікавилась і слухала Комова з напіврозкритим ротом, відразу зів'яла. Я теж відразу зів'яв: усі ці розмови про шизоїдів спрямували мене на неприємні роздуми. І ось що тоді відбулося.

Вандерхузе і Майка вже вийшли з кают-компанії, а Комов загаявся в дверях, раптом повернувся, міцно взяв мене за лікоть і, якось моторошно-пильно обмацуючи моє обличчя своїми холодними сірими очима, тихо і швидко промовив:

— Чого це ви похнюпилися, Стасю? Що-небудь сталося?

Я отетерів. Мене збила з ніг воістину надприродна проникливість цього фахівця з шизоїдів. Але мені все-таки вдалося миттєво опанувати собою. Надто багато для мене вирішувалося цієї миті. Я відхилився і з величезним здивуванням запитав:

— Ви про що, Геннадію Юрійовичу?

Його погляд продовжував бігати моїм обличчям, і він запитав ще тихіше і ще швидше:

— Ви боїтеся залишатися на самоті?

Та я вже міцно сидів у сідлі.

— Боюся? — перепитав я. — Ну, це занадто сильно сказано, Геннадію Юрійовичу. Я ж не дитина все-таки...

Він облишив мій лікоть.

— А може, полетите з нами?

Я знизав плечима.

— Я б із задоволенням. Але вчора в мене були неполадки. Гадаю, мені все-таки краще залишитися.

— Ну-ну! — промовив він невизначено, різко повернувся і вийшов.

Я постояв ще в кают-компанії, остаточно приходячи до тями.

В голові у мене був безлад, але я почувався, як після добре складеного іспиту.

Вони помахали мені на прощання й полетіли, а я навіть не провів їх поглядом. Я відразу ж повернувся на корабель, вибрав стереопару кристалофонів, озброїв обидва вуха і завалився у крісло перед своїм пультом. Я стежив за роботою своїх хлоп'ят, читав, приймав радіограми, розмовляв з Вадиком і Нінон (було втіхою з'ясувати, що у Вадика теж на повну котушку звучить музика), я розпочав прибирання приміщення, я склав розкішне меню з розрахунку на необхідність підкріплення

душевних сил — і все це у громі, у дзвоні, У витті флейт і нявчанні некофонів. Словом, я старанно, безжалісно і з користю для себе та навколишніх убивав час. І за весь той час, який я вбивав, мене невідступно гризла тривожна думка: звідки Комов дізнався про мою слабкість і до яких заходів, з огляду на це, він намагається вдатися. Комов ставив мене в глухий кут. Ці його нерозуміння, що виникли після походу на будівельний майданчик, ця розмова про шизоїдів, ця дивна інтерлюдія[9] у дверях кают-компанії... Чорт забирай, таж він запропонував мені летіти з ними, він явно боявся залишати мене самого! Невже це так помітно? Але ж Вандерхузе нічого не помітив...

У таких приблизно прихованих думках збігла більша частина мого робочого дня. О п'ятнадцятій годині, набагато раніше, ніж я сподівався, глайдер повернувся. Я ледь устиг зірвати з вух і заховати кристалофони, як уся компанія ввалилася до корабля. Я зустрів їх у кесоні з ретельно продуманою стриманою привітністю, не почав ставити ніяких запитань по суті й тільки поцікавився, чи нема охочих підкріпитися. Боюся, правда, що після шести годин грому і дзвону я розмовляв дещо заголосно, тож Майка, яка, на превелику мою радість, мала досить задовільний вигляд, вирячилась на мене з деяким здивуванням, а Комов швидко оглянув мене з ніг до голови і, не сказавши ні слова, відразу ж зник у своїй каюті.

— Підкріпитися? — замислено промовив Вандерхузе. — Знаєш що, Стасю, я зараз піду в рубку писати експертний висновок, тож якби ти якось мимохідь заніс мені склянку тонізуючого, це було б доречно, як ти гадаєш?

Я сказав, що принесу, Вандерхузе зник у рубці, а ми з Майкою пішли в кают-компанію, де я націдив дві склянки тонізуючого — одну віддав Майці, а другу відніс Вандерхузе. Коли я повернувся, Майка зі склянкою в руках блукала по кают-компанії. Так, вона була значно спокійніша, ніж уранці, але однаково відчувалася в ній якась напруженість, натягнутість якась, і, щоби допомогти їй розрядитись, я запитав:

— Ну, що там з кораблем?

Майка зробила добрячий ковток, облизала губи і, дивлячись кудись повз мене, промовила:

— Ти знаєш, Стасю, все це неспроста.

Я почекав продовження, але вона мовчала.

— Що — неспроста? — запитав я.

— Усе! — Вона невизначено повела рукою зі склянкою. — Кастрований світ. Бліда неміч. Згадай моє слово: і корабель цей тут розбився невипадково, і знайшли ми його невипадково, та й узагалі вся ця наша вигадка, весь проект — усе провалиться на цій планетці! — Вона допила вино й поставила склянку на стіл. — Елементарні правила безпеки не дотримуються, більшість працівників тут — дрібнота типу тебе, та й мене теж… І все тільки тому, що планета біологічно пасивна. Та хіба в цьому річ! Адже будь-яка людина з елементарним чуттям першої ж години відчуває тут щось зле. Тут колись було життя, та потім спалахнула зірка — і в одну мить усе скінчилося… Біологічно пасивна? Так! Та зате активна некротично[10]. От і Панта буде такою через скількись-там років. Кострубаті деревця, чахла травичка, і все навколо просякнуте давніми смертями. Запах смерті, розумієш? Навіть гірше за нього — запах колишнього життя! Ні, Стасю, згадай моє слово, не приживуться тут пантіанці, не спізнають вони тут ніяких радощів. Нова домівка для цілого людства? Ні, не нова домівка, а старий замок з привидами…

Я здригнувся. Вона помітила це, проте зрозуміла неправильно.

— Ти не переймайся, — сказала вона, сумно усміхаючись. — Я в нормі. Просто намагаюся висловити свої відчуття та свої передчуття. Ти мене, я бачу, зрозуміти не можеш, але поміркуй сам, що це за

передчуття, коли мені на язик постійно лізуть усі ці слівця: некротичний, привиди…

Вона знову пройшлася по кают-компанії, спинилася переді мною і провадила далі:

— Звичайно, з іншого боку, параметри у планети чудові, рідкісні. Біологічна активність майже нульова, атмосфера, гідросфера, клімат, термічний баланс — все як на замовлення для проекту "Ковчег". Але даю голову на відсіч, ніхто з організаторів цієї вигадки тут не був, а як і був хто-небудь, то чуття в нього, нюху на життя, чи що, не виявилося ні на копійку… Ну ясно, це все старі вовки, всі в шрамах, усі пройшли пекла різного роду… Чуття на матеріальну небезпеку в них чудове! А ось на це… — Вона поклацала пальцями і навіть, сердешна, зморщилася від безсилля висловити. — А втім, звідки я знаю, може, хто-небудь з них і відчув недобре, а як це можна пояснити тим, хто тут не був? Але ти ж то мене хоч трішки розумієш?

Вона дивилася на мене впритул зеленими очима, а я вагався і, повагавшись, збрехав:

— Не зовсім. Тобто, звичайно, в чомусь ти таки права… Тиша, порожнеча…

— От бачиш, — сказала вона, — навіть ти не розумієш. Ну гаразд, годі про це. — Вона сіла на стіл навпроти мене і раптом, тицьнувши мене пальцем у щоку, засміялась. — Вибалакалась, і якось полегшало. З Комовим, сам розумієш, не розговоришся, а до Вандера краще з тим і не потикатися — згноїть у медвідсіку…

Напруження, що сковувало її, та й мене теж, відразу ж спало, і розмова перетворилася на легку балаканину. Я поскаржився їй на вчорашні неприємності з роботами, розповів, як Вадик купався один у цілому океані, і спитав, як просуваються квартир'єрні справи. Майка

відповіла, що вони позначили чотири місця для стійбищ, місця загалом гарні, й за інших рівних умов будь-який пантіанець із задоволенням провів би тут усе своє життя, але, оскільки вся ця вигадка однаково приречена, особливо говорити нема про що. Я нагадав Майці, що вона завжди вирізнялася природним скептицизмом і що скептицизм цей далеко не завжди виправдовував себе. Майка заперечила, що зараз йдеться уже не про природний скептицизм, а про скептицизм природи, і що я — взагалі салага, мальок і, по суті, мав би стояти перед нею, досвідченою Майкою, по стійці "струнко". Тоді я сказав їй, що справді досвідчена людина ніколи не стане сперечатися з кібертехніком, бо кібертехнік є на кораблі тією віссю, довкола якої, власне, відбувається увесь коловорот життя. Майка зауважила, що більшість осей обертання є, на пробу, поняттями уявними, не більш як геометричними місцями точок… Потім ми почали суперечку, чи є різниця між поняттями "вісь обертання" та "вісь коловороту", словом, ми теревенили, і збоку, вочевидь, це виглядало досить мило, але не знаю, про що там у цей час думала Майка, а я особисто другим планом весь час прикидав, чи не зайнятися мені зараз профілактикою всіх систем забезпечення безпеки. Щоправда, системи ці були розраховані на небезпеку біологічну, і неможливо було сказати, чи підходять вони проти небезпеки некротичної, але при всьому цьому береженого бог береже, під лежачий камінь вода не тече, та й узагалі: тихше їдеш — далі будеш.

Словом, коли Майка почала позіхати і скаржитися на недосипання, я відправив її подрімати перед обідом, а сам першим ділом поліз у бібліотеку, розшукав тлумачний словник і поглянув, що таке "некротичний". Тлумачення справило на мене гнітюче враження, і я вирішив почати профілактику негайно. Попередньо, щоправда я забіг у рубку поглянути, як працюють мої хлоп'ята, і застав там Вандерхузе саме тієї миті, коли він складав акуратним стосиком свій експертний висновок. "Зараз віднесу це Комову, — оголосив він, побачивши мене, — потім дам подивитися Майці, а потім влаштуємо обговорення, як ти гадаєш? Покликати тебе?" Я сказав, що покликати, і попередив, що буду у відсіку забезпечення безпеки. Він зацікавлено поглянув на мене, але нічого не сказав і вийшов.

Мене покликали години через дві. Вандерхузе по інтеркому оголосив, що висновок прочитали всі члени комісії, і запитав, чи не хочу його прочитати і я. Я, звісно, хотів би, та профілактика в мене була саме в розпалі, сторож-розвідник наполовину випатраний, була запарка, тож я відповів, що, мабуть, не читатиму, а на обговорення прийду неодмінно, щойно покінчу зі справами. "В мене ще на годину роботи, — сказав я, — тож обідайте без мене".

Одним словом, коли я заявився до кают-компанії, обід уже скінчився, й обговорення почалось. Я взяв собі супу, сів у куточку, почав їсти і слухати.

— Я не можу прийняти метеоритну гіпотезу зовсім без застережень, — докірливо говорив Вандерхузе. — "Пелікани" чудово захищені від метеоритного удару, Геннадію. Він би просто ухилився.

— Не заперечую, — відповідав Комов, дивлячись у стіл та гидливо морщачись. — Але уявіть собі, що метеоритна атака сталася в момент виходу корабля з підпростору…

— Так, звичайно, — погодився Вандерхузе. — У цьому випадку — звісно. Але ймовірність…

— Ви мене дивуєте, Якове. В корабля вщент зруйнований рейсовий двигун. Величезна наскрізна діра зі слідами потужного термічного впливу. Я гадаю, кожній нормальній людині зрозуміло, що це може бути тільки метеорит.

Вандерхузе мав досить-таки нещасний вигляд.

— Ну… Гаразд, — сказав він. — Ну, нехай буде по-вашому… Ви просто не розумієте, Геннадію, ви не зорельотчик… Ви просто не розумієте, наскільки це малоймовірно. Саме в мить виходу з підпростору

величезний метеорит величезної енергії... Я просто не знаю, з чим це можна порівняти за неймовірністю!

— Гаразд! Що ви пропонуєте?

Вандерхузе оглянув усіх, шукаючи підтримки, та, не виявивши її, промовив:

— Добре, нехай буде так. Але я все ж таки наполягатиму, що формулювання мало умовний відтінок. Скажімо: "Наведені факти змушують припустити..."

— "Виснувати", — виправив Комов.

— "Виснувати"? — Вандерхузе насупився. — Та ні, Геннадію, який тут може бути висновок? Саме припущення! "...примушують припустити, що корабель був уражений метеоритом високої енергії в момент появи з підпростору". Ось так. Пропоную погодитись.

Кілька секунд Комов міркував, ворушачи жовнами на вилицях, потім сказав:

— Згоден. Переходжу до наступного поправки.

— Хвилиночку, — сказав Вандерхузе. — А ти, Майко?

Майка знизала плечима.

— Чесно кажучи, не відчуваю різниці. Взагалі-то згодна.

— Наступна поправка, — нетерпляче промовив Комов. — Нам не треба питати думку бази, що робити з рештками. Цьому питанню взагалі не місце в експертному висновку. Треба дати спеціальну радіограму, що

останки пілотів покладені в контейнери, залиті склопластом і найближчим часом будуть переправлені на базу.

— Однак… — з розгубленим виглядом почав Вандерхузе.

— Я займуся цим завтра, — урвав його Комов. — Сам.

— Може, варто було би поховати їх тут? — тихо промовила Майка.

— Не заперечую, — відразу ж підхопив Комов. — Та зазвичай у таких випадках останки пересилаються на Землю… Що? — повернувся він до Вандерхузе.

Вандерхузе вже відкрив було рота, але похитав головою і мовив:

— Нічого.

— Коротше кажучи, — сказав Комов, — це питання пропоную виключити з висновку. Згодні, Якове?

— Гаразд, — погодився Вандерхузе. — А ти, Майко?

Майка вагалася, і я зрозумів її. Якось все це відбувалося надто вже по-діловому. Правду кажучи, я й сам не знаю, як це має відбуватись, але, на мій розсуд, такі питання не можна вирішувати голосуванням.

— Чудово, — промовив Комов, ніби нічого й не сталося. — Тепер щодо причин і обставин смерті пілотів. Акт про розтин і фотоматеріали мене цілком задовільняють, а формулювання я пропоную таке: "Розташування трупів свідчить про те, що смерть пілотів настала внаслідок удару корабля об поверхню планети. Чоловік загинув раніше за жінку, встигнувши тільки стерти бортжурнал. Вибратися з крісла пілота він уже не міг. Жінка, натомість, була жива ще якийсь час і

намагалася покинути корабель. Смерть здолала її уже в кесонній камері". Ну а далі — за вашим текстом.

— Хм… — озвався Вандерхузе з великим сумнівом. — Чи не надто все це категорично, як ви гадаєте, Геннадію? Бо ж якщо дотримуватися цього самого акту про розтин, проти якого ви не заперечуєте, бідолашна була би просто не в змозі доповзти до кесона.

— Але ж вона там опинилася, — холодно відрубав Комов.

— Але ж саме ця обставина… — проникливо почав Вандерхузе, притуляючи руки до грудей.

— Послухайте, Якове, — промовив Комов. — Ніхто не знає, на що здатна людина в критичних умовах. І особливо жінка. Пригадайте історію Марти Прістлі. Пригадайте історію Колісниченко. І взагалі пригадайте історію, Якове.

Настала мовчанка. Вандерхузе сидів з нещасним виглядом і безжально смикав себе за бакенбарди.

— А мене якраз не дивує те, що вона опинилась у кесоні, — подала голос Майка. — Я іншого не можу зрозуміти. Чому він стер бортжурнал? Адже був удар, людина помирає…

— Ну це якраз… — невпевнено почав Вандерхузе. — Це може бути. Агонія, обмацував руками пульт, зачепив ключ…

— Питання про бортжурнал, — заявив Комов, — винесене до розділу фактів особливого значення. Особисто я вважаю, що ця загадка ніколи не буде розгадана… Втім, якщо це загадка, а не випадковий збіг обставин. Продовжуємо. — Він швидко перебрав розкидані перед ним аркуші. — Власне, у мене, здається, більше нема зауважень. Земна мікрофлора і мікрофауна, очевидно, загинули, їхніх слідів, принаймні,

немає… Так… Особисті папери. Розбирати їх — справа не наша, крім того, вони в такому стані, що ми можемо лише зашкодити. Завтра я їх законсервую і привезу сюди… Так! Попов, тут є дещо по вашій частині. Вам відоме кібернетичне обладнання кораблів типу "Пелікан"?

— Так, звичайно, — сказав я, швидко відсовуючи тарілку.

— Будьте ласкаві, — він перекинув мені аркуш паперу, — ось список усіх виявлених кібермеханізмів. Перевірте, чи все там на місці.

Я узяв список. Усі вичікувально дивилися на мене.

— Так, — промовив я, — мабуть, усе на місці. Навіть ініціаторні розвідники на місці, зазвичай їх завжди некомплект… А ось цього я не розумію. Що таке: "Ремонтний робот, переобладнаний у швейне обладнання"?

— Якове, поясніть, — розпорядився Комов.

Вандерхузе задер голову та випнув щелепу.

— Розумієш, Стасю, — ніби у задумі промовив він. — Тут важко щось пояснити. Просто ремонтний кібер, перетворений у швейне обладнання. На обладнання, яке шиє, розумієш? У когось із них, мабуть, у жінки, було дещо незвичне хобі.

— Он воно що, — вигукнув я, здивувавшись. — Але це точно — ремонтний кібер?

— Безумовно, — впевнено відповів Вандерхузе.

— Тоді тут повний комплект, — сказав я, повертаючи Комову список. — Просто напрочуд повний. Мабуть, вони жодного разу не висаджувались на важких планетах.

— Дякую, — сказав Комов. — Коли буде готовий чистовик висновку, я попрошу вас підписати розділ про витік уцілілої кібертехніки.

— Таж витоку немає, — заперечив я.

Комов не звернув на мене уваги, а Вандерхузе пояснив:

— Це просто назва розділу: "Витік уцілілої кібертехніки". Ти підпишеш, що витоку немає.

— Так... — промовив Комов, збираючи в папку розкидані аркуші. — Тепер я дуже прошу вас, Якове, дати всьому цьому остаточний лад, ми підпишемось, і вже сьогодні можна буде радирувати. А зараз, якщо ніхто не має додаткових міркувань, я піду.

Додаткових міркувань не було, і він пішов. Вандерхузе, важко зітхнувши, підвівся, зважив на долоні пачку аркушів висновку, подивився на нас, відкинув голову, і також пішов геть.

— Вандер явно невдоволений, — зазначив я, накладаючи на тарілку печеню.

— Я теж невдоволена, — кинула Майка. — Якось негідно все це вийшло. Я не вмію пояснити, може, це я по-дитячому, наївно... Але ж мусить-таки бути... Мусить же бути якась хвилина мовчання... А тут — раз-два, завертіли-закрутили колесо: розташування решток, витік кібертехніки, топографічні параметри... Тьху! Немов у школі на практичних заняттях...

Я цілком з нею погоджувався.

— Таж Комов нікому не дає рота розтулити! — продовжувала вона злісно. — Усе йому зрозуміло, все йому очевидно, а насправді не настільки все там зрозуміло. І з метеоритом незрозуміло, і особливо з цим бортжурналом. І не вірю я, що йому все зрозуміло! Мені здається, він щось замислив, і Вандер це також розуміє, тільки не знає, як його зачепити… а може, вважає, що це несуттєво…

— Може, це і справді несуттєво… — пробурмотів я невпевнено.

— А я й не кажу, що суттєво! — заперечила Майка. — Мені просто не подобається, як поводиться Комов. Не розумію я його. І взагалі він мені не подобається! Мені про нього всі вуха продзижчали, а я тепер ходжу і рахую дні, скільки мені з ним працювати залишилося… Поки житиму, з ним не працюватиму!

— Ну, не так уже й багато залишилося, — заспокійливо почав я, — всього-на-всього якихось там двадцять днів…

На тому і розійшлися. Майка пішла давати лад своїм вимірюванням і квартир'єрським крокам, а я пішов у рубку, де на мене чекав невеличкий сюрприз: Том повідомляв, що закладку фундаменту закінчено, і пропонував прийняти роботу. Я накинув доху і помчав на будмайданчик.

Сонце вже зайшло, сутінки погустішали. Дивні тут сутінки — темно-фіолетові, як розведене чорнило. Місяця нема, проте дуже багато північного сяйва, та ще й якого! Гігантські полотнища райдужного світла безшумно майорять над чорним океаном, згортаються і розгортаються, полощуться і тремтять, немов під вітром, переливаються білим, зеленим, рожевим і раптом миттєво згасають, залишивши в очах каламутні кольорові плями, а потім знову з'являються, і тоді зникають зорі, зникають сутінки, все навколо набуває неприродних, але найчистіших кольорів — туман над болотом стає червоно-синім, айсберг

миготить у далині, наче бурштинова брила, а пляжем стрімко мчать зеленаві тіні.

Люто розтираючи замерзлі щоки та ніс, я оглядав у цьому дивному світлі готові фундаменти. Том, який невідступно супроводжував мене, послужливо повідомляв необхідні цифри, а коли сяйво згасало — не менш послужливо вмикав прожектори. І було тихо, як на цвинтарі, тільки порипував у мене під ногами замерзлий пісок. Потім я почув голоси: Майка і Вандерхузе вийшли подихати свіжим повітрям і помилуватись небесною виставою. Майці дуже подобалося північне сяйво — єдине, що їй подобалося на цій планеті. Я був далеченько від корабля, метрів за сто, і не бачив їх, але голоси чув доволі чітко. Втім, спочатку я слухав їх краєм вуха. Майка казала щось про ушкоджені верхівки дерев, а Вандерхузе гудів про ерозію бортової квазіорганіки — очевидно, вони знов обговорювали причини й обставини загибелі "Пелікана".

Було в їхній розмові щось дивне. Повторюю: спочатку я не дуже прислухався і тільки потім зрозумів, у чому справа. Вони розмовляли, немов не слухаючи одне одного. Наприклад, Вандерхузе казав: "Один планетарний двигун у них уцілів, інакше вони просто не зуміли б маневрувати в атмосфері..." А Майка товкла своє: "Ні, Якове, не менш як п'ятнадцять-двадцять років. Погляньте на ці напливи..."

Я спустився в один із фундаментів, щоб оглянути дно, а коли виліз, розмова стала зв'язнішою, проте незрозумілішою. Вони ніби репетирували якусь п'єсу.

— А це ще що таке? — питала Майка.

— Я б сказав, що це іграшка, — відповідав Вандерхузе.

— І я теж так сказала б. Але навіщо?

— Хобі. Нічого дивного, цілком поширене хобі.

Все, це скидалося на те, як ми веселилися на базі, чекаючи формування. Вадим, скажімо, ні сіло ні впало кричав на всю їдальню: "Капітан! Приймаю рішення скинути хвостову частину і йти в підпростір!" — на що який-небудь дотепник озивався: "Ваше рішення схвалюю, капітане! Не забудьте головну частину!" — і так далі.

Утім, ця дивна розмова швидко припинилася. Виразно цмокнула люкова перетинка, і знову запала тиша. Я оглянув останній фундамент, похвалив Тома за хорошу роботу і наказав йому переключити Джека на наступний етап. Спалахи згасли, і в раптовій пітьмі нічого не було видно, крім бортових вогнів моїх кіберів. Відчуваючи, що кінчик мого носа от-от відпаде, я підтюпцем підбіг до корабля, намацав перетинку й заплигнув у кесон. Кесон — це чудово. Це одне з найпрекрасніших приміщень на кораблі, яке дарує тобі солодке відчуття домівки: повернувся додому, в рідне, тепле, захищене, з чужого, крижаного, загрозливого. З пітьми у світло. Я скинув доху і, на ходу крекчучи та розтираючи долоні, рушив до рубки.

Вандерхузе вже сидів там, обкладений своїми папірцями і, скорботно схиливши голову, переписував начисто наступну сторінку висновку. Шифрувальна машинка жваво стрекотіла під його пальцями.

— А мої хлопчики вже скінчили фундамент, — похвалився.

— Угу, — відгукнувся Вандерхузе.

— А що у вас там за іграшки? — запитав я.

— Іграшки… — розгублено повторив Вандерхузе. — Іграшки? — перепитав він, не перестаючи стрекотіти машинкою. — Ах, іграшки… — Він відклав готовий аркуш і взяв інший.

Я трохи зачекав і нагадав:

— Так що це за іграшки?

— Що це за іграшки… — значущим голосом повторив Вандерхузе і, задерши голову, глянув на мене. — Ти так ставиш питання? Це, бачиш… А взагалі, хто його знає, що це за іграшки. Там, на "Пелікані"… Вибач, Стасю, я спочатку закінчу…

Я навшпиньки пройшов до свого пульта, постежив трохи за роботою Джека, котрий почав уже будувати стіни метеостанції, а потім, так само навшпиньки, вийшов із рубки й рушив до Майки.

Все освітлення, яке тільки було в Майчиній каюті, було ввімкнене, а сама вона сиділа по-турецькому на ліжку і теж була зайнята. На столі, на ліжку, на підлозі розстилались простирадла-склейки, карти, крокі[11], розсунені гармошки аерофотографій, начерки і записи, і Майка по черзі все це переглядала, робила якісь позначки, інколи хапалася за лупу, а інколи — за пляшку з соком, що стояла на стільці поруч. Поспостерігавши за нею якийсь час, я вибрав момент, коли пляшка з соком залишила стілець, і всівся на стілець сам, тож коли Майка, не дивлячись, повернула пляшку назад, то поцілила мені прямісінько у простягнену руку.

— Дякую, — сказав я і відсьорбнув.

Майка підвела голову.

— А, це ти? — промовила вона незадоволено. — Тобі чого?

— Просто зайшов, — відповів я добродушно. — Нагулялася?

— І не думала, — заперечила вона, забираючи в мене пляшку. — Сиджу як проклята, вчора ввечері не працювала, назбиралося тут всячини... Яке там гуляння!

Вона повернула мені пляшку, я машинально відсьорбнув, відчуваючи якусь тривогу, і тут з моїх очей ніби полуда спала: Майка була вдягнута по-домашньому, у свою улюблену пухнасту кофту і шорти, на її голові була хустка, і волосся під нею було вологим.

— Ти була в душі? — тупо запитав я.

Вона щось відповіла, та я й так усе зрозумів. Я підвівся. Я акуратно поставив пляшку на стілець. Я пробурмотів щось, не пам'ятаю — що. Якимось чином я опинився у коридорі, потім у своїй каюті, загасив навіщось верхнє світло, увімкнув навіщось нічничок, ліг на ліжко і повернувся обличчям до стіни. Мене знову трусило. Пам'ятаю, в голові моїй крутились якісь уривчасті думки, щось на зразок: "Тепер уже справді все пропало, все дарма, все остаточно і безповоротно". Я спіймав себе на тому, що знову прислухаюся. І я знову щось чув, щось недоладне. Тоді я рвучко піднявся, поліз у нічний столик, узяв пігулку снодійного й поклав під язик. Потім я знову ліг. По стінах тупотіли ящірки, затінена стеля повільно поверталась, нічник то зовсім згасав, то розгорявся нестерпно яскраво, мухи, гинучи, завзято зуділи по кутках. Здається, приходила Майка, дивилась на мене з турботою, чимось укрила і зникла, а потім з'явився Вадик, усівся мені в ногах і сказав сердито: "Чого ти тут вилежуєшся? Ціла комісія тебе чекає, а ти розлігся". — "Та ти голосніше говори, — сказала йому Нінон, — у нього щось із вухами, він не чує". Я зобразив на фізіономії кам'яну міну і сказав, що все це маячня. Я підвівся, і всі разом ми ввійшли в розбитий "Пелікан", уся органіка в ньому розпалась і стояв гострий нашатирний запах, як тоді в коридорі. Та це був не зовсім "Пелікан", скоріше за все це був будмайданчик, копошилися мої хлоп'ята, посадочна смуга дивовижно виблискувала під сонцем, і я все боявся, що Том наїде на дві мумії, які лежали впоперек, тобто це всі думали, що мумії, а насправді то були Комов і Вандерхузе, тільки треба було, щоб цього ніхто не помітив,

бо вони розмовляли, а чув їх тільки я. Та від Майки не сховаєшся. "Хіба ви не бачите, що йому погано?" — докірливо сказала вона й поклала мені на рот і на ніс хусточку, змочену в нашатирному спирті. Я мало не задихнувся, затрусив головою і сів на ліжку.

Очі в мене були розплющені, й у світлі нічника я відразу побачив перед собою людину. Вона стояла біля самого ліжка і, нахилившись, уважно дивилася мені просто в обличчя. У слабкому світлі вона здавалася темною, майже чорною — примарна скособочена постать без обличчя, невиразна, без чітких контурів, і такий самий невиразний, нечіткий відблиск лежав у неї на грудях і на плечі.

Вже точно знаючи, чим це скінчиться, я простяг до неї руку, проте моя рука пройшла крізь неї, наче крізь повітря, а вона заколихалася, почала танути і через кілька секунд безслідно зникла. Я відкинувся на спину та заплющив очі. А ви знаєте, що в алжирського дея під самим носом ґуля?[12] Під самісіньким носом… Я був мокрий ніби миша, і мені було нестерпно гаряче, я майже задихався.

Розділ IV

Примари та люди

Я прокинувся пізно, з важкою головою і з твердим наміром відразу ж після сніданку усамітнитися де-небудь із Вандерхузе й викласти йому все. Здається, ніколи у своєму житті я не почувався таким нещасним. Усе було закінчено для мене, тому я навіть не став робити зарядку, а просто прийняв посилений іонний душ і побрів до кают-компанії. Вже на порозі я усвідомив, що вчора ввечері через усі мої неприємності я геть забув віддати кухарю розпорядження стосовно сніданку, і це мене остаточно доконало. Пробурмотівши якесь нерозбірливе привітання і відчуваючи, що від горя та сорому почервонів наче варений рак, я всівся на своє місце і похмуро оглянув стіл, намагаючись ні з ким не зустрічатись поглядом. Трапеза була, прямо скажем, монастирська,

послушницька була трапеза. Всі харчувались чорним хлібом і молоком. Вандерхузе посипав свій кусень сіллю. Майка помастила свій шмат маслом. Комов жував хліб усухом'ятку, навіть не торкаючись до молока.

Я не мав ані найменшого апетиту — подумати було страшно жувати що-небудь. Я взяв собі склянку молока, відсьорбнув. Боковим зором я бачив, що Майка дивиться на мене і що їй дуже кортить запитати, що зі мною взагалі. Однак вона нічого не запитала, а Вандерхузе почав багатослівно розумувати, яка це з медичної точки зору корисна річ — розвантажувальний день, і як добре, що в нас сьогодні саме такий сніданок, а не який-небудь інший. Він у подробицях пояснив нам, що таке піст і що таке великий піст, і з повагою відгукнувся про ранніх християн, котрі добре знали свою справу. Заразом він розповів нам, що таке масниця, та, втім, досить скоро відчув, що надто захоплюється описом млинців з ікрою, з баликом, із сьомгою та іншою смакотою, обірвав себе й почав дещо утруднено розправляти бакенбарди. Розмова не в'язалась. Я тривожився за себе, Майка тривожилася за мене. Що ж до Комова, то він знову, як і вчора, був явно не в своїй тарілці. Очі в нього почервоніли, він здебільшого дивився у стіл, проте час від часу підіймав голову й озирався, наче хтось його гукав. Він страх скільки накришив навколо себе хліба і продовжував кришити, так що мені закортіло вдарити його по руках, як маленького. Так ми й сиділи журливою компанією, а бідний Вандерхузе із сил вибивався, намагаючись нас розвіяти.

Він саме поневірявся з якоюсь довжелезною сумною історією, яку вигадував на ходу і ніяк не міг вигадати до кінця, як раптом Комов видав дивний стиснутий звук, наче сухий шматок хліба став йому нарешті поперек горла. Я поглянув на нього через стіл ізлякався. Комов сидів прямий, ухопившись обома руками за край стільниці, червоні очі його вилізли з орбіт, він дивився кудись повз мене і стрімко бліднув. Я обернувся. Я завмер. Біля стіни, між фільмотекою і шаховим столиком, стояла моя недавня примара.

Тепер я бачив її досить чітко. Це була людина, у будь-якому випадку — гуманоїд, маленький, худющий, геть голий. Шкіра його була темна, майже чорна, і блищала, наче вкрита олією. Обличчя його я не розгледів чи не запам'ятав, але мені відразу кинулось у вічі, як і в моєму нічному жахітті, що ця людинка була вся якась скособочена і наче розмита. І ще — очі: великі, темні, зовсім нерухомі, сліпі, як у статуї.

— Так он же він! Он він! — гаркнув Комов.

Він показував пальцем у зовсім інший бік, і там у мене на очах просто з повітря виникла нова постать. Це була та сама застигла лискуча примара, але тепер вона застигла у стрімкому ривку, на бігу, як фотографія спринтера на старті. 1 в ту ж мить Майка кинулась їй в ноги. З гуркотом полетіло вбік крісло, Майка з войовничим лементом проскочила крізь мару і врізалася в екран відеофона. Я ще встиг помітити, як мара заколивалась і почала танути, а Комов уже кричав:

— Двері! Двері!

І я побачив: хтось маленький, білий і матовий, наче стіна кают-компанії, зігнувшись у нечутному бігу, прослизнув у двері й зник у коридорі. І тоді я кинувся за ним.

Тепер про це сором згадувати, але тоді мені було зовсім байдуже, що це за істота, звідки вона, чому вона тут і навіщо, — я відчував тільки безмірне полегшення, вже розуміючи, що від цієї хвилини безповоротно закінчилися всі мої жахи та страхи, і ще я відчував палке бажання наздогнати, схопити, скрутити і притягнути.

У дверях я зіткнувся з Комовим, збив його з ніг, спіткнувся об нього, пробігся коридором навкарачки. Коридор був уже порожній, тільки різко і знайомо пахло нашатирним спиртом, позаду щось кричав Комов, дрібно вистукували підбори. Я підскочив, промчав через кесон, пірнув у

люк, який ще не встиг зарости перетинкою, і вилетів назовні, в бузкове сяйво сонця.

Я відразу помітив його. Він біг до будмайданчика, біг легко, ледь торкаючись замерзлого піску босими ногами, він був такий самий скособочений і якось дивно рухав на бігу розведеними ліктями, але тепер він був не темний і не матово-білий, а світло-бузковий, і сонце відсвічувало на його худих плечах і боках. Він біг просто на моїх кіберів, і я сповільнив крок, сподіваючись, що зараз він злякається і поверне праворуч або ліворуч. Проте він не злякався, він проскочив у десятьох кроках від Тома, і я очам своїм не повірив, коли цей величавий дурень ввічливо просигналив йому звичайне "чекаю наказів".

— До болота! — захлинався позаду голос Майки. — Притискай його до болота!

Маленький абориген і так біг у напрямі болота. Бігати, треба сказати, він умів, і відстань між нами скорочувалася досить повільно. Вітер свистів у моїх вухах, здалека щось кричав Комов, але його перекрикувала Майка.

— Лівіше, лівіше бери! — азартно лементувала вона.

Я взяв лівіше, вистрибнув на посадочну смугу, на вже готову ділянку, рівну, з дуже зручною рубчастою поверхнею, і тут справа у мене пішла краще — я почав наздоганяти. "Не втечеш, — твердив я про себе, — ні, брате, тепер не втечеш. Ти мені за все відповіси..." Я дивився не відриваючись, як він швидко працює лопатками, на миготливі голі ноги, на клоччя пари, що летіла з-за його плечей. Я доганяв і відчував тріумф. Смуга закінчувалася, та до сірої заволоки над болотом залишалося кроків сто, і я наздоганяв.

Добігши до краю трясовини, до похмурих нетрів карликової тростини, він зупинився. Кілька секунд він стояв наче в нерішучості,

потім глянув на мене через плече, і я знову побачив його великі темні очі, ніякі не застиглі, а навпаки, дуже жваві і навіть ніби усміхнені, аж раптом він присів навпочіпки, обхопив руками коліна і покотився. Я навіть не відразу зрозумів, що сталося. Щойно стояла людина, дивна людина, мабуть, і не людина зовсім, але зовні все-таки людина, і раптом людини не стало, а по трясовині, через непрохідне бездонне драговиння, котиться, розбризкуючи багнюку і каламутну воду, якийсь недоладний сірий колобок. Та ще й як котиться! Я не встиг добігти до берега, а він вже зник за клоччям туману, і тільки чувся звідти, з-за сіруватої заволоки, затихаючий шурхіт, сплески і тоненький пронизливий свист.

З тупотом прибігла Майка і зупинилась поруч, важко дихаючи.

— Втік, — констатувала вона з прикрістю.

— Втік, — сказав я.

Кілька секунд ми стояли, вдивляючись у каламутні клубні туману. Потім Майка витерла з лоба піт і промовила:

— Я від баби втік, я від діда втік...

— А від тебе, квартир'єре, і тим паче втечу, — додався і озирнувся.

Так. Дурні, значить, бігали, а розумні, самі розумієте, стояли і дивилися. Ми з Майкою були вдвох. Маленькі постаті Комова та Вандерхузе темніли біля корабля.

— А нічогенька пробіжка вийшла, — промовила Майка, теж дивлячись у бік корабля. — Кілометрів три, не менше, як ви гадаєте, капітане?

— Згоден з вами, капітане, — відгукнувся я.

— Слухай, — задумливо сказала Майка. — А може, це все нам привиділось?

Я згріб її за плечі. Відчуття свободи, здоров'я, захвату, відчуття величезних сяйливих перспектив з новою силою вибухнуло в мені.

— Що ти в цьому розумієш, салажко! — гаркнув я, мало не плачучи від щастя і трусячи її щосили. — Що ти розумієш у галюцинаціях! І не треба тобі нічого розуміти! Живи щасливо і ні про що таке не замислюйся!

Майка розгублено лупала на мене очима, намагалася вирватися, ' а я труснув її наостанок добряче, обхопив за плечі і потяг до корабля.

— Зачекай, — слабко відбивалася спантеличена Майка. — Чого ти, справді... Та відпусти ти мене, що це за телячі ніжності?

— Ходімо, ходімо, — примовляв я. — Йдемо! Зараз нам улюбленець доктора Мбоги вломить — чує моє серце, що дарма ми затіяли цю біганину, не мали ми її затівати...

Майка ривком звільнилася, постояла секунду, потім присіла навпочіпки, нахилила голову і, обхопивши коліна руками, хитнулася вперед.

— Ні, — сказала вона, знову випрямляючись. — Цього я не розумію.

— І не треба, — відповів я. — Комов нам усе пояснить. Спочатку дасть нам прочухана, бо ж ми йому контакт зірвали, а потім усе ж таки пояснить...

— Слухай, холодно! — сказала Майка, підстрибнувши на місці. — Біжимо?

І ми побігли. Мій перший захват минув, і я почав усвідомлювати, що ж усе-таки сталося. Виходило, що планета таки заселена! Та ще й як заселена — крупні людиноподібні створіння, може, навіть розумні, може, навіть цивілізовані…

— Стасю, — сказала Майка на бігу, — а може, це пантіанець?

— Звідки? — здивувався я.

— Ну… Мало там звідки… Ми ж не знаємо всіх деталей проекту. Може, перекидання вже почалось.

— Та ні, — сказав я. — Не схожий він на пантіанця. Пантіанці високі на зріст, червоношкірі… Окрім того, вони одягнені, чорт забирай, а цей зовсім голий!

Ми зупинилися перед люком, і я пропустив Майку вперед.

— Бр-р-р! — вимовила вона, розтираючи плечі. — Ну що, ходімо діставати прочухана.

— Півметрового, — сказав я.

— Добре змащеного, — сказала Майка.

— Сімдесят п'ять міліметрів у діаметрі, — сказав я.

Ми крадькома опинилися в рубці, та залишитись непоміченими нам не вдалося. Нас чекали. Комов ходив по рубці, заклавши руки за спину, а Вандерхузе, дивлячись у простір і випнувши щелепу, намотував свої бакенбарди: правий на палець правої руки, а лівий — на палець лівої. Побачивши нас, Комов зупинився, але Майка не дала йому заговорити.

— Втік, — діловито доповіла вона. — Втік простісінько через трясовину, причому в досить незвичний спосіб...

— Помовчіть, — перервав її Комов.

"Зараз почнеться", — подумав я, заздалегідь налаштовуючись на відбрикування та відлаювання. Але не вгадав. Комов наказав нам сісти, всівся сам і звернувся прямо до мене:

— Я вас слухаю, Попов. Розповідайте все. До найменших подробиць.

Цікаво, що я навіть не здивувався. Така постановка питання здалася мені цілком природною. І я розповів усе — про шурхіт, про запах, про дитячий плач, про крики жінки, про дивний діалог учора ввечері і про чорну мару сьогодні вночі. Майка слухала мене, роззявивши рота, Вандерхузе хмурнішав і докірливо хитав головою, а Комов не відриваючись дивився мені в лице — примружені очі його знову були пильні та холодні, обличчя потвердішало, він покусував нижню губу і час від часу напружено сплітав пальці, хрустячи суглобами. Коли я закінчив, запала тиша. Потім Комов запитав:

— Ви впевнені, що це плакала дитина?

— Т-так... Принаймні, дуже схоже...

Вандерхузе шумно перевів дух і поплескав долонею по підлокітнику крісла.

— І ти все це витримав! — промовила перелякано Майка. — Бідний Стасик!

— Мушу тобі сказати, Стасю... — переконливо почав Вандерхузе, але Комов перебив його.

— А каміння? — запитав він.

— Що — каміння? — не зрозумів я.

— Звідки взялося каміння?

— Це на будмайданчику? Кібери натягали, мабуть. До чого це тут?

— Звідки кібери могли взяти каміння?

— Н-ну… — почав я та замовк. Справді, звідки?

— Навкруг піщаний пляж. Жодного камінчика. Кібери з майданчика не відлучалися. Звідки ж на смузі камені і звідки на смузі суччя? — Він оглянув нас і усміхнувся. — Все це риторичні запитання, звісно. Можу додати, що в нас за кормою, просто під маяком цілий розсип каменів. Дуже цікавий розсип. Можу також додати… Даруйте, ви закінчили, Стасю? Дякую. А тепер послухайте, що було зі мною.

Комову, виявляється, теж було непереливки. Щоправда, випробовування в нього були дещо іншого роду. Проба інтелекту. Наступного дня після прибуття, запускаючи в озеро пантіанську рибу, він помітив за двадцять кроків від себе незвичайну яскраво-червону пляму, що розпливлася і зникла ще до того, як він вирішив наблизитись. Наступного дня на самісінькій верхівці висоти 12 він виявив здохлу рибу, явно з тієї, що була запушена напередодні. Під ранок четвертого дня він прокинувся з чітким відчуттям, що в каюті є хтось сторонній. Стороннього не виявилось, але Комову почулось, як із клацанням лопнула люкова перетинка. Вийшовши з корабля, він виявив, по-перше, розсип каміння біля корми, а по-друге, каміння й оберемки сучків на будмайданчику. Після розмови зі мною він остаточно утвердився в думці, що в околицях корабля коїться щось недобре. Він уже був майже впевнений, що пошукові групи недогляділи якийсь дуже важливий фактор, що діє на планеті, і тільки глибока переконаність у тому, що

неможливо було би прогледіти розумне життя, утримувала його він найрішучіших кроків. Він тільки вжив усіх заходів, аби район дії нашої групи не став об'єктом нашестя "зацікавлених лайдаків". Саме тому він з усіх сил намагався сформулювати експертний висновок таким чином, щоб він не викликав ані найменшої підозри. Між тим мій збуджено-пригнічений стан чудово підтверджував його попередній висновок про те, що невідомі істоти здатні проникати в корабель. Він почав чекати цього проникнення і дочекався його сьогодні вранці.

— Резюмую, — оголосив він, немов читаючи лекцію. — Принаймні цей район планети, всупереч даним попередніх досліджень, заселений крупними хребетними, до того ж є всі підстави гадати, що ці істоти розумні. Це, мабуть, троглодити, пристосовані до життя в підземних порожнечах. Судячи з того, що ми бачили на власні очі, анатомічно середній абориген нагадує людину, володіє яскраво вираженою здатністю до мімікрії, а крім того, вірогідно, саме через це — здатністю до відтворювання захисно-відволікаючих фантомів. Мушу сказати, що для крупних хребетних така здатність була зазначена лише в деяких гризунів на Пандорі, на Землі ж цією здатністю наділені деякі види головоногих молюсків. А тепер я хотів би особливо підкреслити, що, незважаючи на ці нелюдські та й узагалі на негуманоїдні властивості, тутешній абориген не тільки в анатомічному, а й у фізіологічному та, зокрема, в нейрологічному відношенні неймовірно, небувало близький до земної людини. Я закінчив.

— Як — закінчили? — схопився я, злякавшись. — А мої голоси? Значить, галюцинації були?

Комов усміхнувся.

— Заспокойтеся, Стасю, — сказав він. — Із вами все гаразд. Ваші "голоси" легко пояснюються, якщо припустити, що будова їхнього голосового апарату ідентична нашому. Схожість голосового апарату плюс розвинена здатність до імітації, плюс гіпертрофована фонетична пам'ять...

— Зачекайте, — сказала Майка. — Я розумію, вони могли підслухати наші розмови, але ж як жіночий голос?

Комов кивнув.

— Так, доводиться припускати, що вони були присутні під час агонії.

Майка присвиснула.

— Надто вже хитромудро, — буркнула вона з сумнівом.

— Запропонуйте інше пояснення, — холодно заперечив Комов. — Утім, імовірно, ми незабаром дізнаємось імена загиблих. Якщо пілота звали Олександром...

— Ну добре, — сказав я. — А дитина плакала?..

— А ви впевнені, що це плакала дитина?

— А з чим це можна сплутати?

Комов утупився в мене, міцно притиснув пальцем верхню губу і раптом приглушено загавкав. Саме загавкав — іншого слова я не підберу.

— Що це було? — запитав він. — Собака?

— Схоже, — сказав я з повагою.

— Так от, це я промовив фразу на одній з говірок Леоніди.

Я був приголомшений. Майка теж. Якийсь час ми мовчали. Все було безсумнівно так, як він казав. Усе пояснювалося, все виходило дуже

витончено, але... Було, звісно, дуже приємно усвідомлювати, що всі страхи залишилися позаду і що саме нашій групі пощастило відкрити ще одну гуманоїдну расу. Однак разом з тим це означало найрішучішу зміну в наших долях. Та й не тільки в наших. По-перше, неозброєним оком було видно, що проектові "Ковчег" кінець. Планета заселена, доведеться шукати для пантіанців іншу. По-друге, якщо остаточно з'ясується, що аборигени розумні, нас, напевно, відразу ж "попросять" звідси, а замість нас сюди прибуде Комісія з контактів. Усі ці міркування були очевидними не лише для мене, звичайно, а й для інших. Вандерхузе засмучено смикнув себе за бакенбарди і сказав:

— Чому ж саме розумні? По-моєму, поки що нізвідки не випливає, що вони неодмінно розумні, ви як гадаєте, Геннадію?

— Я не стверджую, що вони неодмінно розумні, — заперечив Комов. — Я сказав тільки: є всі підстави для таких припущень.

— Ну які ж це такі всі підстави? — не переставав засмучуватися Вандерхузе. Надто вже не хотілося йому покидати насиджене місце. Була в нього така відома слабкість — любов до насиджених місць. — Що це за всі підстави? Зовнішній вигляд хіба що...

— Справа не тільки в анатомії, — сказав Комов. — Каміння під маяком розташоване у явному порядку, це якісь знаки. Каміння та гілля на посадочній смузі... Я не хочу нічого твердити категорично, але все це дуже схоже на спробу ввійти в контакт, здійснювану гуманоїдами з первісною культурою. Таємна розвідка й водночас чи то дарунки, чи то попередження...

— Так, схоже на те, — пробурмотів Вандерхузе і впав у прострацію.

Знову запала мовчанка, потім Майка тихенько запитала:

— А з чого випливає, що вони так уже особливо близькі до нас своєю фізіологічною і нервовою організацією?

Комов задоволено покивав.

— Тут ми маємо тільки непрямі припущення, — сказав він. — Але це досить вагомі припущення. По-перше, аборигени здатні проникати в корабель. Корабель їх впускає. Для порівняння нагадаю, що ні тагорцю, ні навіть пантіанцю, при всій їхній схожості з людиною, люкову перетинку не здолати. Люк просто не розчиниться перед ним…

Туї' я плеснув себе по лобі.

— Чорт забирай! Значить, усі мої кібери були в цілковитій справності! Просто аборигени, напевне, бігали перед Томом, і він зупинявся, бо боявся наїхати на людину… А потім вони, напевно, сприймали Тома як живе створіння, розмахували руками і випадково подали йому сигнал: "Небезпека! Негайно в корабель!" Це ж дуже простий сигнал… — Я показав. — Ну, мої хлопчики й полізли в трюм наввипередки… Звичайно, так воно все й було… Та я і зараз на власні очі бачив: Том реагував на аборигена як на людину.

— Тобто? — швидко запитав Комов.

— Тобто коли абориген з'явився у полі зору його візирів, Том просигналив: "Чекаю наказів".

— Це дуже цінне спостереження, — промовив Комов.

Вандерхузе важко зітхнув.

— Так, — сказала Майка. — Кінець "Ковчегу". Шкода.

— Що ж тепер буде? — запитав я, ні до кого особливо не звертаючись.

Мені не відповіли. Комов підняв аркуші зі своїми записами, під ними виявилася коробочка диктофона.

— Прошу вибачення, — оголосив він, чарівно посміхаючись. — Щоб не витрачати часу даремно, я нашу дискусію записав. Дякую за точно поставлені запитання. Стасю, я попрошу вас, закодуйте усе це та надішліть в екстреному імпульсі прямо у Центр, копію на базу.

— Бідолашний Сидоров, — неголосно сказав Вандерхузе. Комов коротко поглянув на нього і знову опустив очі на папери.

Майка відсунула крісло.

— У будь-якому випадку, з моїм квартир'єрством тут покінчено, — промовила вона. — Піду збиратися.

— Хвилиночку, — зупинив її Комов. — Тут запитали, що ж тепер буде. Відповідаю. Як уповноважений член Комісії з контактів я беру командування на себе. Оголошую весь наш район зоною імовірного контакту. Якове, прошу вас, складіть відповідну радіограму. Усі робота в межах проекту "Ковчег" припиняються. Роботи демобілізуються та переводяться у трюм. Вихід із корабля лише за моїм особистим дозволом. Сьогоднішнє полювання з хортами, ймовірно, вже дещо утруднило контакт. Нові непорозуміння були б дуже небажані. Так от, Майє, прошу вас загнати глайдер в ангар. Стасю, прошу зайнятися вашою кіберсистемою... — Він підняв палець. — Але спочатку надішліть запис дискусії... — Він усміхнувся і хотів сказати ще щось, але цієї миті затріскотів дешифратор рації.

Вандерхузе простяг довгу руку, дістав з приймальної кишені картку радіограми і пробіг її очима. Брови його звелися.

— Гм, — сказав він. — Хапають на льоту. Ви, часом, не індуктор, Геннадію?

Він передав картку Комову. Комов теж пробіг її очима, і брови його також звелися.

— А оцього я вже не розумію, — пробурмотів він, жбурнув картку на стіл і пройшовся по рубці, заклавши руки за спину.

Я взяв картку. Майя збуджено сопіла в мене над вухом. Радіограма дійсно була несподівана.

Екстрена, нуль-звязок. Центр, комісія з контактів, Горбовський — начальнику бази "Ковчег" Сидорову. Негайно припинити всі роботи з проекту. Підготувати можливу евакуацію особового складу і обладнання. Додаток — повноважному представнику Комкона Комову. Проголошую район ЕР-2 зоною імовірного контакту. Відповідальним призначаєтесь ви.

Горбовський.

— Оце так! — сказала Майка захоплено. — Оце так Горбовський!

Комов зупинився і з-під лоба оглянув нас.

— Прошу всіх приступити до виконання моїх розпоряджень. Якове, знайдіть мені, будь ласка, копію нашого експертного висновку.

Вони з Вандерхузе поринули у вивчення копії, Майка вийшла заганяти глайдер, а я влаштувався біля рації і почав кодувати нашу дискусію. Однак не збігло й двох хвилин, як дешифратор заверещав знову. Комов відпихнув Вандерхузе й метнувся до рації. Перехилившись через моє плече, він жадібно читав рядки, що з'являлися на картці.

Екстрена, нуль-звязок. Центр, комісія з контактів, Бадер — капітану ЕР-2 Вандерхузе. Терміново підтвердьте виявлення останків двох, повторюю, двох тіл на борту корабля та стан бортового журналу, який ви описали у своєму експертному висновку.

Бадер.

Комов перекинув картку Вандерхузе і покусав ніготь великого пальця.

— От, значить, у чому річ, — промовив він. — Так-так... — Він повернувся до мене. — Стасю, що ви зараз робите?

— Кодую, — відповів я похмуро. Я нічого не розумів.

— Дайте-но мені диктофон, — сказав він. — Поки що утримаємося. — Він сховав диктофон у нагрудну кишеню й акуратно застібнув клапан. — Значить, так, Якове. Підтвердьте те, про що вони вас просять, Стасю. Передайте підтвердження. А потім, Якове, я вас попрошу... Ви розумієтеся на цьому краще за мене. Будьте ласкаві, порийтеся в нашій фільмотеці і перегляньте всю офіційну документацію стосовно бортових журналів.

— Я й без цього знаю все щодо бортових журналів, — заперечив невдоволено Вандерхузе. — Ви мені краще просто скажіть, що вас цікавить.

— Та я й сам не второпаю, що мене цікавить. Мене цікавить, випадково чи навмисно був стертий бортжурнал. Якщо навмисно, то чому. Ви ж бачите, Бадера це теж цікавить... Не лінуйтесь, Якове. Існують же якісь правила, які передбачають знищення бортжурналу.

— Не існує таких правил, — пробурчав собі під ніс Вандерхузе і тим не менше пішов робити ласку.

Комов сів писати підтвердження, а я болісно міркував, що ж це таке коїться, чому така паніка і як у Центрі могли засумніватися в цілком чітких формулюваннях висновку. Не могли ж вони там подумати, що ми переплутали останки землянина з рештками якого-небудь аборигена і додали зайвий труп… І як же все-таки, чорт забирай, Горбовський примудрився здогадатися, що в нас тут відбувається? Ніякої користі від моїх роздумувань не було, і я з тугою дивився на робочі екрани, де все було так ясно і зрозуміло, і я з гіркотою подумав, що тупувата людина найсумнішим чином нагадує кібера. От я зараз сиджу, тупо виконую накази: наказали кодувати — кодую, наказали припинити — припинив, а що коїться, навіщо все це, чим усе це закінчиться — нічого не розумію. Геть чисто як мій Том: працює зараз, бідолашний, у поті чола, намагається якнайкраще виконати мої розпорядження і знати не знає, що за десять хвилин я прийду, зажену його з усією компанією до трюму, і вся його робота виявиться ні до чого, і сам він стане нікому не потрібний…

Комов передав мені підтвердження, я закодував текст, відіслав його і вже хотів було пересісти за свій пульт, як раптом пролунав виклик з бази.

— ЕР-2? — довідався глухуватий спокійний голос. — Говорить Сидоров.

— ЕР-2 слухає! — відгукнувся я негайно. — Говорить кібертехнік Попов. Кого вам, Михайле Альбертовичу?

— Комова, будь ласка.

Комов уже сидів у сусідньому кріслі.

— Я слухаю тебе, Атосе, — сказав він.

— Що у вас там сталося? — запитав Сидоров.

— Аборигени, — відповів Комов, повагавшись.

— У подробицях, якщо можна, — попросив Сидоров.

— Насамперед май на увазі, Атосе, — попередив Комов, — я не знаю і не розумію, звідки Горбовський дізнався про аборигенів. Ми самі почали розуміти, що до чого, всього дві години тому. Я підготував для тебе інформацію, почав її вже кодувати, але тут усе так заплуталося, що я змушений тебе просити потерпіти ще якийсь час. Мене тут старий Бадер на таку ідею навів… Коротше кажучи, трохи потерпи, будь ласка.

— Зрозуміло, — погодився Сидоров. — Але сам факт існування аборигенів достовірний?

— Абсолютно, — підтвердив Комов.

Було чути, як Сидоров зітхнув.

— Ну що ж, — промовив він. — Нічого не вдієш. Почнемо все спочатку.

— Мені дуже шкода, що так вийшло, — пожалкував Комов. — Слово честі, шкода.

— Нічого, — сказав Сидоров. — Переживемо й це. — Він помовчав. — Як ти збираєшся діяти далі? Чекатимеш комісії?

— Ні. Я почну сьогодні ж. 1 я дуже тебе прошу: залиши ЕР-два з екіпажем у моєму розпорядженні.

— Само собою, — не заперечував Сидоров. — Ну, не буду тобі заважати. Коли що-небудь знадобиться…

— Дякую, Атосе. І не засмучуйся, все ще налагодиться.

— Будемо сподіватись.

Вони розпрощались. Комов покусав ніготь великого пальця, з якимось незрозумілим роздратуванням поглянув на мене і знову почав ходити по рубці. Я здогадувався, в чому тут річ. Комов і Сидоров були старими друзями, разом навчалися, разом десь працювали, але Комову всюди і в усьому щастило, а Сидорова поза очі прозивали Атосом-невдахою. Не знаю, чому все так склалося. В будь-якому разі Комов мав би зараз відчувати більшу незручність. А тут ще й радіограма Горбовського. Виходило так, ніби Комов інформував Центр, минаючи Сидорова…

Я тихенько перебрався до свого пульта і зупинив кіберів. Комов уже сидів за столом, гриз ніготь і витріщався на розкидані аркуші. Я попросив дозволу вийти назовні.

— Навіщо? — скинувся було він, але відразу ж схаменувся. — А, кіберсистема… Будь ласка, будь ласка. Але щойно закінчите, негайно повертайтеся.

Я загнав хлоп'ят до трюму, демобілізував їх, закріпив на випадок раптового старту і постояв трохи біля люка, дивлячись на спорожнілий будмайданчик, на білі стіни недобудованої метеостанції, на айсберг, усе такий самий ідеальний та байдужий… Планета здавалася мені зараз якоюсь іншою. Щось у ній змінилося. З'явився якийсь сенс у цьому тумані, в карликових хащах, у скелястих відрогах, укритих бузкуватими плямами снігу. Тиша залишалася, звісно, та порожнечі вже не було, і це було добре.

Я повернувся в корабель, зазирнув у кают-компанію, де сердитий Вандерхузе копався у фільмотеці, почуття мене розпирали, і я пішов

утішатися до Майки. Майка розстелила по всій каюті величезну склейку і лежала на ній з лупою в оці. Вона навіть не обернулась.

— Нічого не розумію, — промовила вона сердито. — Нема їм де тут жити. Всі більш-менш придатні для помешкання точки ми обстежили. Не в болоті ж вони борсаються, кінець кінцем!..

— А чому б не в болоті? — запитав я, всідаючись.

Майка сіла по-турецькому і втупилась у мене через лупу.

— Гуманоїд не може жити в болоті, — оголосила вона переконливо.

— Чого ж це, — заперечив я. — У нас на Землі були племена, які жили навіть на озерах, у пальових будівлях...

— Якби на цих болотах була хоч одна будівля... — почала Майка.

— А може, вони мешкають саме під водою, щось на зразок водяних павуків, у таких повітряних дзвонах?

Майка поміркувала.

— Ні, — з жалем відказала вона. — Він би був брудний, багнюки б у корабель наніс...

— А якщо в них водовідштовхувальний шар на шкірі? Водогрязевідштовхувальний... Бачила, як він лисніє? І втік він від нас — куди? І такий спосіб пересування — для чого?

Дискусія зав'язалася. Під натиском численних гіпотез, які я висував, Майка змушена була погодитися, що теоретично аборигенам ніщо не перешкоджає мешкати в повітряних дзвонах, хоч особисто вона, Майка,

все ж таки схиляється до того, що правий Комов, котрий вважає аборигенів печерними людьми. "Якби ти бачив, які там ущелини, — сказала вона. — От куди б зараз податися..." Вона почала показувати на карті. Місця навіть на карті виглядали неприязно: спочатку смуга сопок, порослих карликовими деревцями, за нею поборознені бездонними розломами скелясті передгір'я, нарешті сам хребет, дикий та жорстокий, укритий вічними снігами, а за хребтом безкрайня кам'яниста рівнина, сумна, безжиттєва, порізана уздовж і впоперек глибокими каньйонами. Це був наскрізь промерзлий, студений світ, світ наїжачених мінералів, і вже на саму думку про те, щоб тут жити, ступати босоніж по цьому кам'яному кришиву, шкіра на моїй спині починала наїжачуватися.

"Нічого страшного, — втішала мене Майка, — я можу показати тобі інфразйомки цієї місцевості, під цим плато є чималі ділянки підземного тепла, тож коли вони мешкають у печерах, то від холоду в будь-якому разі вони не страждають". Я відразу ж прискіпався до неї: а що ж вони їдять? "Якщо є печерні люди, — пояснила Майка, — можуть бути й печерні тварини. А потім мох, гриби, і ще можна уявити собі рослини, котрі здійснюють фотосинтез в інфрачервоному світлі." Я уявив собі це життя, жалюгідну пародію на те, що ми вважаємо життям, уперту, але мляву боротьбу за існування, дивовижну одноманітність вражень, і мені стало дуже шкода аборигенів. І я заявив, що турбота про цю расу — завдання теж доволі шляхетне і вдячне. Майка заперечила, що це зовсім інша річ, що пантіанці приречені, і якби нас не було, вони би просто зникли, припинили би свою історію; а що стосується тутешнього народу, то тут казала Настя, як удасться, потрібні ми їм чи ні. Може, вони і без нас процвітають.

Це в нас давня суперечка. На мою думку, людство знає достатньо, щоб судити, який розвиток історично перспективний, а який — ні. Майка ж у цьому сумнівається. Вона стверджує, що ми знаємо вкрай мало. Ми вже стикалися з дванадцятьма розумними расами, причому три з них — негуманоїдні. В яких стосунках ми перебуваємо з цими негуманоїдами, сам Горбовський, напевно, не може сказати: вступили ми з ними в контакт чи не вступили, а якщо і вступили, то за обопільною згодою чи

нав'язали їм себе, а може, вони взагалі нас сприймають не як братів по розуму, а як рідкісне явище природи, щось на взірець незвичайних метеоритів. От з гуманоїдами все зрозуміло: з дев'яти гуманоїдних рас тільки три погодилися мати з нами що-небудь спільне, та й то леонідяни, наприклад, охоче діляться з нами своєю інформацією, а нашу, земну, дуже ввічливо, але рішуче відкидають. Здавалось би, цілком очевидна річ: квазіорганічні механізми раціональніші та економічніші за приручених тварин, але леонідяни від механізмів відмовляються. Чому? Якийсь час ми сперечалися — чому, заплуталися, непомітно помінялися точками зору (це в нас із Майкою буває досить часто), і Майка, нарешті, заявила, що все це маячня.

— Не в цьому справа. Чи розумієш ти, у чому полягає головне завдання будь-якого контакту? — запитала вона. — Ти розумієш, чому людство от уже двісті років прагне до контактів, радіє, коли контакти вдаються, сумує, коли не поталанило?

Я, звісно, розумів.

— Вивчення розуму, — сказав я. — Дослідження найвищого продукту розвитку природи.

— Це загалом вірно, — погодилась Майка, — але це тільки слова, бо насправді нас цікавить не проблема розуму взагалі, а проблема нашого, людського розуму, інакше кажучи, нас передусім цікавимо ми самі. Ми вже п'ятдесят тисяч років намагаємося зрозуміти, що ми таке, та, дивлячись ізсередини, це завдання не розв'язати, як неможливо підняти себе самого за волосся. Треба подивитися на себе іззовні, чужими очима, зовсім чужими…

— А навіщо це, власне, потрібно? — агресивно поцікавився я.

— А затим, — вагомо сказала Майка, — що людство стає галактичним. От як ти уявляєш собі людство через сто років?

— Як уявляю? — Я знизав плечима. — Та так само, як і ти… Кінець біологічної революції, подолання галактичного бар'єру, вихід у нуль-світ… ну, широке розповсюдження контактного бачення, реалізація П-абстракцій…

— Я в тебе не питаю, як ти собі уявляєш досягнення людини за сто років! Я тебе питаю, як ти уявляєш собі саме людство через сто років.

Я спантеличено поморгав. Я не вловлював різниці. Майка дивилася на мене переможно.

— Про ідеї Комова чув? — запитала вона. — Вертикальний прогрес і все таке інше…

— Вертикальний прогрес? — Щось таке я пригадував. — Зачекай… Це, здається, Боровик, Мікава… Так?

Вона полізла в стіл і почала там порпатись.

— Ось ти тоді витанцьовував у барі зі своєю Танюшкою, а Комов збирав усіх у бібліотеці… На! — Вона простягла мені кристалофон. — Послухай.

Я неохоче начепив кристалофон і почав слухати. Це було щось на кшталт лекції, читав Комов, і запис починався з півслова. Комов говорив не поспішаючи, просто, досить доступно, рівняючись, напевно, на рівень аудиторів Він наводив багато прикладів, сипав дотепами. Виходило в нього приблизно таке.

Земна людина виконала всі висунуті нею перед собою завдання і стає людиною галактичною. Сто тисяч років людство продиралося вузькою печерою, через завали, через хащі, гинуло під обвалами, потрапляло у глухі кути, але попереду завжди була синява, світло, ціль, і от ми вийшли з ущелини під синє небо і розлились по рівнині. Так,

рівнина велика, є куди розливатись. Але тепер ми бачимо, що це — рівнина, а над нею — небо. Новий вимір. Так, на рівнині добре, і можна досхочу займатися реалізацією П-абстракцій. І здавалось би, ніяка сила нас не жене догори, до нового виміру… Але галактична людина не є просто земною людиною, що мешкає в галактичних просторах за законами Землі. Це щось більше. З іншими законами існування, з іншими цілями існування. А втім, ми не знаємо ні цих законів, ні цих цілей. Тож, по суті, йдеться про формулювання ідеалу галактичної людини. Ідеал земної людини будувався цілі тисячоліття на досвіді пращурів, на досвіді найрозмаїтіших форм живого нашої планети. Ідеал людини галактичної, мабуть, слід будувати на досвіді галактичних форм життя, на досвіді історії розумних умів Галактики. Поки що ми навіть не знаємо, як підійти до цієї задачі, а між тим нам доведеться ще її вирішувати, причому вирішувати так, щоби звести до мінімуму кількість можливих жертв і помилок. Людство ніколи не висуває перед собою задач, які не готове розв'язати. Це дуже мудро, але ж і дуже прикро…

Запис закінчувався на півслові.

Чесно кажучи, все це до мене якось не дійшло. При чому тут галактичний ідеал? Як на мене, люди в космосі зовсім не стають якимись там галактичними. Я б навіть сказав, навпаки, люди несуть у космос Землю — земний комфорт, земні норми, земну мораль. Як уже на те пішло, то для мене, та й для всіх моїх знайомих ідеалом майбутнього є наша маленька планетка, що розповсюдилася до крайніх меж Галактики, а потім, усе можливо, і за її межі. Приблизно в такому плані я почав було викладати перед Майкою свої міркування, аж тут ми помітили, що в каюті, мабуть, уже якийсь час перебуває Вандерхузе. Він стояв, притулившись до стіни, поскубував свої рисячі бакенбарди і розглядав нас із задумливо-розгубленим верблюдячим виразом на фізіономії. Я підвівся і підсунув йому стілець.

— Дякую, — промовив Вандерхузе, — але я краще постою.

— А що ви думаєте з цього приводу? — запитала його Майка войовничо.

— З якого приводу?

— З приводу вертикального прогресу.

Вандерхузе якийсь час мовчав, потім зітхнув і промовив:

— Невідомо, хто перший відкрив воду, але ж напевне це зробили не риби.

Ми напружено замислились. Потім Майка засяяла, підняла палець і сказала:

— О!

— Це не я, — меланхолійно заперечив Вандерхузе. — Це дуже старий афоризм. Мені він давно подобався, але все не було слушної нагоди, щоб його навести. — Він помовчав хвилину, потім сказав: — Що стосується бортжурналу. Уявляєте, справді, було таке правило.

— Який бортжурнал? — запитала Майка. — До чого тут бортжурнал?

— Комов попросив мене відшукати правила, які наказують знищувати бортжурнали, — сумно пояснив Вандерхузе.

— Ну? — вигукнули ми одночасно.

Вандерхузе знов помовчав, потім махнув рукою.

— Сором, — сказав він. — Є, виявляється, одне таке правило. Точніше, було. У старому "Зводі інструкцій". У новому — немає. Звідки я мав знати? Я ж не історик.

Він надовго замислився. Майка нетерпляче поворушилася.

— Так, — сказав Вандерхузе. — Так от, коли ти зазнав аварії на невідомій планеті, заселеній розумними істотами — негуманоїдами або гуманоїдами, які перебувають у стадії яскраво вираженої машинної цивілізації, — ти зобов'язаний знищити всі космографічні карти і бортові журнали.

Ми з Майкою перезирнулись.

— Цей бідолаха, командир "Пелікана", — продовжував Вандерхузе, — напевне, добряче знав старовинні закони. Адже цьому правилу, напевно, років із двісті, його придумали ще на початку зореплавання, придумали з голови, намагаючись усе передбачити. Та хіба все передбачиш? — Він зітхнув. — Авжеж, можна було здогадатися, чому з бортжурналом сталася така штука. Ось Комов і здогадався... І ви знаєте, як він реагував на моє повідомлення?

— Ні, — відповів я. — Як?

— Він кивнув і перейшов до інших справ, — повідомила Майка.

Вандерхузе поглянув на неї із захватом.

— Правильно! — підтвердив він. — Саме кивнув і саме перейшов. Я б на його місці цілий день тішився, що я такий здогадливий...

— Що ж це, значить, виходить? — щиро обурилася Майка. — Виходить, або не гуманоїди, або гуманоїди, але на стадії машинної

цивілізації. Нічого не розумію. Ти що-небудь розумієш? — запитала вона в мене.

Мене дуже потішає ця манера Майки з гордістю оголошувати, що вона нічого не розуміє. Я і сам частенько так чиню.

— Вони під'їхали до "Пелікана" на велосипедах, — сказав я.

Майка нетерпляче відмахнулася.

— Машинної цивілізації тут нема, — пробурмотіла вона. — Негуманощів тут також нема...

Голос Комова по інтеркому проголосив:

— Вандерхузе, Глумова, Попов! Прошу з'явитися в рубку.

— Почалося! — вигукнула Майка, підхоплюючись.

Ми гуртом увалилися в рубку. Комов стояв біля столу і вкладав у пластиковий чохол портативний транслятор. Судячи з положення перемикачів, транслятор був підключений до бортового обчислювача. Обличчя в Комова було незвично стурбоване, якесь по-особливому людяне, без цієї самобутньої крижаної зосередженості, що вже достатньо набила оскомину.

— Зараз я виходжу, — оголосив він. — Перший сікурс[13]. Якове, ви залишаєтеся за старшого. Головне: забезпечити безперервне колове спостереження і безперебійну роботу бортового обчислювача. У випадку появи аборигенів негайно сповістити мене. Раджу влаштувати біля оглядових екранів тризмінну вахту. Майє, рушайте до екранів просто зараз. Стасю, там мої радіограми. Передайте їх якомога швидше. Я гадаю, нема потреби пояснювати, чому ніхто не повинен виходити з корабля. Ось і все. Давайте до справи.

Я підсів до рації і взявся до справи. Комов і Вандерхузе про щось тихо розмовляли в мене за спиною. Майка на іншому кінці рубки налаштовувала екрани колового спостереження. Я перебрав радіограми. Атож, поки ми розв'язували філософські проблеми, Комова тут добряче шарпали. Майже всі його радіограми були відповідями. Ієрархію терміновості, за браком спеціальних вказівок, я встановлював самотужки.

ЕР-2, Комов — центр, Горбовському. Дякую за люб'язну пропозицію, не вважаю, що маю право відволікати вас від важливіших занять, триматиму вас у курсі всіх новин.

ЕР-2, Комов — центр, Бадеру. Від поста головного ксенолога проекту "Ковчег-2" змушений відмовитися. Рекомендую Аміреджибі.

ЕР-2, Комов — база, Сидорову. Благаю, звільни мене від добровольців.

ЕР-2, Комов — європейський прес-центр, Домбіні. Присутність тут вашого наукового коментатора вважаю передчасною. За інформацією прошу звертатися в центр, комісія з контактів.

І так далі, в тому ж дусі. Штук п'ять радіограм було до Центрального інформаторію. Цих я не зрозумів.

Робота моя була в самому розпалі, коли знов заверещав дешифратор.

— Звідки? — запитав мене Комов з іншого кінця рубки. Він стояв поруч із Майкою та оглядав околиці.

— "Центр, історичний відділ..." — прочитав я.

— А, нарешті! — сказав Комов та попрямував до мене.

…проект "Ковчег", — читав я. — ЕР-2, Вандерхузе, Комову. Інформація. Виявлений вами корабель реєстровий номер такий-то є експедиційним зорельотом "Пілігрим Приписаний до порту Деймос, відбув другого січня сто сорок четвертого року у вільний пошук до зони "Ц Останній відгук отримано шостого травня сто сорок восьмого року з області "Тінь". Екіпаж: Семенова Марія-Луіза та Семенов Олександр Павлович. Від двадцять першого квітня сто сорок сьомого року пасажир: Семенов П'єр Олександрович. Архів "Пілігрима"…

Там було ще щось, але раптом Комов засміявся у мене за спиною, і я з подивом повернувся до нього. Комов сміявся, Комов сяяв.

— Так я й думав! — радісно сказав він, а ми усі дивилися на нього, роззявивши роти. — Так я й думав! Це людина! Ви розумієте? Це людина!

Розділ V

Люди і нелюди

— Стояти по місцях! — весело скомандував Комов, підхопив футляри з апаратурою і пішов собі.

Я подивився на Майку. Майка стояла стовпом посеред рубки із затуманеним поглядом і беззвучно ворушила губами — міркувала.

Я подивився на Вандерхузе. Брови у Вандерхузе були високо скинуті, бакенбарди розчепірилися, вперше на моїй пам'яті він був схожий не на ссавця, а на чорт-рибу, витягнуту з води. На оглядовому екрані Комов, обвішаний апаратурою, бадьоро чимчикував до болота вздовж будівельного майданчика.

— Так-так-так! — промовила Майка. — Ось, значить, чому іграшки…

— Чому? — жваво поцікавився Вандерхузе.

— Він ними бавився, — пояснила Майка.

— Хто? — запитав Вандерхузе. — Комов?

— Ні. Семенов.

— Семенов? — здивовано перепитав Вандерхузе. — Гм… Ну то й що?

— Семенов-молодший, — нетерпляче сказав я. — Пасажир. Дитина.

— Яка дитина?

— Дитина Семенових! — пояснила Майка. — Розумієте, навіщо було в них це швейне обладнання? Усілякі там чіпці, сорочечки, підгузки…

— Підгузки! — повторив вражений Вандерхузе. — Так це в них народилася дитина! Так-так-так-так! Я ше здивувався, де вони підчепили пасажира, до того ж однофамільця! Мені й на гадку… Ну звичайно!

Заспівав радіовиклик. Я машинально відгукнувся. Це виявився Вадик. Говорив він напівголосно — мабуть, боявся, що засічуть…

— Що там у вас, Стасю? Тільки швидко, ми зараз знімаємося…

— Таке швидко не розповіси, — відрубав я невдоволено.

— А ти двома словами. Корабель Блукачів знайшли?

— Яких Блукачів? — здивувався я. — Де?

— Ну, цих… яких Горбовський шукає…

— Хто знайшов?

— Ви знайшли! Адже знайшли? — Голос його раптом змінився. — Перевіряю настройку, — суворо промовив він. — Вимикаюся.

— Що там знайшли? — запитав Вандерхузе. — Який ще корабель?

Я відмахнувся.

— Це так, цікаві… Отже, народився він у квітні сорок сьомого, а востаннє на зв'язок вони виходили у травні сорок восьмого… Якове, як часто вони мали виходити на зв'язок?

— Раз на місяць, — відповів Вандерхузе. — Якщо корабель перебував у вільному пошуку…

— Хвилиночку, — сказав я. — Травень, червень…

— Тринадцять місяців, — випередила мене Майка.

Я не повірив і перерахував сам.

— Так, — сказав я.

— Неймовірно, правда?

— Що, власне, неймовірно? — обережно запитав Вандерхузе.

— У день аварії, — сказала Майка, — немовляті був рік і один місяць. Як же він вижив?

— Аборигени, — сказав я. — Семенов стер бортжурнал. Отже, когось помітив… І нічого було Комову на мене кричати! Це був справжній дитячий плач! Що я, немовлят не чув?.. Вони все це записали, а коли той виріс, дали йому прослухати…

— Щоб записати, потрібно мати техніку, — сказала Майка.

— Ну, не записали, то запам'ятали, — сказав я. — Це несуттєво.

— Ага, — промовив Вандерхузе. — Він побачив або негуманоїдів, або гуманоїдів, але на стадії машинної цивілізації. І тому стер бортжурнал. За інструкцією.

— На машинну цивілізацію не схоже, — сказала Майка.

— Значить, негуманоїди… — До мене раптом дійшло. — Шановні, — сказав я, — якщо тут негуманоїди, то це такий випадок, що я навіть не знаю… Людина-посередник, розумієте? Він — і людина, і нелюдина, гуманоїд і негуманоїд! Такого ще ніколи не бувало. Про таке навіть і мріяти ніхто не ризикнув би!

Я був у захваті. Майка теж була у захваті. Перспективи засліплювали нас. Туманні, неясні, проте сліпуче райдужні. Справа полягала не тільки в тому, що вперше в історії уможливлювався чіткий контакт із негуманоїдами. Людство отримувало унікальне дзеркало, перед людством розчинялися двері до цілком недоступного раніше, незбагненого світу принципово іншої психології, і невиразні комовські ідеї вертикального прогресу знаходили врешті експериментальне підгрунтя…

— З якого дива негуманоїди будуть морочитися з людським дитям? — задумливо мовив Вандерхузе. — Навіщо їм це і що вони в цьому розуміють?

Перспективи дещо потьмяніли, але Майка відразу ж сказала з викликом:

— На Землі відомі випадки, коли негуманоїди виховували людських дітей.

— Так то ж на Землі! — сумно сказав Вандерхузе.

І він мав рацію. Всі відомі розумні негуманоїди були набагато віддаленіші від людини, ніж вовки, ведмеді чи навіть восьминоги. Стверджував же такий серйозний спеціаліст, як Крюгер, що розумні слимаки Гарроти розглядають людину з усією її технікою не як явище реального світу, а як плід своєї надзвичайної уяви…

— І тим не менше, він уцілів і виріс! — сказала Майка.

І вона теж мала рацію.

Я — людина за вдачею скептична. Я не люблю зариватись і надміру фантазувати. Не те що Майка. Але тут більше просто нічого не можна було припустити. Однорічна дитина. Крижана пустеля. Сама. Зрозуміло ж, що сама собою вона би вижити не змогла. Причому з іншого боку — стертий бортжурнал. Що тут ще можна придумати? Якісь прибульці-гуманоіди випадково опинились поблизу, вигодували немовля, а потім полетіли… Якась нісенітниця…

— А може, він не вижив? — сказала Майка. — Може, все, що від нього лишилося, це його плач і голоси його батьків?

На мить мені здалося, що все зруйнувалося. Постійно ця Майка що-небудь вигадає. Та я відразу ж зметикував.

— А як він проходить на корабель? Як він командує моїми кіберами? Ні, шановні, ми зустріли в космосі точнісіньку — розумієте? —

точнісіньку, ідеальну репліку людства, або це космічний мауглі. Не знаю, що неймовірніше.

— І я не знаю, — сказала Майка.

— І я, — сказав Вандерхузе.

З репродуктора пролунав голос Комова:

— Увага, на борту! Я вийшов на позицію. Дивитись довкола як слід. Мені звідси видно небагато. Радіограми були?

Я зазирнув у приймальну кишеню.

— Ціла пачка, — сказав я.

— Ціла пачка, — сказав Вандерхузе у мікрофон.

— Стасю, мої радіограми ви вже надіслали?

— А... Ще не всі, — сказав я, похапцем всідаючись за рацію.

— Ще не всі, — повідомив Вандерхузе у мікрофон.

— Хлів на палубі! — оголосив Комов. — Годі філософствувати, беріться до справи. Майє, стежте за екраном. Про все забудьте і стежте за екраном. Попов, щоб через десять хвилин моя остання радіограма була в ефірі. Якове, зачитайте, що там прийшло на моє ім'я...

Коли я закінчив передачу і озирнувся, всі були зайняті своїми справами. Майка сиділа за пультом огляду — на панорамному екрані вимальовувався Комов, крихітна постать біля самого берега. Над болотом ворушився туман, і більше ніякого руху на всіх трьохста

шістдесяти градусах у радіусі семи кілометрів від корабля не спостерігалося. Комов сидів до нас спиною: очевидно, він вичікував, що наш мауглі з'явиться з болота. Майка повільно повертала голову з боку в бік, озираючи околиці, і час від часу давала на яку-небудь підозрілу дільницю максимальне збільшення — тоді на екранах малих моніторів з'являвся або пониклий кущ, або бузкова тінь дюни на іскристому піску, або невизначена пляма в рідкій щетині карликових дерев.

Вандерхузе монотонно бубонів у мікрофон: "... варіанти психотипу двокрапка шістнадцять ен дріб тридцять два дзета або шістнадцять ем ...мамо... дріб тридцять один епсилон..." — "Досить, — казав Комов. — Наступну". — Земля Лондон Картрайт, шановний Геннадію, ще раз нагадую про вашу обіцянку відгук..." — "Досить. Наступну". — "Прес-центр..." — "Досить. Далі. Якове, читайте лише ті, що з Центру або з бази". Пауза. Вандерхузе перебирає картки. "Центр Бадер замовлена вами апаратура нуль-транспортується на базу надішліть нам попередні міркування за наступними пунктами перше інші ймовірні зони проживання аборигенів..." — "Досить. Далі..."

Тут мене викликала база. Сидоров питав Комова.

— Комов на контакті, Михайле Альбертовичу, — сказав я винувато.

— Контакт розпочався?

— Ще ні. Чекаємо.

Сидоров кашлянув.

— Ну гаразд, я з'єднаюся з ним трохи пізніше. Це не терміново. — Він помовчав. — Хвилюєтесь?

Я прислухався до своїх відчуттів.

— Не те що хвилюємось… Дивно якось. Як уві сні. Як у казці.

Сидоров зітхнув.

— Не буду заважати, — сказав він. — Бажаю удачі.

Я подякував. Потім я сперся ліктем на пульт, поклав підборіддя на долоню і знову прислухався до своїх відчуттів. Так, дивно якось.

Людина — нелюдина. Мабуть, насправді його не можна називати людиною. Людське дитя, виховане вовками, виросте вовком. Ведмедями — ведмедем. А якби до виховання людської дитини взявся спрут? Не з'їв би, а почав би виховувати… Річ навіть не в цьому. І вовк, і ведмідь, і спрут — усі вони позбавлені розуму. Принаймні того, ідо ксенологи називають розумом. А от якщо нашого мауглі виховали істоти розумні, але водночас у якомусь розумінні спрути?.. І навіть ще чужіші ніж спрути… Бо це ж вони навчили його викидати захисні фантоми, навчили мімікрії, — в людському організмі немає нічого для таких штучок, отже, це штучне пристосування… Стривай, а для чого йому мімікрія? Від кого це він навчений захищатися? Планета ж порожня! Значить, не порожня.

Я уявив собі величезні печери, залиті примарним бузковим світлом, похмурі завулки, в яких причаїлася смертельна небезпека, і маленького хлопчика, який скрадається попід липкою стіною, ладний щезнути будь-якої миті, розчинитися у непевному сяйві, залишивши ворогові свою невиразну, розпливчасту тінь. Бідний хлопчик. Його треба негайно ж вивезти звідси… Стоп-стоп-стоп! Це все дурниці. Цього всього не буває. Не буває так, щоб існувало складне, мудре, досвідчене життя і не кишіло б навколо нього життя простіше, дурніше. Скільки тут виявили видів живих істот? Чи то одинадцять, чи то дванадцять — і все це в діапазоні від вірусу до людської дитини. Ні, так не буває. Тут щось негаразд. Добре, незабаром дізнаємося. Хлопчик нам про все розповість. А якщо не розповість? Хіба багато людські вовченята розповіли людям

про вовків? На що ж розраховує Комов? Мені закортіло негайно ж запитати в Комова, на що той розраховує.

Вандерхузе дочитав останню радіограму, випростався у кріслі, заклав руки за голову й промовив задумливо:

— А я ж знав Семенових. Мушу вам сказати, дуже були славні і водночас дуже дивакуваті люди. Романтики старовини. Звісно, Шура знав усі старовинні закони, він їх постійно цитував. Нам вони видавалися смішними та недолугими, а він знаходив у них якусь принадність… Катастрофа, агонія, жахливі страховиська лізуть у корабель. Знищити бортжурнал, стерти свій слід у просторі — адже на тому кінці сліду Земля! Так, це дуже на нього схоже. — Вандерхузе помовчав. — Між іншим, таких, хто шукає усамітнення, набагато більше, ніж ми з вами думаємо. Бо ж усамітнення — не така вже й погана штука, як ви гадаєте?

— Не для мене, — коротко сказала Майка, не відриваючись від екрану.

— Це тому, що ти молода, — заперечив Вандерхузе. — У твоєму віці Шура Семенов теж любив дружити з багатьма і щоб інші товаришували з ним. І щоби працювати разом — великою гомінкою компанією. І щоб улаштовувати мозкові атаки, і весь час бути у веселому напруженні, і щоб увесь час змагатися, все одно в чому — чи у стрибках із крилами, чи в кількості дотепів за одиницю часу, чи у знанні якихось таблиць… в усьому. А в проміжках на всю горлянку співати під некофон власноруч написані куплети. — Вандерхузе зітхнув. — Зазвичай це минається з початком справжнього кохання… Втім, я про це нічого не знаю. Я знаю тільки, що з тридцять четвертого року Шурик і Марі пішли у групу вільного пошуку. Відтоді я їх, власне, більше не бачив. Одного разу говорив по відео… Я був тоді диспетчером, і Шура питав у мене дозволу на вихід із Пандори. — Вандерхузе знову зітхнув. — Між іншим, батько Шури живий і сьогодні, Павло Олександрович. Треба буде до нього зайти, коли повернемось… — Він помовчав. — Якщо хочете знати, —

оголосив він, — я завжди був проти вільного пошуку. Архаїзм. Блукають у космосі поодинці, небезпечно, науковий вихід нікчемний, а деколи й заважають... Пам'ятаєте історію з Каммерером? Усі вони вдають, ніби ми вже оволоділи космосом, ніби ми в космосі, як удома... Неправда це. І ніколи не буде правдою. Космос завжди буде космосом, а людина завжди залишиться тільки людиною. Вона тільки ставатиме все більш і більш досвідченішою, але ніякого досвіду не вистачить, щоб почуватися в космосі як удома. По-моєму, Шурик і Марі так нічого і не знайшли в космосі, принаймні, нічого такого, про що можна було б розповісти хоча б за столом у кают-компанії.

— Зате вони були щасливі, — сказала Майка, не обертаючись.

— Чому ти так думаєш?

— Інакше вони повернулись би! Навіщо їм було щось шукати, якщо вони й без того були щасливі? — Майка зло глянула на Вандерхузе. — Що взагалі варто шукати, крім щастя?

— Я міг би тобі відповісти, що той, хто щасливий, нічого й не шукає, — сказав Вандерхузе, — але я не готовий до такої глибокої суперечки, та й ти теж, чи не так? Рано чи пізно ми почнемо застосовувати поняття щастя до негуманощів...

— На борту! — пролунав голос Комова. — Дивитись уважно!

— Саме це я і хотів сказати, — промовив Вандерхузе, і Майка знову повернулася до екрану.

Тепер ми дивилися на екран утрьох. Сонце було зовсім низько, воно висіло над самими верхів'ями, і на сопках уже лежали тіні.

Яскраво відсвічувала посадочна смуга, шапка пари над болотом здавалася тепер важкою і нерухомою, а верхівка її, крізь яку

пробивалося сонячне світло, зробилася пронизливо-фіолетовою. Все навкруг було дуже нерухомим, навіть Комов.

— П'ята година, — тихо сказав Вандерхузе. — Чи не час нам уже обідати? Геннадію, як ви будете їсти?

— Мені нічого не треба, — сказав Комов. — Я захопив із собою. А ви попоїжте, потім може бути не до того.

Я піднявся.

— Піду готувати. Які замовлення?

І тут Вандерхузе сказав:

— Бачу!

— Де? — відразу ж запитав Комов.

— Йде до нас берегом, з боку айсберга. Десь градусів шістдесят від вашого напрямку до корабля.

— Ага, — сказала Майка. — Я теж бачу! Справді, йде.

— Не бачу! — нетерпляче сказав Комов. — Дайте координати за далекоміром.

Вандерхузе запхав обличчя у нарамник далекоміра і продиктував координати. Тепер і я помітив: уздовж самої крайки чорної води, не поспішаючи, наче знехотя, шкандибала до корабля зеленава, дивно скособочена постать.

— Ні, не бачу, — сказав Комов із досадою. — Розповідайте мені.

— Н-ну, значить, так… — почав Вандерхузе і відкашлявся. — Іде повільно, дивиться на нас… В руках оберемок якогось пруття… Зупинився, подлубав ногою в піску… Бр-р-р, на такому холоді — голяка… Пішов далі… Дивиться у ваш бік, Геннадію… Цікаво, анатомія в нього не людська, точніше, не зовсім людська… Ось він знову зупинився і весь час дивиться у ваш бік. Невже ви його не бачите, Геннадію? Адже він прямо у вас на траверзі[14], до вас він зараз ближче, ніж до нас…

П'єр Олександрович Семенов, космічний мауглі, наближався. Зараз до нього було метрів двісті, і, коли Майка давала на моніторі збільшене зображення, можна було роздивитися навіть його вії. Західне сонце саме проглянуло в проміжок між двома гірськими піками, знову зовсім посвітлішало, довгі тіні простяглися уздовж пляжу.

Це була дитина, десь дванадцятирічний хлопчик, вайлуватий підліток, кістлявий, цибатий, з гострими плечима і ліктями, але на цьому схожість зі звичайним хлопцем закінчувалася. Вже обличчя його не було хлопчачим — з людськими рисами, але зовсім нерухоме, скам'яніле, застигле, як маска. Тільки очі він мав живі, великі, темні, і стріляв ними вліво та вправо, немов крізь прорізи на масці. Вуха в нього були великі, відстовбурчені, праве було помітно більшим за ліве, а з-під лівого вуха тягся через шию до ключиці темний нерівний шрам — грубий, неправильно загоєний рубець. Рудуваті, збиті в купу патли безладними пасмами спадали на чоло і на плечі, стирчали в різні боки, хвацьким вихором здіймалися на маківці. Моторошне, неприємне обличчя, і на додачу — мертвотного, синювато-зеленого відтінку, вилискувало, наче змащене якимось жиром. Зрештою, так само вилискувало і все його тіло. Він був зовсім голий, і, коли він підійшов до корабля зовсім близько та жбурнув на пісок оберемок суччя, стало видно, який він весь жилавий, без усяких там слідів цієї зворушливої дитячої беззахисності. Він був кістлявий, так, але не худющий — напрочуд, по-дорослому жилавий, але не мускулястий, не атлет, а саме жилавий, і ще стали помітними страшні рвані шрами — глибокий шрам на лівому боці через ребра до самого стегна, через що він і був таким скособоченим, і ще шрам на правій нозі, і глибока вм'ятина посеред грудей. Так, видно, нелегко йому

тут довелося. Планета старанно жувала і гризла людське дитя, та, мабуть, таки привела його у відповідність до себе.

Він був тепер десь за двадцять кроків, біля самого краю мертвого простору. Оберемок хмизу лежав біля його ніг, а він стояв, опустивши руки, і дивився на корабель; він не міг, ясна річ, бачити об'єктивів, але дивився він, здавалося, прямо нам у вічі. І поза в нього була нелюдська. Не знаю, як це пояснити. Просто люди не стоять у такій позі. Ніколи не стоять. Ні відпочиваючи, ні очікуючи, ні в напруженні. Ліва нога в нього була трохи відставлена назад і трішки зігнута в коліні, але всією вагою він спирався саме на неї. І вперед він виставив ліве плече. У людини, котра збирається метнути диск, можна на мить вловити схожу позу — так довго не простоїш, це незручно, та й негарно, а він стояв, стояв кілька хвилин, а потім раптом присів і почав перебирати свій хмиз. Я сказав — присів, але це неправильно: він опустився на ліву ногу, праву ж ногу, не згинаючи, простяг уперед — навіть дивитись було на нього незручно, а надто коли він почав вовтузитися з пруттям, допомагаючи рукам правою ногою. Потім він підняв до нас лице, простяг руки — в кожному кулаку по прутику — і тут почалося таке, що я взагалі не берусь описувати.

Можу тільки сказати: обличчя його ожило, і не просто ожило — воно вибухнуло рухами. Не знаю, скільки там на обличчі людини м'язів, але в нього вони всі разом зарухалися, і кожен самостійно, і кожен невпинно, і кожний напрочуд до ладу. Не знаю, з чим це порівняти. Можливо, з бігом брижів на воді в сонячному світлі, тільки брижі одноманітні та хаотичні, одноманітні у своїй хаотичності, а тут крізь феєрверк крихітних рухів проглядав якийсь визначений ритм, якийсь осмислений порядок, це не було хворобливе конвульсійне тремтіння, агонія, паніка. Це був танець м'язів, якщо можна так сказати. І почався цей танець з обличчя, а після цього затанцювали плечі, груди, заспівали руки, і сухі прутики затріпотіли у стиснутих кулаках, почали схрещуватися, сплітатися, боротися — з шурхотом, з барабанним дробом, зі стрекотінням, ніби ціле поле коників розвернулося під кораблем. Це тривало близько хвилини, проте мені замиготіло в очах і заклало вуха. А

потім усе пішло на спад. Танці і співи перейшли з патичків у руки, з рук — у плечі, потім — в обличчя, і все скінчилося. На нас знову дивилася нерухома маска. Хлопчик легенько підвівся, ступив крок через купку прутиків і раптом пішов у мертвий простір.

— Чому ви мовчите? — надривався Комов. — Якове! Якове! Ви чуєте мене? Чому ви мовчите?

Я отямився і пошукав очима Комова. Ксенопсихолог стояв у напруженій позі, обличчям до корабля, довга тінь тяглася по піску від його ніг.

Вандерхузе відкашлявся і промовив:

— Чую.

— Що сталося?

Вандерхузе почекав.

— Не беруся розповісти, — сказав він. — Може, ви розповісте, хлопці та дівчата?

— Він розмовляв! — промовила Майка стиснутим голосом. — Це він розмовляв!..

— Слухайте, — сказав я. — А він не до люка пішов?

— Можливо, — сказав Вандерхузе. — Геннадію, він пішов у мертвий простір. Може, він пішов до люка…

— Стежте за люком, — швидко скомандував Комов. — Якщо він увійде, негайно ж повідомте мені, а самі зачиніться у рубці… — Він

помовчав. — Чекаю вас через годину, — промовив він з якоюсь новою інтонацією, звичайним спокійно-діловим тоном і ніби відвернувшись від мікрофона. — За годину впораєтесь?

— Не зрозумів, — сказав Вандерхузе.

— Зачиніться! — роздратовано закричав Комов прямісінько в мікрофон. — Розумієте? Зачиніться, якщо він увійде на корабель!

— Це я зрозумів, — сказав Вандерхузе. — Де ви нас чекаєте через годину?

Настало мовчання.

— Чекаю вас через годину, — знов відвернувшись від мікрофона, діловито повторив Комов. — За годину ви впораєтесь?

— Де? — сказав Вандерхузе. — Де чекаєте?

— Якове, ви мене чуєте? — голосно запитав Комов з тривогою.

— Чую вас чудово, — промовив Вандерхузе і розгублено озирнувся на нас. — Ви сказали, що чекаєте нас через годину. Де?

— Я не казав... — почав Комов, але його відразу ж перервав голос Вандерхузе, такий самий глухуватий, ніби на віддалі від мікрофону:

— А чи не час нам обідати? Стась там, напевне, засумував, ти як гадаєш, Майко?

Майка знервовано захихотіла.

— Це ж він… — промовила вона, тикаючи пальцем у екран. — Це ж він… там…

— Що відбувається, Якове? — гаркнув Комов.

Дивний голос — я навіть не зрозумів чий — промовив:

— Я тебе, стариганя мого, вилікую, на ноги поставлю, в люди виведу…

Майка, сховавши обличчя у долоні, гикала від нервового реготу, притискаючи коліна до підборіддя.

— Нічого особливого, Геннадію, — промовив Вандерхузе, витираючи хусточкою спітнілий лоб. — Непорозуміння. Клієнт розмовляє нашими голосами. Ми його чуємо через зовнішню акустику. Маленьке непорозуміння, Геннадію.

— Ви його бачите?

— Ні… Втім, ось він з'явився.

Хлопчик знову стояв біля своїх прутів, уже в іншій, але в такій самій незручній позі. Він знову дивився нам просто у вічі. Потім його рот трішки відкрився, губи дивно скривились, оголивши ясна і зуби в лівому куті рота, і ми почули Майчин голос:

— У кінці кінців, якби в мене були ваші бакенбарди, я б, може, ставилася до життя зовсім по-іншому…

— Зараз він розмовляє голосом Майки, — незворушно повідомив Вандерхузе. — А зараз подивився у ваш бік. Ви його все ще не бачите?

Комов мовчав. Хлопчик усе стояв, повернувши голову в його бік, зовсім непорушний, ніби скам'янілий, — дивна постать у густіючих сутінках. І тут я раптом зрозумів, що це не він. Постать розпливалася. Крізь неї проступив темний край води.

— Ага, бачу! — задоволено сказав Комов. — Він стоїть за двадцять кроків від корабля, так?

— Так, — сказав Вандерхузе.

— Не так, — сказав я.

Вандерхузе придивився.

— Дійсно, мабуть, не так, — погодився він. — Це, напевне... Як ви це називаєте, Геннадію? Фантом?

— Стривайте, — сказав Комов. — Ось тепер я бачу його по-справжньому. Він іде до мене.

— Ти бачиш його? — запитала мене Майка.

— Ні, — відповів я. — Вже темно.

— Не у темноті справа, — заперечила Майка.

Напевно, вона мала рацію. Сонце, щоправда, зайшло, і сутінки згустилися, але Комова я на екрані розрізняв і бачив танучого фантома та злітну смугу, і айсберг удалині, а от хлопця я більше не бачив.

Потім я побачив, що Комов сів.

— Підходить, — промовив він упівголоса. — Зараз я буду зайнятий. Не відволікайте мене. Продовжуйте уважно стежити за околицями, але ніяких локаторів, ніяких активних засобів взагалі. Спробуйте обмежитись інфраоптикою. Все.

— Вдалого полювання, — сказав Вандерхузе в мікрофон і підвівся. Вигляд у нього був урочистий. Він суворо глянув на нас поверх носа, звичним плавним рухом збив бакенбарди і промовив: — Отари у хлівах, і вільні ми до ранку.[15]

Майка конвульсивно позіхнула і промовила:

— Спати мені хочеться, чи що? Чи це від нервів?

— Між іншим, спати нам тепер доведеться зовсім мало, — заявив Вандерхузе. — Давайте зробимо так. Нехай Майка йде відпочивати. Я залишуся біля екрана, а Стась нехай спить біля рації. Через чотири години я його розбуджу, як ти гадаєш, Стасю?

Я не заперечував, хоч і сумнівався, що Комов стільки висидить на морозі. Майка, продовжуючи позіхати, теж не заперечувала. Коли вона пішла, я запропонував Вандерхузе приготувати кави, але він відмовився під якимось сміховинним приводом — напевно, він хотів, щоб я поспав. Тоді я влаштувався біля рації, переглянув нові радіограми, не виявив нічого термінового і передав їх Вандерхузе.

Деякий час ми мовчали. Спати зовсім не хотілося. Я так і сяк прикидав, якими ж мають бути вихователі П'єра Семенова. Людське дитя, виховане вовком, бігає на чотирьох і гарчить. Ведмежа людина — теж. Взагалі виховання повністю визначає модус вівенді[16] будь-якої істоти. Тобто не так, щоб повністю, але помітно визначає. Чому, власне, наш мауглі залишився людиною прямостоячою? Це наштовхує на певні роздуми. Він ходить на ногах, він активно користується руками, це все саме собою не є щось уроджене, це виховується. Він може розмовляти.

Звичайно, він не розуміє того, що говорить, але помітно, що ця частина мозку, яка відповідає за мову, задіяна в нього пречудово… До того ж він запам'ятовує все з першого разу! Дивно, дуже дивно. Негуманоїди, про яких я знаю, були б зовсім не здатні так виховати людське дитя. Прогодувати його, приручити — зуміли б. Дослідити у своїх дивних лабораторіях, схожих на велетенську діючу модель кишечника, — теж зуміли б. Але побачити в ньому людину, ідентифікувати в ньому людину, зберегти в ньому людину — навряд. Невже це все-таки гуманоїди? Нічого не розумію.

— У будь-якому разі, — сказав раптом Вандерхузе, — вони гуманні в найширшому розумінні слова, яке лише можна вигадати, якщо вони врятували життя нашому немовляті, і вони геніальні, бо зуміли виховати його схожим на людину, нічого, можливо, не знаючи про руки та ноги. Як ти гадаєш, Стасю?

Я невизначено гмикнув, і він замовк.

У рубці було тихо. База нас не турбувала, Комов теж не виходив на зв'язок; на темному екрані спалахували, переливаючись, райдужні полотнища сяйва, і в їхньому примарному світлі був ледве помітний Комов, що сидів зовсім нерухомо, а хлопчика мені так і не пощастило роздивитися жодного разу. Та справа в них явно йшла на лад, бо великий бортовий обчислювач час від часу починав тихенько чавкати і бурчати, перетравлюючи й організовуючи інформацію, яку отримував із транслятора. Потім я задрімав, і наснилися мені, пам'ятається, якісь похмурі неголені восьминоги в синіх спортивних костюмах і з парасолями. Вони вчили мене ходити, а мені було так смішно, що я постійно падав, викликаючи в них неабияке невдоволення. Прокинувся я від м'якого і неприємного штурхана в серце. Щось сталося. Щось тривожне. Вандерхузе сидів, напружено нахилившись до екрана, вчепившись руками за поруччя.

— Стасю! — гукнув він неголосно.

— Так?

— Поглянь на екран.

Я вже й без того дивився на екран, але не бачив поки що нічого особливого. Як і раніше, палахкотіли і переливалися небесні вогні, Комов сидів у колишній позі, далекий айсберг відсвічував рожевим і зеленим. Потім я побачив.

— Над горами? — пошепки запитав я.

— Так. Саме над горами.

— Що це таке?

— Не знаю.

— Давно?

— Не знаю. Я помітив цю штуку хвилини дві тому. Думав — смерч…

Я спочатку теж подумав, що це смерч. Над блідою вищербленою лінією хребта, на тлі райдужних полотнищ підіймалося щось схоже на тонку різку — чорна крива, ніби подряпина на екрані. Ця різка ледь помітно вібрувала, гнулася, іноді ніби просідала і знову розправлялася, і було видно, що вона не гладка, а начебто суглобиста, схожа на бамбукову стеблину. Вона стирчала над хребтом, до якого було щонайменше кілометрів десять, неначе хтось вистромив із-за верхів'їв велетенське вудлище. Вона надавала знайомому пейзажеві на екрані нереального вигляду декорацій ляльківого театру. Дивитись на це було якось протиприродно і моторошно-смішно, так ніби над верхів'ями з'явилася неправдоподібно величезна фізіономія. Коротше кажучи, це було шось поза всякими масштабами, щось неможливе, поза всякими уявленнями про пропорції.

— Вони? — запитав я пошепки.

— Неможливо, щоб це було природне… — промовив Вандерхузе. — І неможливо, щоб це було штучне.

Я й сам відчував те саме.

— Треба повідомити Комову, — сказав я.

— Комов відключився, — відповів Вандерхузе. Він наводив далекомір. — Відстань не змінюється. Чотирнадцять кілометрів. І ця штука страшенно вібрує, вся труситься. Амплітуда не менш як сто метрів… Зовсім неможлива річ.

— Яка ж у неї висота? — пробурмотів я.

— Близько шестисот метрів.

— Хай йому чорт, — сказав я.

Він раптом підхопився і натиснув відразу на дві клавіші: зовнішнього аварійного радіовиклику "Всім негайно повернутися на борт" та внутрішнього сигналу "Усім зібратися в рубці". Потім він повернувся до мене і незвично уривчастим голосом скомандував:

— Стасю! Швидко на пост КАЗ. Приведи у готовність носову ПМГ. Сиди і чекай. Без команди — нічого.

Я вискочив у коридор. За каютними дверима чулися приглушені уривчасті дзвінки сигналу збору. Мені назустріч мчала Майка, на ходу натягуючи куртку. Вона була в туфлях на босу ногу.

— Що сталося? — хрипким зі сну голосом запитала вона ще здалека.

Я махнув рукою і трапом зісковзнув донизу, на пост керування активними засобами. Мене злегка лихоманило, та загалом я був спокійний. У певному розумінні я був навіть гордий: ситуація складалася рідкісна. Настільки рідкісна, що я був певен: з моменту першого старту цього корабля на пост КАЗ ніхто ще не заходив — хіба що працівники космодромів для профілактичного огляду автоматики.

Я завалився в крісло, врубав круговий екран, відключив автоматику ПМГ і відразу ж заблокував кормову установку, щоб у метушні не пальнути в надир[17]. Після цього я взявся за верньєри[18] ручного наведення, і зображення на екрані поповзло через чорне перехрестя перед моїми очима: проповз ікластий айсберг, проповзла туманна маса над болотами, проповз Комов — тепер він стояв, освітлюваний спалахами, спиною до нас і дивився в напрямку гір… Ще трохи вище. Ось вона, ця дивна різка. Чорна, тремтяча, недоладна, цілком неможлива. А поруч — друга, трохи коротша, але росте на очах, витягується, гнеться… Хай йому чорт, як же вони це роблять? І яка ж для цього потрібна потужність, і що це за матеріал такий? От так видовище!.. Тепер це було так, ніби страхітливий тарган ховається за горами і вистромив звідти свої вуса. Я прикинув тілесний кут ураження і встановив перехрестя таким чином, щоб одним ударом уразити обидві цілі. Тепер залишалося тільки штовхнути ногою педаль…

— Пост КАЗ! — гаркнув Вандерхузе.

— Пост КАЗ слухає! — відгукнувся я.

— Готовність!

— Є готовність!

На мою думку, це в нас досить хвацько вийшло. Як у кіно.

— Бачиш обидві цілі? — звичайним голосом запитав Вандерхузе.

— Так. Накриваю обидві одним імпульсом.

— Зверни увагу: сорок градусів на схід — третя ціль.

Я глянув: дійсно, ще один велетенський вус згинався, тріпотів у непевному світлі сполохів. Це мені не сподобалося. Встигну чи ні? Чого вже там, мушу встигнути… Я подумки прорепетирував, як випускаю імпульс, а після цього двома рухами розвертаю гармату на третю ціль. Нічого, встигну.

— Бачу третю ціль, — сказав я.

— Це добре, — сказав Вандерхузе. — Але ти, одначе, не гарячкуй. Стріляти лише за моєю командою.

— Вас зрозумів, — буркнув я.

От дасть він по кораблеві яким-небудь… цим… викривлювачем простору яким-небудь, дочекаєшся тоді від тебе команди. Мною вже помітно трусило. Я стиснув руки, щоб привести себе до ладу. Потім я подивився, як там Комов. Комов був так собі нічогенько. Він знов сидів у попередній позі, повернувшись до велетенського таргана боком. Я відразу заспокоївся, тим більше, що виявив, нарешті, поруч із Комовим крихітну чорну постать. Мені навіть стало незручно.

Чого це я раптом? Які, власне, підстави для паніки? Ну, вистромив вуса… Великі вуса, не заперечую, я б навіть сказав — нечуваних розмірів вуса. Але, кінець кінцем, ніякі це, ймовірно, не вуса, а щось на зразок антен. Може, вони просто за нами спостерігають. Ми за ними, а вони за нами. І навіть, власне, не за нами, напевне, а за своїм вихованцем, за П'єром Олександровичем Семеновим спостерігають — як, мовляв, він тут, чи не кривдять його…

Взагалі, коли подумати, протиметеоритна гармата — страшна річ, не хотілося б її тут застосовувати. Одна річ — зрівняти з грунтом яку-небудь скелю, щоб розчистити посадочний майданчик, або, скажімо, завалити ущелину, коли потрібна прісна водойма, а інша річ — ось так, по живому... Та й узагалі чи застосовувались коли-небудь ПМГ як засіб оборони? Мабуть, що так. По-перше, був випадок, не пам'ятаю де, вантажний автомат утратив керування і почав падати прямісінько на табір, — довелось його спалити. А потім, пригадую, розбирали такий інцидент: на якійсь біологічно активній планеті корабель-розвідник зазнав "спрямованого непереборного впливу біосфери"... Тобто зазнав чи ні — невідомо до сьогодні, але капітан вирішив, що зазнав, і вдарив з носової гармати. Висмалив він навколо себе все, до самісінького обрію, так що потім під час слідства експерти тільки руками розводили. Капітана, пам'ятаю, від польотів усунули надовго... Та, що там казати, страшний засіб ПМГ. Останній засіб.

Щоб відволіктися від таких думок, я зробив заміри відстаней до цілей і розрахував їхню висоту і товщину. Відстані виявились: чотирнадцять, чотирнадцять з половиною і шістнадцять кілометрів. Висота — від п'ятисот до семисот метрів, а товщина в них усіх була приблизно однакова: біля основи близько п'ятдесяти метрів, а на самому кінчикові вуса — менше метра. І всі вони справді були суглобистими, як бамбукові стовбурини чи коткові антени. І ще мені здалося, що я розрізняю на їхній поверхні якийсь рух, спрямований знизу вгору, таку от перистальтику{Перистальтика — ритмічні скорочення стінок стравоходу, шлунка й кишечнику у людей і тварин.}, проте, може, це була тільки гра світла. Я спробував прикинути властивості матеріалу, з якого можуть складатися такі от утворення, — виходила якась маячня. Помацати б їх локатором-пробником, але не можна, звичайно. Невідомо, як вони до цього поставляться. Та й не це головне. Головне — це те, що цивілізація тут, мабуть, технологічна. Високорозвинена цивілізація. Що й слід було довести. Незрозуміло тільки, чого це вони зарилися під землю, чому залишили свою рідну планету під владою порожнечі й тиші. Проте, якщо подумати, у кожної цивілізації свої уявлення про благоустрій. Наприклад, на Тагорі...

— Пост КАЗ! — гаркнув Вандерхузе під самим вухом, так що я здригнувся. — Як бачиш цілі?

— Бачу цілі… — відгукнувся я машинально, але відразу ж запнувся: вусів над горами не було. — Немає цілей, — упалим голосом сказав я.

— Спиш на посту!

— Нічого не сплю… Щойно були, бачив на власні очі…

— І що ти бачив своїми очима? — поцікавився Вандерхузе.

— Цілі. Три цілі.

— А потім?

— А тепер їх немає.

— Гм… — сказав Вандерхузе. — Дивно якось це сталося, ти як гадаєш?

— Так, — співчутливо сказав я. — Дуже дивно. Були — і раптом нема.

— Комов повертається, — повідомив Вандерхузе. — Може, він що-небудь розуміє?..

Дійсно, Комов, обвішаний футлярами, вайлуватою ходою — мабуть, у нього потерпли ноги — повертався до корабля. Час від часу він обертався — треба гадати, прощався з П'єром Олександровичем, але самого П'єра Олександровича не було видно.

— Відбій, — сказав Вандерхузе. — Залити все як є і біжи на камбуз[19], приготуй чогось гарячого і підкріплюючого. Геннадій,

напевно, замерз як бурулька. Втім, голос у нього вдоволений, як ти думаєш, Майко?

Я миттю опинився на кухні і почав поспіхом готувати глінтвейн[20], каву і легку закуску. Я дуже боявся пропустити бодай слово з того, що розповідатиме Комов. Та коли я швиденько прикотив столик до рубки, Комов ще нічого не розповідав. Він стояв перед столом, розтираючи змерзлу щоку, на столі була розстелена найбільша і найдетальніша карта нашого району, і Майка пальцем показувала йому на ті місця, звідки висовувалися нещодавно вуса-антени.

— Тут нічого нема! — збуджено казала Майка. — Тут мерзлі скелі, каньйони завглибшки по сто метрів, вулканічні провалля — і нічого живого. Я пролітала тут десятки разів. Тут навіть кущів нема.

Комов розгублено-вдячно кивнув мені, взяв обома руками чашу з глінтвейном, занурив у неї обличчя і почав шумно присьорбувати, покректувати, обпікаючись і з насолодою віддимаючись.

— І ґрунт тут крихкий, — продовжувала Майка, — він би не витримав таких споруд. Це ж десятки, а може, й сотні тисяч тонн!

— Так, — промовив Комов і зі стуком поставив порожню чашу на стіл. — Що й казати, дивина. — Він сильно потер долоні. — Змерз як собака, — повідомив він. Це був знову зовсім інший Комов — рум'яний, червононосий, доброзичливий, з блискучими веселими очима. — Дивно, дивно, хлопці та дівчата. Але це ще не найдивніше — мало чого дивного буває на чужих планетах. — Він повалився в крісло і простяг ноги. — Сьогодні мене, знаєте, важко здивувати. За ці чотири години я наслухався такого... Дещо, звісно, потребує перевірки. Але ось вам два фундаментальні факти, які, так би мовити, вже лежать на поверхні. По-перше, Малюк... його звати Малюк... уже навчився поверхово розмовляти і розуміти практично все, що йому кажуть. Це хлопчисько, який за все своє свідоме життя жодного разу не спілкувався з людьми!

— Що означає — поверхово? — недовірливо запитала Майка. — Після чотирьох годин навчання — поверхово?

— Так, після чотирьох годин навчання — поверхово! — тріумфуюче підтвердив Комов. — Але це по-перше. А по-друге, Малюк перебуває в цілковитій упевненості, що він — єдиний мешканець цієї планети.

Ми не зрозуміли.

— Чому ж єдиний? — запитав я. — Який же він єдиний?

— Малюк цілковито впевнений, — з наголосом промовив Комов, — що, крім нього, на цій планеті немає жодного розумного аборигена.

Запала мовчанка. Комов піднявся.

— У нас багато роботи, — сказав він. — Завтра вранці Малюк має намір прийти до нас з офіційним візитом.

Розділ VI

Нелюди і запитання

Ми пропрацювали цілу ніч. У кают-компанії був обладнаний імпровізований діагностер з індикатором емоцій. Ми з Вандерхузе склали його буквально з нічого. Прилад вийшов малопотужний, недолугий, з поганою чутливістю, але деякі фізіологічні параметри він вимірював більш-менш задовільно, а щодо індикатора, то він у нас фіксував тільки три основних позиції: яскраво виражені негативні емоції (червона лампочка на пульті), яскраво виражені позитивні емоції (зелена лампочка) і вся інша емоційна гама (біла лампочка). А що лишалося робити? У медвідсіку стояв чудовий стаціонарний діагностер, проте було цілком зрозуміло, що Малюк не погодиться так, ні сіло ні впало, вкладатися в матово-білий саркофаг з масивною герметичною

кришкою. Словом, до дев'ятої години ми так-сяк упоралися, і тут на повен зріст постала проблема чергування на посту КАЗ.

Вандерхузе як капітан корабля, відповідальний за безпеку, недоторканність і все таке інше, категорично відмовився скасувати це чергування. Майка, яка просиділа на посту другу половину ночі, звичайно, тішила себе надією, що вже обов'язково буде присутньою під час офіційного візиту. Однак вона була гірко розчарована. Виявилося, що кваліфіковано працювати на діагностері може тільки Вандерхузе. Виявилося далі, що підтримувати в робочому стані діагностер, котрий будь-якої миті ризикує втратити настройку, можу тільки я. І нарешті, з'ясувалося, що Комов з якихось своїх ксенопсихологічних міркувань вважав небажаною присутність жінки на першій бесіді з Малюком. Коротше кажучи, бліда від шаленства Майка знову рушила на пост, причому Вандерхузе, зберігаючи повну холоднокровність, не забув провести її повз прийомний розтруб діагностера, тож усі бажаючі могли переконатись: індикатор емоцій працює — червона лампочка горіла доти, доки Майка не зникла в коридорі. Загалом, на посту КАЗ можна було чути, про що розмовляють у кают-компанії, через інтерком з підсилювачем.

О дев'ятій п'ятнадцять за бортовим часом Комов вийшов на середину кают-компанії і оглянувся. Усе було готове. Діагностер був налаштований і ввімкнений, на столі пишалися тарелі з солодощами, освітлення було відрегульовано під місцеве денне світло. Комов коротко повторив інструкцію про поведінку під час контакту, увімкнув реєструвальну апаратуру і запросив нас по місцях. Ми з Комовим усілися за стіл навпроти дверей, Вандерхузе втиснувся за панель діагностера, і ми почали чекати.

Він з'явився о дев'ятій сорок за бортовим часом.

Він зупинився в дверях, ухопившись лівою рукою за одвірок і підібгавши праву ногу. Напевно, цілу хвилину він стояв так, роздивляючись нас по черзі крізь прорізи своєї мертвотної маски. Тиша

була такою, що я чув його дихання — помірне, потужне, вільне, ніби працював добре налагоджений механізм. Поблизу і на яскравому світлі він справляв ще дивніше враження. Все в ньому було дивним: і постава — по-людськи зовсім неприродна і водночас невимушена, і блискуча, ніби полакована зеленаво-блакитна шкіра, і неприємна диспропорція в розташуванні м'язів і сухожиль, і напрочуд потужні колінні вузли, і напрочуд вузькі й довгі стопи ніг. І те, що він виявився не таким уже й маленьким — на зріст як Майка. І те, що на пальцях лівої руки він не мав нігтів. І те, що в правому кулаку він стискав жменю свіжого листя.

Нарешті його погляд зупинився на Вандерхузе. Він дивився на Вандерхузе так довго та пильно, що мені спала дика думка: чи не здогадується Малюк про призначення діагностера, — а наш молодцюватий капітан кінець кінцем з якоюсь нервозністю збив зігнутим пальцем свої бакенбарди і, всупереч інструкції, злегка вклонився.

— Феноменально! — голосно і чітко промовив Малюк голосом Вандерхузе. На індикаторі зажевріла зелена лампочка.

Капітан знову нервово збив бакенбарди і підлесливо усміхнувся. І відразу ж обличчя Малюка пожвавішало. Вандерхузе був нагороджений цілою серією жахливих гримас, що змінювали одна одну. На лобі Вандерхузе виступив холодний піт. Не знаю, чим би все це закінчилося, але тут Малюк нарешті відчепився від одвірка, ковзнув уздовж стіни і спинився біля екрана відеофону.

— Що це? — запитав він.

— Відеофон, — відповів Комов.

— Так, — сказав Малюк. — Усе рухається, і нічого немає. Зображення.

— Ось їжа, — повідомив Комов. — Хочеш поїсти?

— Їжа — окремо? — незрозуміло запитав Малюк і наблизився до столу. — Це їжа? Не схоже. Шарада.

— Не схоже на що?

— Не схоже на їжу.

— Все-таки спробуй, — порадив Комов, підсовуючи до нього тацю з меренгами[21].

Тоді Малюк раптом упав навколішки, простяг уперед руки і розкрив рота. Ми мовчали, сторопівши. Малюк теж не рухався. Його очі були заплющені. Це тривало всього кілька секунд, після чого він м'яко повалився на спину, сів і різким рухом розкидав по підлозі перед собою зім'яте листя. Його обличчям знову пробігло ритмічне ряботиння. Швидкими і якимись дуже точними дотиками пальців він почав пересовувати листочки, час від часу допомагаючи собі ногою. Ми з Комовим, вставши з крісел і витягнувши шиї, стежили за ним. Листя ніби саме собою складалося в дивний візерунок, безсумнівно правильний, але який не викликав жодних асоціацій. На мить Малюк застиг нерухомо — і раптом знов одним різким рухом згріб листя на купку. Обличчя його завмерло.

— Я розумію, — оголосив він, — це — ваша їжа. Я так не їм.

— Дивись, як треба, — сказав Комов.

Він простяг руку, взяв меренгу, зумисно повільним рухом підніс її до рота, обережно відкусив і почав демонстративно жувати. На мертвотному обличчі Малюка промайнула судома.

— Не можна! — майже крикнув він. — Нічого не можна брати руками до рота. Буде погано!

— А ти спробуй, — знову запропонував Комов, поглянув у сторону діагностера і запнувся. — Твоя правда. Не треба. Що робитимемо?

Малюк присів на ліву п'яту і соковитим баритоном промовив:

— Цвіркун у запічку.[22] Маячня. Поясни мені знову: коли ви звідси підете?

— Зараз це пояснити важко, — м'яко пояснив Комов. — Нам дуже, дуже треба все про тебе дізнатися. Адже ти ще нічого про себе не розповідав. Коли ми все про тебе будемо знати, то заберемося звідси, якщо ти захочеш.

— Ти знаєш про мене все, — проголосив Малюк голосом Комова. — Ти знаєш, як я виник. Ти знаєш, як я сюди потрапив. Ти знаєш, навіщо я до тебе прийшов. Ти знаєш про мене все.

Мені очі полізли на лоба, а Комов ніби й не здивувався.

— Чому ти думаєш, що я все це знаю? — спокійно запитав він.

— Я міркував. Я зрозумів.

— Це феноменально, — спокійно сказав Комов, — та це не зовсім вірно. Я нічого не знаю про те, як ти жив до мене.

— Ви підете відразу, коли дізнаєтеся про мене все? Це так?

— Так, якщо ти захочеш.

— Тоді запитуй, — сказав Малюк. — Запитуй швидко, бо я теж хочу тебе запитати.

Я глянув на індикатор. Просто так собі глянув. І мені стало якось моторошно. Щойно там було нейтральне біле світло, а зараз яскравим рубіновим вогнем горів сигнал негативних емоцій. Я мигцем помітив, що обличчя Вандерхузе стривожене.

— Спочатку розкажи мені, — промовив Комов, — чому так довго ховався?

— Курвіспат, — чітко вимовив Малюк та пересів на праву п'яту. — Я давно знав, що люди прийдуть знову. Я чекав, мені було погано. Потім я побачив: люди прийшли. Я почав міркувати і зрозумів — якщо людям сказати, вони підуть, і тоді буде добре. Обов'язково підуть, але я не знав — коли. Людей четверо. Дуже багато. Навіть одна людина — дуже багато. Але краще, ніж четверо. Я заходив до одного і розмовляв удень. Я заходив до одного та розмовляв вночі. Шарада. Тоді я подумав: одна людина говорити не може. Я прийшов до чотирьох. Було дуже весело, ми гралися із зображеннями, ми бігли, наче хвиля. Знову шарада. Ввечері я помітив: один сидить окремо. Ти. Я подумав і зрозумів: ти чекаєш на мене. Я підійшов. Чеширський кіт[23]! От як було.

Він розмовляв різко й уривчасто, голосом Комова, і тільки беззмістовні слова він вимовляв цим соковитим незнайомим баритоном. Руки, пальці його ні на секунду не залишалися у спокої, та й сам він увесь час рухався, і рухи його були стрімкі та невловимо плавні, він ніби переливався з однієї постави в іншу. Фантастичне це було видовище: звичні стіни кают-компанії, ванільний запах від тістечок, усе таке домашнє, звичне — тільки дивне бузкове світло і в цьому світлі на підлозі гнучке, плавне і стрімке маленьке чудовисько. І тривожний рубіновий вогник на пульті.

— Звідки ти знав, що люди прийдуть знову? — запитав Комов.

— Я міркував і зрозумів.

— А може, хто-небудь розповів тобі?

— Хто? Каміння? Сонце? Кущі? Я один. Я і мої зображення. Але вони мовчать. З ними можна тільки гратися. Ні. Люди прийшли і пішли. — Він швидким рухом пересунув кілька листочків на підлозі. — Я подумав і зрозумів: вони прийдуть знову.

— А чому тобі було погано?

— Бо люди.

— Люди ніколи нікому не шкодять. Люди хочуть, щоб усім навколо було добре.

— Я знаю, — сказав Малюк. — Адже я вже казав: люди підуть, і буде добре.

— Від яких людських дій тобі погано?

— Від усіх. Вони є або вони можуть прийти — це погано. Вони підуть назавжди — це добре.

Червоний вогник на пульті свердлив мою душу. Я не стримався і легенько зачепив Комова ногою під столом.

— З чого ти взяв, що коли людям сказати, то вони підуть? — запитав Комов, не зважившись на мене.

— Я знав: люди хочуть, щоб усім навколо було добре.

— Але ж як ти про це дізнався? Ти ж ніколи не спілкувався з людьми.

— Я довго міркував. Довго не розумів. Потім зрозумів.

— Коли зрозумів? Давно?

— Ні, недавно. Коли ти пішов від озера, я спіймав рибу. Я дуже здивувався. Вона чомусь померла. Я почав міркувати і зрозумів, що ви обов'язково підете, якщо вам сказати.

Комов покусав нижню губу.

— Я заснув на березі океану, — сказав він раптом. — Коли я прокинувся, то побачив: на мокрому піску біля мене — сліди людських ніг. Я поміркував і зрозумів: поки я спав, повз мене пройшла людина. Звідки я про це дізнався? Адже я не бачив людини, я бачив лише сліди. Я міркував: раніше слідів не було; зараз сліди є; отже, вони з'явилися, поки я спав. Це людські сліди — не сліди хвиль, не сліди каменю, який скотився з гори. Отже, повз мене пройшла людина. Поки я спав, повз мене пройшла людина. Так міркуємо ми. А як ти міркуєш? От прилетіли люди. Ти нічого про них не знаєш. Але ти поміркував і дізнався, що вони обов'язково полетять назавжди, якщо ти поговориш з ними. Як ти міркував?

Малюк довго мовчав — хвилини три. На його обличчі і грудях знов почався танець м'язів. Швидкі пальці рухали і перемішували листя. Потім він відіпхнув листя ногою і сказав голосним соковитим баритоном:

— Це запитання. По бім-бом-брамселях!

Вандерхузе зацьковано кашлянув у своєму куті, і Малюк відразу ж глянув на нього.

— Феноменально! — вигукнув він усе тим самим баритоном. — Я завжди хотів дізнатися: чому довге волосся на щоках?

Запанувала мовчанка. І раптом я помітив, як рубіновий вогник згас і спалахнув смарагдовий.

— Відповідайте йому, Якове, — спокійно попросив Комов.

— Гм… — сказав Вандерхузе, порожевівши. — Як тобі сказати, мій і хлопчику… — Він машинально збив бакенбарди. — Це гарно, мені це подобається… Як на мене, це достатнє пояснення, як ти думаєш?

— Гарно… подобається… — повторив Малюк. — Дзвіночок! — сказав він раптом ніжно. — Ні, ти не пояснив. Але так буває. Чому тільки на щоках? Чому немає на носі?

— А на носі негарно, — повчально сказав Вандерхузе. — І в рот І потрапляє, коли їси…

— Правильно, — погодився Малюк. — Але якщо на щоках і якщо йдеш через кущі, то маєш чіплятися. Я завжди чіпляюся волоссям, хоча воно в мене зверху.

— Гм, — сказав Вандерхузе. — Бачиш, я рідко ходжу через кущі.

— Не ходи через кущі, — сказав Малюк. — Буде боляче. Цвіркун у запічку!

Вандерхузе не знав, що відповісти, але з усього було видно, що він задоволений. На індикаторі горів смарагдовий вогник, Малюк явно забув про свої клопоти, і наш молодцюватий капітан, який дуже любив дітей, безсумнівно відчував певне замилування. До того ж йому, здається, лестило, що його бакенбарди, які до цього часу служили об'єктом для плоских і не дуже дотепів, відіграли таку помітну роль у ході контакту. Аж ось підійшла моя черга. Малюк несподівано глянув мені у вічі і випалив:

— А ти?

— Що — я? — запитав я, розгубившись, а тому агресивно.

Комов негайно і з явним задоволенням копнув мене в щиколотку.

— У мене запитання до тебе, — оголосив Малюк. — Також завжди. Але ти боявся. Якось ледве мене не занапастив — зашипів, заревів, ударив мене повітрям. Я біг до самих сопок. Те велике, тепле, з вогниками, робить рівну землю — що це?

— Машини, — сказав я і відкашлявся. — Кібери.

— Кібери, — повторив Малюк. — Живі?

— Ні, — сказав я. — Це машини. Ми їх зробили.

— Зробили? Таке велике? І рухається? Феноменально. Але ж вони великі!

— Бувають і більші, — сказав я.

— Ще більші?

— Значно більші, — сказав Комов. — Більші за айсберг.

— І вони теж рухаються?

— Ні, — сказав Комов. — Але вони думають.

І Комов почав розповідати, що таке кібернетичні машини. Мені було дуже важко судити про душевні порухи Малюка. Якщо виходити із припущення, що душевні порухи його так чи інакше виражалися рухами

тілесними, можна було вважати, що Малюк убитий наповал. Він метався по кают-компанії, наче кіт Тома Сойєра, який сьорбнув болезаспокійливого[24]. Коли Комов пояснив йому, чому моїх кіберів не можна вважати ні живими, ні мертвими, він видерся на стелю і безсило повис там, прилипнувши до пластика долонями і стопами. Повідомлення про машини, велетенські машини, які думають швидше, ніж люди, рахують швидше, ніж люди, відповідають на питання в мільйон разів швидше, ніж люди, скрутило Малюка в колобок, розвернуло, викинуло у коридор і через секунду знову пожбурнуло до наших ніг; він шумно дихав, відчайдушно кривлявся, а очі його були величезні, потемнілі. Ніколи раніше і ніколи потім не доводилось мені зустрічати такого вдячного слухача. Смарагдова лампа на індикаторному пульті сяяла, наче котяче око, а Комов говорив і говорив, точними, дохідливими, дуже простими фразами, рівним, розміреним голосом і час від часу, інтригуючи, вставляв: "Детальніше про це ми поговоримо пізніше" або: "Насправді це значно складніше і цікавіше, але ж ти поки що не знаєш, що таке гемостатика".

Ледве Комов закінчив, Малюк ускочив на крісло, обхопив себе своїми довгими жилавими руками і запитав:

— А можна зробити так, щоб я говорив, а кібери мене слухали?

— Ти вже це робив, — сказав я.

Він безшумно, наче тінь, упав на руки на стіл переді мною.

— Коли?

— Ти стрибав перед ними, і найбільший — його звати Том — зупинявся і запитав у тебе, які будуть накази.

— Чому я не чув запитання?

— Ти бачив запитання. Пам'ятаєш, там миготів червоний вогник? Це було запитання. Том запитував по-своєму.

Малюк перелився на підлогу.

— Феноменально! — тихо-тихо сказав він моїм голосом. — Це гра. Феноменальна гра. Лускунчик[25]!

— Що означає "лускунчик"? — запитав раптом Комов.

— Не знаю, — сказав Малюк нетерпляче. — Просто слово. Приємно вимовляти. Чеш-ширський кіт. Лус-скунчик.

— А звідки ти знаєш ці слова?

— Пам'ятаю. Двоє великих лагідних людей. Набагато більші, ніж ви… По бім-бом-брамселях! Лускунчик… Цвіркун у запічку. Мар-рі, Мар-рі! Цвіркун їсти хоч-че!

Чесно кажучи, у мене мороз пішов по шкірі, а Вандерхузе зблід, і бакенбарди його повисли. Малюк вигукував слова соковитим баритоном: заплющити очі — так і бачиш перед собою велику, переповненого крові та радощів життя людину, безстрашну, сильну, добру… Потім в інтонації його щось змінилося, і він тихенько пророкотав з невимовною ніжністю:

— Кицюня моя, ласочко… — І раптом лагідним жіночим голосом: — Дзвіночок!.. Знову мокренький…

Він замовк, постукуючи себе пальцем по носі.

— І ти все це пам'ятаєш? — трохи зміненим голосом промовив Комов.

— Авжеж, — сказав Малюк голосом Комова, — а ти хіба не пам'ятаєш усього?

— Ні, — відказав Комов.

— Це тому, що ти міркуєш не так, як я, — впевнено сказав Малюк. — Я пам'ятаю все. Все, що було навколо мене коли-небудь, я вже не забуду. А коли забуваю, треба тільки подумати добряче, і все згадується. Якщо тобі цікаво про мене, я потім розповім. А зараз дай мені відповідь: що вгорі? Ти вчора сказав: зорі. Що таке зорі? Згори падає вода. Іноді я не хочу, а вона падає. Звідки вона? І звідки кораблі? Дуже багато запитань, я дуже багато міркував. Так багато відповідей, що я нічого не розумію. Ні, не так. Багато різних відповідей, і всі вони сплутані одна з одною, наче листя... — Він збив листя на підлозі у безладну купку. — Закривають одне одного, заважають одне одному. Ти відповіси?

Комов взявся розповідати, і Малюк знову заметався, тремтячи від збудження. Мені замигтіло в очах, я замружився і почав думати, як це аборигени не пояснили Малюкові таких простих речей; і як це вони умудрилися так його обдурити, що він навіть і не підозрює про їхнє існування; і як це Малюк умудряється пам'ятати так точно все, що чув ще немовлям; і як це, по суті, страшно — особливо те, що він нічого не розуміє із того, що запам'ятав.

Тут Комов раптом замовк, у ніс мені ударив різкий запах нашатирного спирту, і я розплющив очі. Малюка в кают-компанії не було, тільки слабкий, зовсім прозорий фантом швидко танув над жменею розсипаного листя. Віддалік слабко цмокнула перетинка люка. Голос Майки занепокоєно поцікавився по інтеркому:

— Куди це він ушився? Що-небудь трапилося?

Я поглянув на Комова. Комов із шелестом потирав руки, замислено всміхаючись.

— Так, — промовив він. — Цікава картина виходить… Майє! — покликав він. — Вуса ці з'являлися?

— Вісім штук, — сказала Майка. — Щойно зникли, а то стирчали вздовж усього хребта… Причому кольорові — жовті, зелені… Я зробила кілька знімків.

— Молодець, — похвалив Комов. — Тепер майте на увазі, Майє, під час наступної зустрічі обов'язково будете присутньою ви… Якове, забирайте регістрограми, ходімо до мене. А ви, Стасю, передайте все в екстрених імпульсах просто в Центр. Дубль я візьму собі, треба проаналізувати… Де я тут бачив проектор? А, ось він. Я гадаю, у нашому розпорядженні ще години три-чотири, потім він знову прийде… Так, Стасю! Перегляньте заразом радіограми. Якщо є що-небудь варте уваги… Тільки з Центру, з бази чи особисто від Горбовського, чи від Мбоги.

— Ви мене просили нагадати, — сказав я, піднімаючись. — Вам ще треба поговорити з Михайлом Альбертовичем.

— Ох, справді! — Обличчя Комова стало винуватим. — Знаєте, Стасю, це не зовсім законно… Зробіть ласку, видайте запис відразу двома каналами: не тільки в Центр, а й на базу, особисто і конфіденційно Сидорову. Під мою відповідальність.

— Я і під свою можу, — пробурчав я вже за дверима.

Прийшовши в рубку, я вставив касету в автомат, увімкнув передачу і переглянув радіограми. На цей раз їх було небагато — усього три; напевно, Центр ужив заходів. Одна радіограма була з інформаторію і складалася з цифр, літер грецького алфавіту та значків, які я бачив,

тільки коли регулював друкувальний пристрій. Друга радіограма була з Центру: Бадер продовжував наполегливо вимагати попередніх міркувань щодо інших імовірних зон проживання аборигенів, можливих типів майбутнього контакту за класифікацією Бюлова й таке інше. Третя радіограма була з бази, від Сидорова: Сидоров офіційно запитував Комова про порядок доставки замовленого обладнання в зону контакту. Я помізкував і вирішив, що перша радіограма Комову може знадобитися; третю не передати незручно перед Михайлом Альбертовичем; а щодо Бадера — нехай поки що полежить. Які там ще попередні міркування.

Через півгодини транслювальний автомат просигналив, що передачу закінчено. Я витяг касету, забрав дві картки з радіограмами й подався до Комова. Коли я зайшов, Комов і Вандерхузе сиділи перед проектором. На екрані назад і вперед блискавкою пролітав Малюк, виднілися наші з Комовим напружені фізіономії. Вандерхузе сидів, весь посунутий до екрану, поставивши лікті на стіл та захопивши бакенбарди у стиснуті кулаки.

— …різке підвищення температури, — бубонів він. — Доходить до сорока трьох градусів… І тепер зверніть увагу на енцефалограму, Геннадію… Ось вона, хвиля Петерса, знову з'являється…

На столі перед ними були розстелені рулони регістрограм нашого діагностера, багато рулонів валялося на підлозі і на ліжку.

— Ага… — задумливо говорив Комов, водячи пальцем по регістрограмі. — Ага… Хвилиночку, а тут у нас що було? — Він зупинив проектор, повернувся, щоб узяти один із рулонів, і помітив мене. — Так? — сказав він невдоволено.

Я поклав перед ним радіограми.

— Що це? — запитав він нетерпляче. — А… — Він пробіг очима радіограму з інформаторію, посміхнувся й відкинув її вбік. — Усе не те, —

сказав він. — Втім, звідки їм знати… — Потім він переглянув радіограму Сидорова й підняв очі на мене. — Ви відправили йому?..

— Так, — сказав я.

— Добре, дякую. Складіть від мого імені радіограму, що обладнання поки що не потрібне. Аж до нового запиту.

— Гаразд, — сказав я і вийшов.

Я склав і надіслав радіограму на базу і вирішив подивитись, як там Майка. Похмура Майка старанно крутила верньєри. Наскільки я зрозумів, вона тренувалася в наведенні гармати на далеко розкидані цілі.

— Марна справа, — оголосила вона, помітивши мене. — Якщо всі вони одночасно в нас плюнуть, нам гаплик. Просто не встигнемо.

— По-перше, можна збільшити тілесний кут ураження, — сказав я, підходячи. — Ефективність, звичайно, зменшиться десь на три-чотири порядки, зате можна охопити четвертину обрію, відстані тут невеликі… А по-друге, ти справді віриш, що вони в нас можуть плюнути?

— А ти?

— Та несхоже щось…

— А якщо несхоже, то задля чого я тут сиджу?

Я опустився на підлогу біля її крісла.

— Чесно кажучи, не знаю, — сказав я. — Все одно треба вести спостереження. Коли вже планета виявилася біологічно активною,

треба дотримуватись інструкції. Адже сторожа-розвідника не дозволяють випускати…

Ми помовчали.

— Тобі його шкода? — запитала раптом Майка.

— Н-не знаю, — сказав я. — Чому шкода? Я б сказав — моторошно. А жаліти… Чому, власне, я маю його жаліти? Він бадьорий, живий… Зовсім не жалюгідний.

— Я не про те. Не знаю, як це сформулювати… От я слухала, і мене нудило від того, як Комов з ним поводиться. Йому ж абсолютно начхати на хлопчиська…

— Що означає — начхати? Комову треба встановити контакт. Він дотримується певної стратегії… Ти ж розумієш, що без Малюка в контакт нам не увійти …

— Розумію. Від цього мене, напевно, і нудить. Бо ж Малюк нічого не знає про аборигенів… Сліпе знаряддя!

— Ну, не знаю, — сказав я. — По-моєму, ти тут впадаєш у сентиментальність. Він все ж таки не людина. Він абориген. Ми налагоджуємо з ним контакт. Для цього потрібно подолати якісь перешкоди, розгадати якісь загадки… До цього треба ставитись тверезо, по-діловому. Почуття тут ні до чого. Він до нас так само, будьмо відвертими, любові не відчуває. І відчувати не може. Кінець кінцем, що таке контакт? Зіткнення двох стратегій.

— Ох, — сказала Майка. — Нудно ти говориш. Суконно. Тобі тільки програми складати. Кібертехнік.

Я не образився. Я бачив, що Майці нічого заперечити по суті, і я відчував, що її справді щось мучить.

— Знову в тебе передчуття, — сказав я. — Але ж насправді ти сама чудово розумієш, що Малюк — це єдина ниточка, яка зв'язує нас із цими невидимцями. Якщо ми Малюку не сподобаємося, якщо ми його не завоюємо…

— От-от, — перебила мене Майка. — У тому-то й справа. Хай би що там Комов казав, хай би як він там чинив, відразу відчувається: його цікавить тільки одне — контакт. Усе задля великої ідеї вертикального прогресу!

— А як треба? — запитав я.

Вона сіпнула плечем.

— Не знаю. Може, як Яків… У будь-якому випадку, він — єдиний з вас — розмовляв із Малюком по-людськи.

— Ну, знаєш, — сказав я, трохи образившись, — контакт на бакенбардному рівні — також, загалом кажучи…

Ми помовчали, дуючись одне на другого. Майка з перебільшеною наполегливістю крутила верньєри, націлюючи чорне перехрестя на засніжені зубці хребта.

— Ну а насправді, Майко, — сказав я нарешті, — ти що, не хочеш, щоби контакт відбувся?

— Та хочу, мабуть, — сказала Майка без будь-якого ентузіазму. — Ти ж бачив, я дуже зраділа, коли ми вперше зрозуміли, що до чого… Але от прослухала я цю вашу бесіду… Не знаю. Можливо, це тому, що я ніколи не брала участі у контактах… Я все не так собі уявляла.

— Ні, — сказав я, — тут справа не в тому. Я здогадуюся, що з тобою відбувається. Ти думаєш, що він — людина...

— Ти вже говорив це, — сказала Майка.

— Ні, ти вислухай. Тобі постійно кидається у вічі все людське. А ти підійди до цього з іншого боку. Не будемо говорити про фантоми, про мімікрію — що в нього взагалі наше? Якоюсь мірою спільний зовнішній вигляд, прямоходіння. Ну, голосові зв'язки... Що ще? В нього навіть мускулатура не наша, а вже це, здавалось би, прямісінько з генів... Тебе просто збиває з пантелику, що він уміє розмовляти. Дійсно, розмовляє він чудово... Але ж і це, кінець кінцем, не наше! Жодна людина не здатна навчитися поверхово розмовляти за чотири години. І тут справа навіть не в запасі слів — треба засвоїти інтонації, фразеологію... Перевертень це, якщо хочеш знати! А не людина. Майстерна підробка. Подумай тільки: пам'ятати, Що було з тобою, коли ти був ще немовлям, а може — хто знає! — і в утробі матері... Хіба це людське?.. От ти бачила коли-небудь роботів-андроїдів? Не бачила, звісно, а я бачив.

— Ну то й що? — похмуро запитала Майка.

— А те, що теоретично ідеальний робот-андроїд може бути побудований лише з людини. Це буде надмислитель, це буде надсилач, надемоціонал, усе що завгодно "над", у тому числі й надлюдина, але тільки не людина...

— Ти, здається, хочеш сказати, що аборигени перетворили його на робота? — промовила Майка, криво посміхаючись.

— Та ні, — сказав я з прикрістю. — Я тільки хочу переконати тебе, що все людське в ньому випадкове, це просто здатність вихідного матеріалу... і що не треба навколо нього сентиментального розпатякування. Вважай, що ти ведеш переговори з цими кольоровими вусами...

Майка раптом схопила мене за плече і сказала притишено:

— Глянь, повертається!

Я підвівся і глянув на екран. Від болота, просто до корабля, швидко дрібочучи ногами, щосили мчала скособочена постать. Коротка чорно-бузкова тінь метлялася по землі перед нею, брудна чуприна на маківці відсвічувала рудим. Малюк повертався, Малюк поспішав. Довгими своїми руками він обіймав і притискав до живота щось схоже на великий плетений кошик, до самого верху напханий камінням. Важелезний, мабуть, був кошик.

Майка ввімкнула інтерком.

— Пост КАЗ — Комову, — голосно сказала вона. — Малюк наближається.

— Вас зрозумів, — відразу ж відгукнувся Комов. — Якове, по місцях… Попов, замініть Глумову на посту КАЗ. Майє, до кают-компанії.

Майя знехотя підвелася.

— Йди, йди, — сказав я. — Поглянь на нього зблизька, жбан скорботи[26].

Вона сердито фиркнула й побігла вгору по трапу. Я зайняв її місце. Малюк був уже зовсім близько. Тепер він уповільнив свій біг і дивився на корабель, і знов у мене з'явилось відчуття, ніби він дивиться мені прямісінько в очі. І тут я помітив: над хребтом у сіро-бузковому небі з'явилися з нічого, мовби проявившись, страшенні вуса страшенних тарганів. Як і нещодавно, вони повільно вигиналися, здригалися, скорочувалися. Я нарахував їх шість.

— Пост КАЗ! — покликав мене Комов. — Скільки вусів на обрії?

— Шість, — відповів я. — Три білих, два червоних, один зелений.

— От бачите, Якове, — сказав Комов, — сувора закономірність. Малюк до нас — вуса назовні.

Приглушений голос Вандерхузе відгукнувся:

— Віддаю належне вашій проникливості, Геннадію, і тим не менше чергування вважаю поки що обов'язковим.

— Ваше право, — коротко сказав Комов. — Майє, присідайте ось сюди…

Я доповів:

— Малюк зник у мертвому просторі. Тягне з собою чималу плетеницю з камінням.

— Зрозуміло, — сказав Комов. — Приготувалися, колеги!

Я увесь перетворився на слух та добряче здригнувся, коли з інтеркому залунав розсипчастий гуркіт. Я не відразу втямив, що це Малюк висипав разом на долівку всі свої камінці. Я чув його потужне дихання, і раптом зовсім немовлячий голос промовив:

— Мам-мо!.. — І знову: — Мам-мо…

А потім залунав уже знайомий мені заливчастий плач немовляти-однорічки. По старій пам'яті в мене щось стислося всередині, і цієї ж миті я зрозумів, що це: Малюк побачив Майку. Це продовжувалося не більше півхвилини; плач обірвався, знову загуркотіло каміння, і голос Комова діловито промовив:

— Ось питання. Чому мені все цікаво? Все навкруги. Чому в мене постійно з'являються питання? Адже мені від них недобре. Вони мені сверблять. Багато запитань. Десять запитань на день, двадцять запитань на день. Я намагаюся порятуватися: бігаю, цілий день бігаю або плаваю, — не допомагає. Тоді починаю міркувати. Іноді приходить відповідь. Це — задоволення. Іноді приходить багато відповідей, не можу вибрати. Це — незадоволення. Іноді відповіді не приходять. Це — біда. Дуже свербить. Ш-шарада. Спочатку я думав, запитання йдуть ізсередини. Але я поміркував і зрозумів: усе, що йде зсередини, повинно давати мені задоволення. Отже, запитання йдуть іззовні? Правильно? Я міркую, як ти. Але тоді де вони лежать, де вони висять, де їхня точка?

Пауза. Потім знову залунав голос Комова — справжнього Комова. Дуже схоже, тільки справжній Комов говорив не так уривчасто, і голос його звучав не так різко. Взагалі-то, відрізнити було можна, якщо знаєш, у чому річ.

— Я міг би вже зараз відповісти на це твоє питання, — повільно промовив Комов. — Але я боюся помилитися. Боюся відповісти неправильно або неточно. Коли я знатиму про тебе все, я зможу відповісти без помилки.

Пауза. Загуркало і зарипіло на підлозі каміння, яке пересовував Малюк.

— Ф-фрагмент, — сказав Малюк. — Ось ще питання. Звідки беруться відповіді? Ти мене примусив думати. Я завжди вважав: є відповідь — це задоволення, нема відповіді — біда. Ти мені розповів, як розмірковуєш ти. Я згадував і згадав, що я теж досить часто так розмірковую, і часто приходить відповідь. Видно, як вона приходить. Так я роблю об'єм для каміння. Ось такий. ("Кошик", — підказав Комов.) Так, кошик. Один прут зачіплюється за другий, другий — за третій, третій — далі, і виходить... кошик. Видно — як. Але значно частіше я міркую, — знову загуркало каміння, — і відповідь виходить готова. Є купа пруття, і раптом — готовий кошик. Чому?

— І на це запитання, — сказав Комов, — я зможу відповісти тільки тоді, коли знатиму про тебе все.

— Тоді дізнавайся! — зажадав Малюк. — Дізнавайся швидше! Чому не дізнаєшся? Я розповім сам. Був корабель, але більший за твій, зараз він зіщулився, а був дуже великий. Це ти знаєш сам. Потім було так.

З інтеркому долинув нестерпний хрускіт і тріск, і відразу ж відчайдушно, на нестерпно високій ноті заверещало немовля. І крізь цей вереск, крізь затихаючий тріск, удари, дзенькіт розбитого скла, задихаючись, прохрипів чоловічий голос:

— Марі... Марі... Ма... рі...

Немовля надсадно кричало і деякий час нічого більше не було чути. Потім пролунав якийсь шурхіт, здавлений стогін. Хтось повз по підлозі, всіяній уламками й осколками, щось покотилося з брязкотом. До жаху знайомий жіночий голос простогнав:

— Шуро... Дети, Шуро?.. Боляче... Що трапилося? Де ти? Я нічого не бачу, Шуро... Таж озвися, Шуро! Як боляче! Допоможи мені, я нічого не бачу...

І все це крізь крик немовляти, який не стихав ні на хвилю. Потім жінка замовкла, через деякий час замовкло й немовля. Я перевів подих і виявив, що мої кулаки стиснуті, а нігті глибоко вп'ялися в долоні. Щелепи в мене занімілі.

— Так було довго, — сказав Малюк урочисто. — Я втомився кричати. Я заснув. Коли я прокинувся, було темно, як раніше. Мені було холодно. Я хотів їсти. Я настільки сильно хотів їсти і щоб було тепло, що зробилося так.

Цілий каскад звуків ринув з інтеркому — зовсім незнайомих звуків. Рівне наростаюче гудіння, часте клацання, якийсь гуркіт, схожий на відлуння; басовисте, на порозі чутності бурмотіння; писк, скрип, дзижчання, мідні удари, потріскування… Це тривало довго, кілька хвилин. Потім усе разом затихло, і Малюк, трохи задихаючись, сказав:

— Ні. Так мені не розповісти. Так я буду розповідати стільки часу, скільки я живу. Що робити?

— І тебе нагодували? Зігріли тебе? — запитав Комов рівним голосом.

— Стало так, як мені хотілося. І відтоді завжди було так, як мені хотілося. Поки не прилетів перший корабель.

— А що це було? — запитав Комов і, на мій погляд, дуже вдало проімітував звукову кашу, яку ми щойно чули.

Пауза.

— А, я розумію, — сказав Малюк. — Ти зовсім не вмієш, але я тебе ізрозумів. Але я не можу відповісти. Адже в тебе самого нема слова, щоби назвати. А ти знаєш більше слів, ніж я. Дай мені слова. Ти дав мені багато цінних слів, але всі не ті.

Пауза.

— Якого воно було кольору? — запитав Комов.

— Ніякого. Колір — це коли дивишся очима. Там не можна дивитися очима.

— Де — там?

— У мене. Глибоко. У землі.

— А як там на дотик?

— Чудово, — сказав Малюк. — Задоволення. Чеш-ширський кіт! У мене найкраще. Так було, поки не прийшли люди.

— Ти там спиш? — запитав Комов.

— Я там все. Сплю, їм, міркую. Тільки граюсь я тут, бо люблю дивитись очима. І там тісно гратися. Як у воді, тільки ще тісніше.

— Але ж у воді не можна дихати, — сказав Комов.

— Чому не можна? Можна. І гратися можна. Тільки тісно.

Пауза.

— Тепер ти все про мене дізнався? — спитав Малюк.

— Ні, — рішуче сказав Комов. — Нічого я про тебе не дізнався. Ти ж бачиш, ми не маємо спільних слів. Може, в тебе є свої слова?

— Слова… — повільно повторив Малюк. — Це коли рухається рот, а потім чути вухами. Ні. Це тільки в людей. Я знав, що є слова, бо я пам'ятаю. По бім-бом-брамселях. Що це таке? Я не знаю. Але тепер я знаю, навіщо більшість слів. Раніше не знав. Було задоволення говорити. Гра.

— Тепер ти знаєш, що означає слово "океан", — промовив Комов, — але океан тобі доводилося бачити і раніше. Як ти його називав?

Пауза.

— Я слухаю, — сказав Комов.

— Що ти слухаєш? Навіщо? Я назвав. Так неможливо почути. Це всередині.

— Може, ти можеш показати? — сказав Комов. — У тебе є каміння, прутики…

— Каміння і прутики не для того, щоби показувати, — оголосив Малюк, як мені здалося, сердито. — Каміння і прутики — для того, щоби думати. Коли складне питання — каміння і прутики. Коли не знаєш, яке питання, — листя. Тут багато всяких речей. Вода, лід — він добре тане, тому… — Малюк помовчав. — Нема слів, — повідомив він. — Багато всяких речей. Волосся… і багато такого, для чого нема слова. Та це там, у мене.

Почулося протяжне важке зітхання. По-моєму, Вандерхузе. Майка раптом запитала:

— А коли ти рухаєш обличчям? Що це?

— Мам-мо… — сказав Малюк ніжним нявкаючим голоском. — Лице, руки, тіло, — вів він далі Майчиним голосом, — це теж речі для роздумів. Цих речей багато. Довго все називати.

Пауза.

— Що робити? — запитав Малюк. — Ти придумав?

— Придумав, — відповів Комов. — Ти візьмеш мене до себе. Я подивлюсь і відразу багато знатиму. Може, навіть усе.

— Про це я вже думав, — сказав Малюк. — Я знаю, що ти хочеш до мене. Я теж хочу, але я не можу. Це питання! Коли я хочу, я все можу. Тільки не про людей. Я не хочу, щоб вони були, а вони є. Я хочу, щоб ти прийшов до мене, але не можу. Люди — це біда.

— Розумію, — сказав Комов. — Тоді я візьму тебе до себе. Хочеш?

— Куди?

— До себе. Туди, звідки я прийшов. На Землю, де живуть усі люди. Там я теж зможу дізнатися про тебе все, і доволі швидко.

— Але ж це далеко, — промовив Малюк. — Чи я тебе не зрозумів?

— Так, це дуже далеко, — сказав Комов. — Але мій корабель…

— Ні! — сказав Малюк. — Ти не розумієш. Я не можу далеко. Я не можу навіть просто далеко і вже зовсім не можу дуже далеко. Якось я бавився на кризі. Заснув. Прокинувся від страху. Великий страх, величезний. Я навіть закричав. Фрагмент! Крига попливла, і бачив тільки верхівки гір. Я подумав, що океан проковтнув землю. Звісно, я повернувся. Я дуже захотів, і крига відразу пішла назад до берега. Але тепер я знаю, мені не можна далеко. Я не тільки боявся. Мені було зле. Як від голоду, тільки набагато гірше. Ні, до тебе я не можу.

— Ну гаразд, — промовив Комов натужно-веселим голосом. — Напевно, тобі набридло відповідати та розповідати. Я знаю, що ти любиш ставити запитання. Запитуй, я відповідатиму.

— Ні, — сказав Малюк, — у мене багато питань до тебе. Чому падає камінь? Що таке гаряча вода? Чому пальців десять, а щоб рахувати, потрібен тільки один? Багато питань. Але я зараз не питатиму. Зараз погано. Ти не можеш до мене, я не можу до тебе, слів нема. Отже, дізнатися все про мене ти не можеш. Ш-шарада! Отже, не можеш піти.

Я прошу тебе: думай, що робити. Якщо сам не можеш швидко думати, хай думають твої машини в мільйон разів швидше. Я йду. Неможливо думати, коли говориш. Думай швидше, бо мені гірше, ніж учора. А вчора було гірше, ніж позавчора.

Загуркотіла і покотилася каменюка. Вандерхузе знову протяжно і важко зітхнув. Я оком не встигнув кліпнути, а Малюк уже вихором мчав до сопок через будівельний майданчик. Я бачив, як він проскочив злітну смугу і раптом зник, наче його й не було. І в ту ж мить, мов за наказом, зникли різнокольорові вуса над хребтом.

— Так, — сказав Комов. — Нічого не вдієш. Якове, прошу вас, дайте радіограму Сидорову, хай доставить сюди обладнання, я бачу, без ментоскопа мені не обійтися.

— Гаразд, — сказав Вандерхузе. — Але я хотів би звернути вашу увагу, Геннадію... За всю розмову на індикаторі жодного разу не загорівся зелений вогник.

— Я бачив, — сказав Комов.

— Але ж це не просто негативні емоції, Геннадію. Це яскраво виражені негативні емоції...

Відповіді Комова я не розчув.

Я просидів на посту цілий вечір і половину ночі. Ні ввечері, ні вночі Малюк більше не з'являвся. Вуса теж не з'являлися. І Майка теж.

Розділ VII

Запитання і сумніви

За сніданком Комов був дуже говіркий. Вночі він, по-моєму, зовсім не спав, очі в нього почервоніли, щоки позападали, але він був веселий і збуджений. Він наливався міцним чаєм і викладав нам свої попередні міркування та висновки.

За його словами, тепер уже не було жодних сумнівів у тому, що аборигени піддали організм хлопчика докорінним змінам. Вони виявилися напрочуд сміливими й обізнаними експериментаторами: вони змінили його фізіологію і, частково, анатомію, неймовірно розширили активну ділянку його мозку, а також спорядили його новими фізіологічними механізмами, розвинути які на базі звичайного людського організму з погляду сучасної земної науки поки що неможливо. Мета цих анатомо-фізіологічних змін лежить, може, на поверхні: аборигени всього-на-всього намагалися пристосувати безпорадне людське дитя до абсолютно нелюдських умов існування в цьому світі. Не зовсім зрозумілим є питання, навіщо вони так серйозно втрутились у роботу центральної нервової системи. Можна припустити, звичайно, що це в них вийшло випадково, як побічний наслідок анатомо-фізіологічних змін. Але можна також припустити, що вони використали резерви людського мозку цілеспрямовано. Тоді виникає сила-силенна припущень. Наприклад, вони прагнули зберегти в Малюка всі його спогади і враження немовляти, аби полегшити йому зворотну адаптацію, якщо він знову потрапить до людського суспільства. Дійсно, Малюк дивовижно легко зійшовся з нами, тож ми не здаємося йому ні потворами, ні чудовиськами. Але не виключено також, що величезна пам'ять Малюка і феноменальний розвиток його звуковідтворювальних центрів є знову ж таки побічним результатом роботи аборигенів над його мозком. Можливо, що аборигени насамперед намагалися створити між собою і центральною нервовою системою Малюка стійкий психічний зв'язок. Те, що такий зв'язок існує, цілком вірогідно. У будь-якому випадку, важко інакше пояснити такі факти, як спонтанна — позалогічна — поява в Малюка відповідей на питання; неодмінне виконання всіх усвідомлених і навіть неусвідомлених бажань Малюка; прив'язаність Малюка до цього району планети. Сюди ж, вірогідно, відноситься і сильне фізичне напруження, у якому перебуває Малюк у

зв'язку з появою людей. Сам Малюк не може пояснити, чим, власне, йому заважають люди. Очевидно, що ми заважаємо не йому. Ми заважаємо аборигенам. І тут ми впритул підходимо до питання про природу аборигенів.

Проста логіка змушує нас припустити, що аборигени є істотами або мікроскопічними, або велетенськими — так чи інакше, неспівмірними з фізичними розмірами Малюка. Саме тому Малюк сприймає їх самих та їхні прояви як стихію, як частину природи, що оточує його з немовлячого віку. ("Коли я запитав його про вуса, Малюк досить байдуже повідомив: вуса він бачить вперше, але він кожен день бачить що-небудь вперше. Слова ж для позначення подібних явищ ми підібрати не змогли".) Особисто він, Комов, схиляється до думки, що аборигени становлять собою якісь велетенські надорганізми, дуже далекі як від гуманоїдів, так і від негуманоїдних структур, з якими людина зустрічалася раніше. Ми знаємо про них поки що жалюгідно мало. Ми бачили: велетенські споруди (чи утворення?) над обрієм, поява та зникнення яких явно пов'язані з відвідинами Малюка. Ми чули ні з чим не асоційовані звуки, які відтворював Малюк, описуючи свій "дім". Ми зрозуміли: аборигени перебувають на надзвичайно високому рівні теоретичного та практичного знання, якщо судити з того, на що вони зуміли перетворити звичайне людське дитя. От і все. В нас поки що навіть питань не багато, хоча і питання ці, звичайно, фундаментальні. Чому аборигени врятували і утримують Малюка. Чому вони взагалі зацікавилися ним, яке їм до нього діло? Звідки вони знають людей — знають непогано, знаються на основах їхньої психології і соціології? Чому при всьому тому вони так відтручуються від спілкування з людьми? Як сумістити очевидний високий рівень знань із цілковитою відсутністю слідів хоч якоїсь розумної діяльності? Чи нинішній жалюгідний стан планети якраз і є наслідком цієї діяльності? Чи стан цей є жалюгідним тільки з нашого погляду? От, власне, і всі основні запитання. Він, Комов, має деякі міркування з цього приводу, проте він вважає, що висловлювати їх поки що передчасно.

У будь-якому випадку, зрозуміло, що зроблене відкриття є відкриттям першорядної важливості, реалізувати його необхідно, але це можливо тільки через посередництво Малюка. Незабаром має прибути ментоскопічна та інша спецтехніка. Використати її на всі сто відсотків ми зможемо тільки в тому випадку, якщо Малюк нам повністю довірятиме і, більше того, відчуватиме доволі сильну в нас потребу.

— Я вирішив, що сьогодні в контакт із ним не вступаю, — промовив Комов, відсунувши порожню склянку. — Сьогодні ваша черга. Стасю, ви покажете йому свого Тома. Майє, ви разом гратиметеся з м'ячем і кататимете його на глайдері. Не соромтеся його, хлопці та дівчата, веселіше, простіше! Уявіть собі, що він — ваш молодший братик-вундеркінд... Якове, вам доведеться побути на чергуванні. Зрештою, ви самі його впровадили... Ну, а якщо Малюк добереться й до вас, якось наберіться мужності і дозвольте йому посмикати вас за бакенбарди — дуже вже він ними цікавиться. А я зачаюся, наче павук, буду за всім цим спостерігати і реєструвати. Тому, молодь, з вашої ласки я екіпіруюся "третім оком". Якщо Малюк буде цікавитися мною, скажіть, що я розмірковую. Співайте йому пісень, покажіть йому кіно... Покажіть йому обчислювач, Стасю, розкажіть як він діє, спробуйте рахувати з ним наввипередки. Думаю, тут чекає вас якийсь сюрприз... І нехай він більше питає, якомога більше. Чим більше, тим краще... По місцях, хлопці та дівчата, по місцях!

Він підхопився і помчав. Ми поглянули одне на одного.

— Питання є, кібертехніку? — запитала Майка. Холодно запитала, зовсім не по-товариськи. Це були її перші слова за весь ранок. Вона навіть не привіталася зі мною сьогодні.

— Ні, квартир'єре, — сказав я. — Питань нема, квартир'єре. Вас бачу, але не чую.

— Все це, звісно, добре, — задумливо промовив Вандерхузе. — Мені бакенів не шкода. Але!

— Саме так, — сказала Майка, піднімаючись. — Але.

— Я хочу сказати, — вів далі Вандерхузе, — що вчора ввечері була радіограма від Горбовського. Він дуже делікатно, але зовсім недвозначно просив Комова не форсувати контакт. І він знову натякав, що був би радий до нас приєднатися.

— А що Комов? — запитав я.

Вандерхузе задер голову і, погладжуючи лівий бакенбард, поглянув на мене поверх носа.

— Комов висловився про це неповажливо, — сказав він. — Усно, звичайно. А відповів у тому розумінні, що дякує за пораду.

— І? — сказав я. Мені дуже кортіло поглянути на Горбовського. Я його до пуття навіть у хроніці ніколи не бачив.

— І все, — сказав Вандерхузе, теж підводячись.

Ми з Майкою рушили до арсеналу. Там ми відшукали і начепили на лоби широкі пластинчасті обручі з "третім оком" — знаєте, ці портативні телепередавачі для розвідників-одинаків, щоб можна було безперервно передавати візуальну й акустичну інформацію, все, що бачить і чує сам розвідник. Проста, але дотепна річ, її зовсім недавно почали включати в комплект обладнання ЕР. Довелося трохи поморочитися, поки ми припасовували обручі, щоб вони не тиснули на скроні і не спадали на перенісся і щоб об'єктив не екранувався капюшоном. При цьому я сипав різними дотепами, всіляко провокував Майку на жарти на мою адресу та й узагалі пускався на всі заставки, щоби хоч трохи розворушити її. Все марно — Майка залишалася похмурою, відмовчувалася або відповідала

односкладно. Взагалі з Майкою таке трапляється, бувають у неї напади нудьги, і в таких випадках найкраще дати їй спокій. Але зараз мені здавалося, що Майка не просто нудьгує, а сердиться, і сердиться саме на мене. Я чомусь почувався винним перед нею і зовсім не розумів, що робити.

Потім Майка рушила до своєї каюти шукати м'яча, а я випустив на волю Тома і погнав його на посадочну смугу. Сонце вже підбилося, нічний мороз ущух, та все-таки було ще дуже холодно. Мій ніс відразу задубів. На додачу слабким, але дуже лютим вітерцем віяло з океану. Малюка ніде не було видно.

Я трохи поганяв Тома по смузі, щоб дати йому розім'ятися. Том був приємно вражений такою увагою і віддано просив наказів. Потім підійшла Майка з м'ячем, і ми, щоби не замерзнути, хвилин із п'ять постукали — чесно кажучи, із задоволенням. Я все сподівався, що Майка, як завжди, ввійде в азарт, але і тут — усе даремно. Зрештою мені все набридло, і я прямо запитав, що трапилося. Вона поставила м'яч на рубчатку, сіла на нього, підібрала доху і похнюпилась.

— У чому все-таки справа? — повторив я.

Майка поглянула на мене і відвернулася.

— Може, ти все ж таки відповіси? — запитав я, підвищивши голос.

— Вітерець сьогодні, — промовила Майка, неуважно розглядаючи небо.

— Що? — запитав я. — Який вітерець?

Вона постукала себе пальцем по чолі поруч з об'єктивом "третього ока" і сказала:

— Ба-кал-да-ка. На-кас чу-ку-ують.

— Са-ка-ма-ка ба-кал-да-ка, — відповідав я. — Та-кам тра-кан-сля-ка-то-кор…

— Ай справді, — сказала Майка. — От я і кажу тобі: вітерець, мовляв.

— Так, — підтвердив я. — Що вітерець, то вітерець.

Я постояв, почуваючись до біса обмеженим і намагаючись вигадати яку-небудь нейтральну тему для бесіди, але нічого, крім того самого вітерця, не вигадав, і тут мені спало на думку, що непогано було би пройтися. Адже я ще жодного разу не блукав околицями, — перебуваю тут майже тиждень, а на землі цій так до пуття і не стояв, тільки на екранах і бачив. До того ж був шанс надибати де-небудь у хащах Малюка, особливо якщо він сам цього захоче, і це було б уже не тільки приємно, а й корисно для справи: розпочати з ним розмову у звичній для нього обстановці. Я виклав усі ці міркування Майці. Вона мовчки підвелася і пішла до болота, а я, зарившись носом у хутряний комір і запхавши руки якомога глибше в кишені, поплентався слідом. Том, знемагаючи від послужливості, вчепився за мною, та я наказав йому залишатися на місці і чекати подальших розпоряджень.

У болото ми, звичайно, не полізли, а рушили в обхід, продираючись крізь зарості кущів. Рослинний світ був тут жалюгідний — блідий, хирлявий, в'ялі синюваті листочки з металевим полиском, крихкі вузлуваті гілочки, плямиста помаранчева кора. Кущі рідко досягали мого зросту, тож навряд чи Вандерхузе ризикував би тут своїми бакенбардами. Під ногами пружно вгинався товстий шар опалого листя, перемішаного з піском. У тіні іскрився іній. Але при всьому тому рослинність ця викликала до себе певну повагу. Напевно, дуже нелегко було їй тут зростати: вночі температура падала до мінус двадцяти, вдень рідко коли піднімалася вище нуля, а під корінням — суцільний солоний пісок. Не думаю, щоб яка-небудь земна рослина змогла

пристосуватися до таких безрадісних умов. І дивно було уявити собі, що десь серед цих задубілих кущів блукає, ступаючи босими п'ятами по вкритому памороззю піску, голий чоловічок.

Мені привидівся якийсь рух у густих хащах праворуч. Я спинився, погукав: "Малюче"! — але ніхто не відгукнувся. Мерзла крижана тиша оточувала нас. Ні шелесту листя, ні дзижчання комах — все це викликало несподіване відчуття, ніби ми блукали серед театральних декорацій. Ми обійшли довжелезний язик туману, що виткнувся з гарячого болота, і почали підійматися по схилу пагорба. Власне, це була піщана дюна, охоплена кущами. Що вище ми підіймалися, то твердішою ставала під ногами піщана поверхня. Вибравшись на гребінь, ми роззирнулись. Корабель ховали від нас хмари туману, але посадочну смугу було видно добре. Весело і яскраво виблискувала під сонцем рубчатка, сиротливо чорнів посередині залишений м'яч, і неповороткий Том невпевнено тупцявся навколо нього — явно розв'язував непосильну задачу: чи то забрати зі смуги цей сторонній предмет, чи то при нагоді життя покласти за цю забуту людиною річ.

І тут я помітив на промерзлому піску сліди — темні вологі плями серед сріблястого інею. Тут проходив Малюк, проходив зовсім недавно. Сидів на гребені, а потім піднявся і пішов схилом униз, віддаляючись від корабля. Ланцюжок слідів вів у хащі, які забили дно виярку між дюнами. "Малюк!" — знову покликав я, і знову він не відгукнувся. Тоді я почав спускатись у виярок.

Я знайшов його відразу. Хлопчик лежав долілиць, витягшись на всю довжину, притулившись рукою до землі й обхопивши голову руками. Він здавався дуже дивним і неможливим тут, ніяк не вписувався він у цей крижаний пейзаж. Суперечив йому. Спочатку я навіть злякався, чи не трапилося чого. Надто вже тут було холодно і незатишно. Я присів біля нього навпочіпки, гукнув, а потім, коли він промовчав, легенько ляпнув його по голому сухорлявому задку. Це я вперше доторкнувся до нього і ледь не закричав від несподіванки: він видався мені гарячим, як праска.

— Він придумав? — запитав Малюк, не підводячи голови.

— Він міркує, — сказав я. — Складне запитання.

— А як я дізнаюся, що він придумав?

— Ти прийдеш, і він відразу тобі скаже.

— Мам-мо, — раптом сказав Малюк.

Я поглянув. Майка стояла поруч.

— Мам-мо, — повторив Малюк, не рухаючись.

— Так, дзвіночку, — сказала Майка тихо.

Малюк сів — перелився з лежачого положення в сидяче.

— Скажи ще раз! — зажадав він.

— Так, дзвіночку, — сказала Майка. Її обличчя побіліло, різко проступили веснянки.

— Феноменально! — промовив Малюк, дивлячись на неї знизу вгору. — Тріскунчик!

Я прокашлявся.

— Ми тебе чекали, Малюче, — сказав я.

Він почав дивитися на мене. Я ледве утримався, щоб не відвести очей. Страшненьке все ж таки було в нього обличчя.

— Навіщо ти мене чекав?

— Ну, як навіщо… — Я дещо розгубився, але мені відразу майнула думка. — Ми нудьгуємо без тебе. Нам без тебе погано. Немає задоволення, розумієш?

Малюк підхопився і відразу ж знову сів. Дуже незручно сів — я б так не просидів і двох секунд.

— Тобі погано без мене?

— Так, — сказав я рішуче.

— Феноменально, — промовив він. — Тобі погано без мене, мені погано без тебе. Ш-шарада!

— Ну чому ж це — шарада? — засмутився я. — Якби ми не могли бути разом, ось тоді була б шарада. А зараз ми зустрілися, можна гратися… Ось ти любиш гратися, але ти завжди грався сам…

— Ні, — заперечив Малюк, — тільки спочатку я грався наодинці. А потім я грався на озері і побачив своє зображення у воді. Хотів з ним погратися, але воно розпалося. Тоді я дуже захотів, щоб у мене були зображення, багато зображень, щоб з ними гратися. І так сталося.

Він зірвався на ноги і легко побіг по колу, залишаючи свої чудернацькі фантоми — чорні, білі, жовті, червоні, а потім сів посередині і гордовито роздивився навкруг. І мушу вам сказати, це таки було видовище: голий хлопчисько на піску, а навколо нього дюжина різнокольорових постатей у різних позах.

— Феноменально, — сказав я і глянув на Майку, запрошуючи її взяти бодай яку-небудь участь у бесіді. Мені було незручно, що я постійно розмовляю, а вона мовчить. Але вона нічого не сказала, просто похмуро

дивилась, а фантоми хистко коливались і повільно танули, розповсюджуючи запах нашатирного спирту.

— Я завжди хотів запитати, — оголосив Малюк, — навіщо ви закутуєтеся? Що це таке? — Він підстрибнув до мене і смикнув за полу.

— Одяг, — сказав я.

— Одяг, — повторив він. — Навіщо?

Я розповів йому про одяг. Я не Комов. Зроду не читав лекцій, особливо про одяг. Але без зайвої скромності скажу: лекція мала успіх.

— Усі люди в одязі? — запитав вражений Малюк.

— Усі, — сказав я, щоби покінчити з цим питанням. Я не зовсім розумів, що його, власне, вражає.

— Але людей багато! Скільки?

— П'ятнадцять мільярдів.

— П'ятнадцять мільярдів, — повторив він і, виставивши перед собою палець без нігтя, почав згинати та розгинати його. — П'ятнадцять мільярдів! — сказав він і озирнувся на примарні залишки фантомів. Очі його потемнішали. — І всі в одязі… А що ще?

— Не розумію.

— Що вони ще роблять?

Я набрав у груди якомога більше повітря і взявся розповідати, що роблять люди. Дивно, звичайно, але досі я якось не замислювався над

цим питанням. Боюся, що в Малюка склалося враження, ніби людство здебільшого займається кібертехнікою. Втім, я вирішив, що для початку і це непогано. Малюк, правда, не метався, як під час лекцій Комова, і не скручувався у вузол, але все одно слухав, як зачарований. І коли я закінчив, зовсім заплутавшись і втративши надію дати йому уявлення про мистецтво, він негайно поставив нове запитання.

— Так багато справ, — сказав він. — Навіщо ви прийшли сюди?

— Майко, розкажи йому, — заблагав я сиплим голосом. — В мене ніс задубів...

Майка відчужено поглянула на мене, але все ж таки почала мляво і, на мою думку, зовсім нецікаво розповідати про блаженної пам'яті проект "Ковчег". Я не стримався, почав її перебивати, намагаючись уквітчати лекцію мальовничими подробицями, взявся вносити поправки, і кінець кінцем раптом виявилося, що знов говорю я один. Розповідь свою я вирішив закінчити мораллю.

— Ти сам бачиш, — сказав я. — Ми вже було почали велику справу, але як тільки зрозуміли, що твоя планета зайнята, ми відразу ж відмовилися від нашого задуму.

— Отже, люди вміють знати, що буде? — запитав Малюк. — Але це неточно. Якби люди вміли, вони вже давно звідси пішли б.

Я не придумав, що відповісти. Тема здалася мені слизькою.

— Знаєш, Малюче, — сказав я бадьоро, — давай підемо пограємось. Подивишся, як цікаво гратися з людьми.

Малюк мовчав. Я розлючено подивився на Майку: чого це вона, справді, не можу ж я самотужки тягти на собі весь контакт!

— Ходи пограємося, Малюче, — без будь-якого ентузіазму підтримала мене Майка. — Або хочеш, я покатаю тебе на летючій машині?

— Ти будеш літати в повітрі, — підхопив я, — і все буде внизу — гори, болота, айсберг…

— Ні, — сказав Малюк, — літати — звичайне задоволення. Це я можу сам.

Я підхопився.

— Як — сам?

Його обличчям промайнуло миттєве ряботиння, піднялися і опустилися плечі.

— Нема слів, — сказав він. — Коли захочу — літаю…

— То полети! — прохопилося в мене.

— Зараз не хочу, — сказав він нетерпляче. — Зараз мені задоволення з вами. — Він підхопився. — Хочу гратися! — оголосив він. — Де?

— Біжимо до корабля, — запропонував я.

Він видав несамовитий клич, і не встигло відлуння завмерти у дюнах, як ми вже наввипередки мчали через кущі. На Майку я остаточно махнув рукою: нехай робить, що хоче.

Малюк ковзав між кущами, як сонячний зайчик. Як на мене, він не зачепив жодної гілочки і взагалі жодного разу не торкнувся до землі. Я у своїй досі з електропідігрівом перся напролом, як піщаний танк, тільки

тріщало довкола. Я весь час намагався його наздогнати, і мене постійно збивали з пантелику його фантоми, які він щохвилини залишав за собою. На узліссі нетрів Малюк зупинився, дочекався мене і сказав:

— В тебе так буває? Ти прокидаєшся і згадуєш, ніби щойно ти бачив щось. Іноді це щось добре відоме. Наприклад, як я літаю. Іноді — зовсім нове, таке, чого не бачив раніше.

— Так, буває, — сказав я, переводячи подих. — Це називається сон. Ти спиш і бачиш сни.

Ми пішли повільно. Десь позаду тріщала кущами Майка.

— Звідки це береться? — запитав Малюк. — Що це таке — сни?

— Незвичні комбінації звичних вражень, — відбарабанив я.

Він не зрозумів, звичайно, і мені довелося прочитати ще одну невелику лекцію — про те, що таке сни, як вони виникають, навіщо вони потрібні і як було би погано людині, якби їх не було.

— Чеширський кіт! Але я так і не зрозумів, чому я бачу уві сні те, чого раніше не бачив ніколи.

Майка наздогнала нас і мовчки пішла поруч.

— Наприклад? — запитав я.

— Іноді мені сниться, що я великий-великий, що я міркую, що запитання приходять до мене одне за другим, дуже яскраві запитання, дивовижні, і я знаходжу відповіді, дивовижні відповіді, і я дуже добре знаю, як із запитання утворюється відповідь. Це найбільше задоволення, коли знаєш, як із запитання утворюється відповідь. Але коли я

прокидаюсь, я не пам'ятаю ні запитань, ні відповідей. Пам'ятаю тільки задоволення.

— Т-так, — сказав я ухильно. — Цікавий сон. Але пояснити його тобі я не можу. Запитай у Комова. Може, він пояснить.

— У Комова… Що таке — Комов?

Мені довелося викласти йому нашу систему імен. Ми вже обходили болото, і перед нами відкрився корабель та посадочна смуга. Коли я закінчив, Малюк раптом ні з того ні з сього:

— Дивно. Ніколи зі мною так не було.

— Як?

— Щоб я хотів для себе і не міг.

— А що ти хочеш?

— Я хочу розділитися навпіл. Зараз я один, а щоб зробилося два.

— Ну, брате, — сказав я, — тут і хотіти нема чого. Це ж неможливо.

— А коли б можливо? Добре чи погано?

— Погано, звичайно, — сказав я. — Я не зовсім розумію, що ти хочеш сказати… Можна розірватися наполовину. Це зовсім погано. Можна захворіти: називається — роздвоєння особистості. Це теж погано, але це можна виправити.

— Боляче? — запитав Малюк.

Ми ступили на рубчатку. Том уже котив назустріч, пхаючи попереду себе м'яч і радісно моргаючи сигнальними вогниками.

— Годі про це, — сказав я. — Ти й у цілому вигляді гарний.

— Ні, не гарний, — заперечив Малюк, але тут набіг Том і почалася веремія.

З Малюка градом посипались питання. Я не встигав відповідати. Том не встигав виконувати команди. М'яч не встигав торкатися землі. І лише Малюк усе встигав.

З боку це виглядало, напевно, дуже весело. Та нам і справді було дуже весело, навіть Майка нарешті розходилася. Напевно, ми були схожі на підлітків, які розпустувались, втікши з уроків на берег океану. Спочатку ще залишалася якась незручність, розуміння того, що ми не розважаємось, а працюємо, що за кожним нашим рухом стежать, що між нами і Малюком залишилося щось важке, недомовлене, а потім усе це якось забулося. Залишився тільки м'яч, що летить тобі прямісінько в обличчя, і захоплення від вдалого удару, і злість на незграбного Тома, і дзвін у вухах від хвацького гукання, і різкий уривчастий регіт Малюка — ми вперше почули тоді його сміх, самозабутній, зовсім дитячий…

Це була дивна гра. Малюк вигадував правила на ходу. Він виявився неймовірно витривалим і азартним, він не пропускав жодної можливості продемонструвати перед нами свої фізичні переваги, він нав'язав нам змагання, і якось само собою вийшло, що він почав грати один проти нас трьох, і ми йому весь час програвали. Спочатку він вигравав, бо ми піддавалися. Потім він вигравав, бо ми не розуміли його правил. Потім ми зрозуміли його правила, але нам з Майкою заважали дохи. Потім ми вирішили, що Том надто незграбний, і прогнали його. Майка ввійшла в азарт і заграла на повну силу, я теж робив усе, що міг, але ми програвали очко за очком. Ми нічого не могли вдіяти з оцим блискавичним бісеням, що перехоплювало будь-які м'ячі, само било

дуже влучно і сильно, обурено верещало, якщо м'яч затримувався в наших руках довше секунди, цілковито спантеличувало нас своїми фантомами або, ще гірше, манерою миттєво щезати з очей і з'являтися так само миттєво у зовсім іншому місці. Ми не здавалися, звичайно, — від нас стовпом валила пара, ми задихалися, ми пріли, ми кричали одне на другого, але ми боролися до останнього. І раптом усе закінчилося.

Малюк зупинився, провів поглядом м'яч і сів на пісок.

— Це було добре, — сказав він. — Я ніколи не знав, що буває так добре.

— Що? — гукнув я, задихаючись. — Втомився, Малюче?

— Ні. Згадав. Не можу забути. Не допомагає. Ніяке задоволення не допомагає. Більше не клич мене грати. Мені погано, а зараз ще гірше. Скажи йому, щоб він думав швидше. Я розірвуся навпіл, якщо він швидко не придумає. У мене всередині все болить. Я хочу розірватися, але боюся. Тому й не можу. Якщо буде дуже боліти, перестану боятися. Нехай думає швидко.

— Ну що ти, справді, Малюче! — сказав я засмучено. Я не зовсім розумів, що з ним діється, але я бачив, що йому справді погано. — Викинь ти все це з голови! Просто ти не звик до людей. Треба частіше зустрічатися, більше грати…

— Ні, — сказав Малюк і підхопився на ноги. — Більше не прийду.

— Це ж чому? — закричав я. — Було ж добре! Буде ще краще! Є інші ігри, не тільки з м'ячем… З обручем, з крилами!

Він повільно пішов геть.

— Є шахи! — квапливо говорив я йому у спину. — Ти знаєш, що таке шахи? Це видатна гра, їй тисяча років!..

Він призупинився. Я почав швидко і натхненно пояснювати йому, що таке шахи — прості шахи, тримірні шахи, ен-мірні шахи... Він стояв і слухав, дивлячись убік. Я закінчив про шахи і почав про покарі. Я гарячково згадував усі ігри, які знав.

— Так, — промовив Малюк. — Я прийду.

І, вже більше не зупиняючись, він пошкандибав, нога за ногою, до болота. Якийсь час ми мовчки дивилися йому вслід, потім Майка крикнула: "Малюче!" — схопилася з місця, наздогнала його та пішла поруч. Я підібрав свою доху, вдягнувся, відшукав доху Майки та нерішуче рушив за ними. В мене на душі був якийсь неприємний осад, і я не розумів, у чому справа. Ніби все закінчилося добре: Малюк обіцяв повернутися, отже, все ж таки прив'язався до нас, отже, без нас йому тепер набагато гірше, ніж з нами... "Звикне, — повторював я подумки. — Нічого, звикне..." Я побачив, що Майка зупинилася, а Малюк побрів далі. Майка повернулась і, обхопивши себе за плечі, побігла мені назустріч. Я подав їй доху і запитав:

— Ну що?

— Все гаразд, — сказала вона. Очі в неї були прозорі і якісь відчайдушні.

— Я думаю, що зрештою... — почав я і запнувся. — Майко, — сказав я, — ти ж "третє око" загубила!

— Я його не загубила, — сказала Майка.

Розділ VIII

Сумніви і рішення

Малюк ішов від корабля на захід уздовж берегової лінії, просто через дюни і хащі. Спочатку "третє око" цікавило його. Він зупинявся, знімав обруч, крутив його в руках, і тоді в нас на прийомному екрані миготіло то бліде небо, то блакитно-зелене обличчя-маска, то вкритий памороззю пісок. Потім він дав обручеві спокій. Не знаю, чи то він не так рухався, як завжди, чи обруч одяг не зовсім правильно, але враження було таким, ніби об'єктив дивиться не прямо по ходу, а дешо праворуч. По екрану, тремтячи, пропливали одноманітні дюни, замерзлі кущі, іноді виникали сизі гірські вершини або з'являвся раптом чорний океан із сяючими айсбергами на обрії.

Здається, Малюк пересувався без певної мети — просто брів світ за очі, подалі від нас. Кілька разів він піднімався на гребені дюн і дивився у нашу сторону. На прийомному екрані з'являлися сліпучо білий конус нашого ЕР-2, сріблясta стрічка посадочної смуги, помаранчевий Том, що самотньо притулився до стіни недобудованої метеостанції. Але на оглядовому екрані ми так і не виявили Малюка.

Десь за годину Малюк раптом різко повернув до гір. Тепер сонце світило прямісінько в об'єктив — і видимість погіршилася. Дюни незабаром закінчилися, Малюк брів рідколіссям, переступаючи через гниле суччя, поміж коструватих стовбурів з відсталою плямистою корою, по бурій, просякнутій крижаною вологою землі. Одного разу він видерся на одинокий гранітний валун, постояв, озираючись, потім зістрибнув, підібрав із землі два чорних ослизлих сучки й подався далі, постукуючи ними. Спочатку стукіт був безладний, потім у ньому з'явився ритм, а до ритму додалося чи то дзижчання, чи то гудіння. Цей звук, безперервний і неприємний, чимраз гучнішав. Скоріш за все, це гудів і дзижчав сам Малюк — може, то була пісня, а може, й розмова з самим собою.

Так він і брів, стукаючи, дзижчачи і гудячи, а поміж деревами чимраз частіше траплялися кам'яні розсипи, вкриті мохом валуни, велетенські уламки скель. Потім на екрані раптом з'явилось озеро. Малюк, не

зупиняючись, ввійшов у нього, на мить ми побачили скаламучену воду, потім зображення потьмяніло і зникло — Малюк пірнув.

Під водою він був дуже довго. Я вже думав, що він утопив передавач, і що ми більше нічого не побачимо, проте хвилин через десять зображення з'явилося знову, каламутне, розмите, струменисте. Спочатку ми майже нічого не розрізняли, та незабаром у правій частині екрана з'явилося зображення долоні, на якій вистрибувала і звивалася химерна пантіанська рибка.

Коли об'єктив "ока" очистився остаточно, Малюк біг. Стовбури дерев мчали на нас і в останню мить ухилялися ліворуч або праворуч. Він біг дуже швидко, але ми не чули ні тупотіння, ні дихання — тільки шумів вітер і миготіло сонце за плетивом голих дерев. І раптом сталося незрозуміле: Малюк як укопаний зупинився перед сірим валуном і занурив у нього руки по лікоть. Не знаю, можливо, там був добре замаскований отвір. Але мені здається, що не було. Коли за кілька секунд Малюк витяг руки, вони були чорні і блискучі, і це чорне та блискуче стікало з кінчиків пальців і важко, з чітким мокрим стукотом крапало на землю. Потім руки зникли з поля зору і Малюк побіг далі.

Він зупинився перед чудернацькою спорудою, схожою на похилу башту, і я не відразу зрозумів, що це — розбитий корабель "Пелікан". Тепер я на власні очі побачив, як страшно йому перепало під час падіння і що з ним зробили довгі роки на цій планеті. Видовище було не з приємних. Між тим Малюк повільно наблизився, зазирнув у відкриту діру люка — на мить екран занурився в непроглядну темряву, — після цього так само повільно обійшов нещасний корабель довкола. Він знову зупинився перед люком, підняв руку і приклав чорну долоню з розчепіреними пальцями до поїденого ерозією борту. Він стояв так близько хвилини, і ми знову почули його дзижчання та гудіння, і мені здалося, що з-під розчепірених пальців піднімаються цівки синюватого диму. Нарешті він забрав руку і зробив крок назад. На мертвій почорнілій обшивці виразно виднівся чіткий рельєфний відбиток — долоня з розчепіреними пальцями.

— Ух ти ж мій цвіркун у запічку, — промовив соковитий баритон.

— Дзвіночок!.. — відгукнувся ніжний жіночий голос.

— Зіка! — майже пошепки промовив баритон. — Зіканько!..

Заплакало немовля.

Відбиток долоні різко метнувся вбік і зник. Тепер на екрані виднівся гірський схил — поборознений тріщинами граніт, старі осипи, кришиво гострого каміння, що виблискувало ламаними гранями, порости хирлявої жорсткої трави, глибочезні, непроникливо чорні розколини. Малюк підіймався схилом. Ми бачили його руки, що чіплялися за виступи, зернистий камінь поштовхами посувався униз по екрану. Почулося рівне і шумне дихання, а потім рух став плавним і швидким, мені заряботіло в очах, схил раптом віддалився, провалюючись кудись униз і вбік, і ми почули різкий, хрипкий Малюків сміх, що відразу обірвався. Малюк летів — це було безсумнівно.

На екрані сяяло сіро-бузкове небо, а збоку пульсувало якесь мутне напівпрозоре клоччя, ніби клапті запорошеного серпанку. Повільно промайнуло поперек екрану сліпуче бузкове сонце, запорошений серпанок закрив усе й відразу ж зник. Ми бачили далеко внизу плоскогір'я, затягнуте бузковою імлою, жахливі шрами бездонних ущелин, неймовірно гострі піки, вкриті вічними снігами, — безрадісний крижаний світ, що йшов за обрій, мертвий, потрісканий, наїжачений. І ми побачили потужне, ніби полаковане коліно Малюка, повисле над безоднею, і його чорну руку, що міцно вчепилась у відчутне на дотик ніщо.

Чесно кажучи, цієї миті я перестав вірити своїм очам і поглянув, чи ведеться запис. Запис вівся. Але у Вандерхузе вигляд був також спантеличений, а Майка недовірливо мружилась і крутила шиєю, наче їй

заважав комір. Тільки Комов був цілком спокійний і нерухомий — сидів, упершись ліктями в панель і поклавши підборіддя на сплетені пальці.

А Малюк уже падав. Кам'яна пустеля стрімко насувалася, злегка обертаючись навколо невидимої вісі, і зрозуміло було, куди йшла ця вісь — у чорну тріщину, що розколола буре поле, загромаджене уламками скель. Тріщина росла, ширшала, освітлений сонцем її край здавався гладким і абсолютно прямовисним, а про те, щоби побачити дно, не могло бути й мови, — там панувала цілковита темрява. І в цю темряву стрімко увірвався Малюк... Зображення зникло, і Майка, простягши руку, ввімкнула підсилення, але з підсиленням нічого не можна було розгледіти, крім невиразних сірих смуг, що струменіли на екрані. Після цього Малюк видав пронизливий лемент, і рух зупинився. "Розбився!" — з жахом подумав я. Майка з усієї сили вчепилася мені в зап'ястя.

На екрані виднілися якісь невиразні нерухомі плями, все було сірим і чорним, і чулися дивні звуки — якесь булькання, хрипке курликання, сичання. З'явився знайомий чорний обрис руки з розчепіреними пальцями і зник. Невиразні плями попливли, змінюючи одна одну, курликання і булькання то голоснішало, то тихішало, розгорівся і згас помаранчевий вогник, потім ще один, і ще... Щось коротко заревло й пішло багаторазово відлунювати. "Дайте інфра", — крізь зуби промовив Комов. Майка схопилася за верньєр інфрачервоного підсилення і повернула його до краю. Екран відразу посвітлішав, але я, як і досі, нічого не розумів.

Увесь простір був заповнений фосфоресцентним туманом. Щоправда, це був не звичайний туман, у ньому вгадувалася якась структура — ніби зріз тваринної тканини під розфокусованим мікроскопом — і в цій структурній імлі проглядалися подекуди набагато світліші ущільнення і збиранина темних пульсуючих зерен, і все це начебто висіло в повітрі, а часом раптом зовсім зникало і з'являлося знову, а Малюк ішов через це, немов насправді нічого цього не було, ішов, витягши перед собою сяючі руки з розчепіреними пальцями, і

пальці його вібрували і здригались у складному й очевидному ритмі, а довкола — булькало, хрипіло, дзюрчало, дзвінко цокало.

Так він ішов довго, і ми не відразу помітили, що малюнок структури блідне, розпливається, і ось на екрані залишилося тільки молочне світіння та ледь помітні обриси розчепірених пальців Малюка. І тоді Малюк зупинився. Ми зрозуміли це з того, що звуки перестали наближатися і віддалятися. Ті самі звуки. Ціла лавина, цілий каскад звуків. Хрипкі гули, басисте бурмотіння, задавлені пищання… щось соковито луснуло і розлетілося дзвінкими бризками… дзижчання, рипіння, мідні удари… А потім у рівному сяйві проступили темні плями, десятки темних плям, великих і маленьких; спочатку невиразні, вони набували чимраз чіткіших обрисів, ставали дедалі схожішими на щось дуже-дуже знайоме, і раптом я здогадався, що це таке. Це було цілком неможливо, але я вже не міг відігнати від себе цієї думки. Люди. Десятки, сотні людей, ціла юрма, вишикувана у правильному порядку і видна ніби трохи зверху… І тут щось сталося. На якусь долю миті зображення зробилося цілком чітким. Надто ненадовго, втім, щоб можна було роздивитися що-небудь. Після чого пролунав розпачливий крик, зображення перевернулося і зникло зовсім. І відразу ж скажений голос Комова промовив:

— Навіщо ви це зробили?

Екран був мертвий. Комов стояв, неприродно випроставшись, його стиснуті кулаки впиралися в пульт. Він дивився на Майку. Майка була бліда, але спокійна. Вона теж піднялася і тепер стояла перед Комовим обличчям до обличчя. Вона мовчала.

— Що трапилося? — обережно поцікавився Вандерхузе. Очевидно, він також нічого не розумів.

— Ви або хуліганка, або… — Комов зупинився. — Виключаю вас із групи контакту. Забороняю вам виходити з корабля, заходити в рубку і на пост КАЗ. Ідіть звідси.

Майка, як і раніше ні слова не кажучи, повернулася і вийшла. Не роздумуючи ні секунди, я рушив за нею.

— Попов! — різко сказав Комов.

Я спинився.

— Прошу вас негайно передати цей запис у центр. Екстрено.

Він дивився мені просто у вічі, і я почувся погано. Такого Комова я ще ніколи не бачив. Такий Комов мав безсумнівне право наказувати, саджати під домашній арешт і взагалі придушувати будь-який заколот у самому зародку. В мене було відчуття, що я зараз розірвуся навпіл. "Як Малюк", — мелькнуло в моїй голові.

Вандерхузе промовив, кашлянувши:

— Ну-у, Геннадію. Може, все ж таки не в центр? Адже Горбовський уже на базі. Може, все-таки на базу, як ви гадаєте?

Комов усе дивився на мене. Звужені очі його здавалися крижинками.

— Так, звичайно, — промовив він, зовсім, між іншим, спокійно. — Копію на базу, Горбовському. Дякую вам, Якове. Попов, розпочинайте.

Мені нічого не залишалося робити, окрім як почати. Але я був незадоволений. Якби ми носили картузи, як за старих часів, я повернув би свого картуза дашком назад. Але картуза на мені не було, і тому я, дістаючи з рекордера касету, обмежився тим, що запитав з викликом:

— А що, власне, трапилося? Що вона такого зробила?

Якийсь час Комов мовчав. Він уже знову сидів у своєму кріслі і, покусуючи губу, барабанив пальцем по підлокітнику. Вандерхузе, розпушивши бакенбарди, теж дивився на нього з очікуванням.

— Вона ввімкнула прожектор, — сказав нарешті Комов.

Я не відразу зрозумів.

— Який прожектор?

Комов, не відповідаючи, показав пальцем на утоплену клавішу.

— А, — промовив Вандерхузе із прикрістю.

А я нічого не сказав. Я узяв касету і пішов до рації. Якщо чесно, говорити мені було нічого. Навіть за менші провини людей із шумом і соромом випирали з космосу. Майка увімкнула аварійну лампу-спалах, вмонтовану в обруч. І можна було уявити собі, як почувалися мешканці печери, коли у вічній пітьмі на мить спалахнуло маленьке сонце. Знепритомнілого розвідника за цим спалахом можна виявити з орбіти навіть на освітленій стороні планети… навіть якщо його засипало… Такий прожектор випромінює у діапазоні від ультрафіолету до УКХ… Не було ще випадку, щоби розвідникові не вдалося відлякати таким спалахом найскаженючішу, найкровожернішу тварину. Навіть тахорги, які взагалі нічого на світі не бояться, гальмують задніми ногами, спиняючи свій нестримний розбіг… "З глузду з'їхала, — подумав я безнадійно. — Зовсім оскаженіла…" Та вголос я сказав (всідаючись за рацію):

— Подумаєш! Натиснула людина не на ту клавішу, помилилася…

— Так, справді, — промовив Вандерхузе. — Мабуть, так воно й було. Вона, вочевидь, хотіла ввімкнути інфрачервоний прожектор… Клавіші поруч… Ви як гадаєте, Геннадію?

Комов мовчав. Щось він там робив на пульті. Я не хотів на нього дивитись. Я увімкнув автомат і почав демонстративно дивитися в інший бік.

— Неприємно, звичайно, — бурмотів Вандерхузе. — Ай-яй-яй-яй… Справді, це ж може позначитися… Активний вплив… Навряд чи приємний… Гм… У нас в усіх останнім часом дещо напружені нерви, Геннадію. Не дивно, що дівчинка помилилась… Мені самому кортіло, знаєте, що-небудь зробити… якось покращити зображення… Бідолашний Малюк. По-моєму, це він закричав…

— Ось, — сказав Комов. — Можете помилуватися. Три з половиною кадри.

Було чути, як Вандерхузе стурбовано засопів. Я не втримався і озирнувся на них. Нічого не було видно за їхніми зсунутими докупи головами, тому я встав і підійшов. На екрані було те саме, що я побачив останньої миті, але не встиг сприйняти. Зображення було пречудове, і все ж таки я зовсім не розумів, що це таке. Багато людей, багато чорних постатей, абсолютно однакових, вишикуваних у шаховому порядку. Стояли вони мовби на рівній і добре освітленій площі. Передні постаті були більшими, останні, у повній відповідності із законами перспективи, меншими. Втім, ряди здавалися безконечними і десь удалині зливалися в суцільні чорні смуги.

— Це Малюк, — промовив Комов. — Упізнаєте?

До мене дійшло: дійсно, це був Малюк, повторений, як у незчисленних дзеркалах, незчисленну кількість разів.

— Схоже на багаторазове відображення, — пробурмотів Вандерхузе.

— Відображення… — повторив Комов. — А де ж тоді відбиття лампи? І де в Малюка тінь?

— Не знаю, — чесно зізнався Вандерхузе. — Дійсно, тінь має бути.

— А ви що думаєте, Стасю? — запитав Комов, не обертаючись.

— Нічого, — коротко сказав я і повернувся на своє місце.

Насправді я, звичайно, думав, у мене мізки рипіли — так я думав, але придумати нічого не міг. Понад усе мені це нагадувало формалістичний малюнок пером.

— Що ж, небагато ми дізналися, — промовив Комов. — Навіть вовни жмут виявився нікудишнім…

— Охо-хо-хо-хохонюшки, — промовив Вандерхузе, важко підвівся і вийшов.

Мені теж дуже хотілося вийти і подивитися, як там Майка. Та я глянув на хронометр — до закінчення передачі залишалося ще хвилин десять. Комов шурхотів і вовтузився у мене за спиною. Потім його рука простяглася через моє плече, і на пульт перед і мною ліг блакитний бланк радіограми.

— Це пояснювальна записка, — сказав Комов. — Надішліть відразу ж після закінчення передачі запису.

Я прочитав радіограму.

ЕР-2, Комов — база, Горбовському. Копія: центр, Бадеру. Надсилаємо вам запис з передавача типу ТГ. Носій Малюк. Запис вівся з 13.46 до 17.02 БЧ. Перерваний внаслідок випадкового ввімкнення лампи-спалаху через мою недбалість ситуація на даний момент непевна.

Я не зрозумів і перечитав радіограму ще раз. Потім озирнувся на Комова. Він сидів у попередній позі, поклавши підборіддя на сплетені пальці, і дивився на оглядовий екран. Не можна стверджувати, що гаряча хвиля вдячності накрила мене з головою. Ні, цього не було. Надто мало симпатії відчував я до цього чоловіка. Але треба було віддати йому належне. У такій ситуації не кожен учинив би так рішуче і просто. І, власне, несуттєво, чому він саме так учинив: чи тому, що пожалів Майку (сумнівно), чи засоромився своєї різкості (більше скидається на правду), чи тому, що належить до керівників того типу, які цілком щиро вважають провини підлеглих своїми провинами. У будь-якому випадку, для Майки небезпека пташечкою вилетіти з космосу істотно поменшала, а позиція і реноме[27] самого Комова помітно погіршилися. Гаразд, Геннадію Юрійовичу, при нагоді це вам зарахується. Такі дії слід всіляко заохочувати. А з Майкою ми ще поговоримо. Справді-бо, якого дідька? Що вона — маленька? У ляльки вона тут гратися вирішила?

Автомат дзенькнув і вимкнувся, я взявся за радіограму. Увійшов Вандерхузе, штовхаючи перед собою столик на колесах. Зовсім безшумно і з незвичайною легкістю, яка зробила би честь найкваліфікованішому кіберу, він поставив тацю з тарілками біля правого ліктя Комова. Комов розгублено подякував. Я взяв собі склянку томатного соку, випив і налив ще.

— А салат? — засмучено запитав Вандерхузе.

Я похитав головою і сказав у спину Комова:

— У мене все закінчено. Можна бути вільним?

— Так, — відповів Комов, не обертаючись. — З корабля не виходити.

У коридорі Вандерхузе повідомив мені:

— Майка обідає.

— Істеричка, — сказав я зі злістю.

— Навпаки. Я сказав би, що вона спокійна і задоволена. І жодних слідів каяття.

Ми разом зайшли до кают-компанії. Майка сиділа за столом, їла суп і читала якусь книжку.

— Здоров, арештанте, — сказав я, всідаючись перед нею зі своєю склянкою.

Майка відірвалася від книжки і поглянула на мене, примруживши одне око.

— Як начальство? — поцікавилася вона.

— У тяжких роздумах, — сказав я, розглядаючи її. — Вагається, повісити тебе на фок-реї[28] негайно чи довезти до Дувра, де тебе повісять на ланцюгах.

— А що на горизонтах?

— Без змін.

— Так, — сказала Майка, — тепер він більше не прийде.

Вона сказала це з явним задоволенням. Очі в неї були веселі та відчайдушні, як і раніше. Я відсьорбнув томатного соку і скосив очі на Вандерхузе. Вандерхузе похмуро їв мій салат. Мені раптом спало на думку: таж наш капітан радий-радесенький, що не він командує в цій компанії.

— Так, — сказав я, — схоже на те, що контакт ти нам зірвала.

— Грішна, — коротко відповіла Майка і знову втупилася у книгу. Тільки вона не читала. Вона чекала продовження.

— Будемо сподіватися, що справи не такі вже й кепські, — сказав Вандерхузе. — Будемо сподіватися, що це просто чергове ускладнення.

— Ви гадаєте, Малюк повернеться? — запитав я.

— Гадаю, так, — сказав Вандерхузе, зітхнувши. — Він надто любить ставити запитання. А тепер у нього з'явилася сила-силенна нових. — Він доїв салат і підвівся. — Піду в рубку, — повідомив він. — Відверто кажучи, це дуже негарна історія. Я розумію тебе, Майко, але жодною мірою не виправдовую. Знаєш, так не чинять...

Майка нічого не відповіла, і Вандерхузе пішов собі, штовхаючи перед собою столик. Як тільки його кроки стихли, я запитав, намагаючись говорити ввічливо, але суворо:

— Ти це зробила навмисно чи випадково?

— А ти як гадаєш? — запитала Майка, втупившись у книжку.

— Комов узяв провину на себе, — сказав я.

— Тобто?

— Лампу-спалах було увімкнено, виявляється, через його необережність.

— Дуже люб'язно, — промовила Майка. Вона поклала книжку і потяглася. — Чудовий жест.

— Це все, що ти можеш мені сказати?

— А що тобі, власне, треба? Щиросерде зізнання? Каяття? Сльози у камізельку?

Я знову відсьорбнув соку. Я стримувався.

— Насамперед я хотів би знати, випадково чи навмисно?

— Навмисно. Щодалі?

— Далі я хотів би знати, для чого ти це зробила?

— Я зробила це для того, щоб раз і назавжди припинити неподобство. Далі?

— Яке неподобство? Що ти маєш на увазі?

— Тому що це було гидко! — сказала Майка з силою. — Тому що це було жорстоко. Тому що я не могла сидіти склавши руки і спостерігати, як паскудна комедія перетворюється на трагедію. — Вона жбурнула книжку. — І нічого блискати на мене очима! І нічого мене захищати! Ох, який він великодушний! Улюбленець доктора Мбоги! Все одно я піду. Піду у школу і навчатиму дітей, щоб вони вчасно хапали за руку всіх цих фанатиків абстрактних ідей і дурнів, які їм підспівують!

Я мав добрий намір витримати ввічливий, коректний тон до кінця. Але тут терпець мій увірвався. У мене взагалі справи з терпцем не дуже.

— Нахабно! — сказав я, не знайшовши слів. — Нахабно поводишся! Нахабно!

Я спробував ще раз відсьорбнути соку, але виявилося, що склянка порожня. Якось непомітно я встиг усе вихлебтати.

— А далі? — запитала Майка, зневажливо усміхаючись.

— Все, — сказав я похмуро, розглядаючи порожню склянку. Дійсно, мені не було чого більше сказати. Я розстріляв увесь свій боєзапас. Імовірно, що я і йшов до Майки не для того, щоб розібратися, а просто щоб облаяти її.

— А якщо все, — сказала Майка, — то йди в рубку і цілуйся зі своїм Комовим. А заразом зі своїм Томом та іншою своєю кібертехнікою. А ми, знаєш, просто люди, і ніщо людське нам не чуже.

Я відсунув склянку і підвівся. Розмовляти більше не було про що. Все було зрозуміло. Був у мене товариш — нема в мене товариша. Ну що ж, якось переб'ємося.

— Смачного, — сказав я і на негнучких ногах попрямував у коридор.

Серце в мене калатало, губи бридко тремтіли. Я зачинився у своїй каюті, завалився на ліжко і вткнувся носом у подушку. В голові у мене в гіркій і бездонній порожнечі кружляли, стикалися і розсипалися несказані слова. По-дурному. По-дурному!.. Ну добре, не подобається тобі ця витівка. Мало що кому не подобається! Зрештою, тебе сюди на запрошували, випадково ти тут опинилася, то вже ж поводься як належить! Бо ж не розумієш ти в контактах нічого, квартир'єр нещасний… Знімай свої паршиві крокі й роби те, що тобі кажуть! Ну що

ти тямиш в абстрактних ідеях? І де ти їх узагалі бачила — абстрактні? Адже сьогодні вона абстрактна, а завтра без неї історія зупиниться… Ну, добре, ну, не подобається тобі. Ну, відмовся!.. Адже все так ішло чудово, тільки-тільки з Малюком зійшлися, такий чудовий хлопець, розумаха, з ним гори можна було би перевернути! Ех ти, квартир'єр… Друг, називається… А тепер от ні Малюка, ні друга… І Комов теж хороший: ломиться, як всюдихід, напролом, ні порадиться, ні пояснить нічого до пуття… Ні-і, щоб я ще коли-небудь брав участь у контактах — дідька! Скінчиться весь цей гармидер, негайно подаю заяву у проект "Ковчег-2" — з Вадиком, Танею, з головатою Нінон, урешті-решт. Як звір працюватиму, без балачок, ні на що не відволікаючись. Ніяких контактів!.. Непомітно я заснув і спав так, що тільки друзки летіли, як казав мій прадід. Все-таки за останні дві доби я не проспав і чотирьох годин. Ледве-ледве Вандерхузе мене добудився. Прийшов час заступати на вахту.

— А Майка? — запитав я спросоння, але відразу ж спохопився. Втім, Вандерхузе вдав, що не розчув.

Я прийняв душ, одягся і пішов у рубку. Недавні неприємні відчуття знов оволоділи мною. Не хотілося ні з ким розмовляти, не хотілося нікого бачити. Вандерхузе здав вахту і пішов спати, повідомивши, що довкола корабля нічого не відбувається і що через шість годин мене змінить Комов.

Була рівно двадцять друга година за бортовим часом. На екрані вигравали сполохи над хребтом, дув сильний вітер з океану — рвав у клоччя туманну шапку над гарячою трясовиною, притискав до промерзлого піску голі кущі, жбурляв на пляж клоччя миттєво замерзаючої піни. На посадочній смузі, злегка хилячись назустріч вітру, стовбичив самотній Том. Усі його сигнальні вогні повідомляли, що він у простої, ніяких завдань не має і перебуває в готовності виконати будь-який наказ. Дуже сумний пейзаж. Я ввімкнув зовнішню акустику, десь хвилину послухав ревіння океану, свист і завивання вітру, дрібний стукіт крижаних крапель по обшивці і знову відключився.

Я намагався уявити собі, що зараз робить Малюк, згадав гарячий пористий туман, розмиті згустки світла, а точніше — не світла, звичайно, а тепла, і це рівне сяйво, наповнене кашею дивних звуків, і загадковий стрій відображень, що не були відображеннями… Ну що ж, йому там, напевно, тепло, затишно, звично і є, ой є, про що помислити. Забився, напевно, в який-небудь кам'яний кут і важко переживає образу, якої завдала йому Майка. ("Мам-мо…" — "Так, дзвіночку", — пригадав я.) З точки зору Малюка все це має виглядати вкрай нечесно. Я б на його місці більше сюди ніколи не прийшов… А Комов так зрадів, коли Майка начепила на Малюка свій обруч. "Молодець, Майє, — сказав він. — Це чудовий шанс, я б не ризикнув…" Втім, однаково з цієї ідеї нічого не вийшло б. Усе-таки конструктори ТО багато чого не додумали. Об'єктив, наприклад, треба було зробити стерео… Хоча, звичайно, ТО призначається зовсім для інших цілей… Але дещо підглянути все-таки вдалося. Скажімо, як Малюк летів. Тільки — яким чином летів, чому летів, на чому летів?.. І ця сцена біля розбитого "Пелікана"… Планета невидимок. Так, напевно, цікаві речі можна було б тут побачити, якби Комов дозволив запустити сторожа-розвідника. Може, тепер дозволить? Та й сторожа-розвідника не треба. Для початку просто пройтися локатором-пробником по обрію…

Заспівав радіовиклик. Я підійшов до рації. Незнайомий голос дуже ввічливо, я б навіть сказав — боязко, попросив Комова.

— Хто викликає? — поцікавився я не дуже привітно.

— Це такий член Комісії з контактів. Горбовський моє прізвище. — Я сів. — Мені дуже треба поговорити з Геннадієм Юрійовичем. Чи він, може, спить?

— Зараз, Леоніде Андрійовичу, — забурмотів я. — Одну хвилинку, Леоніде Андрійовичу… — Я квапливо увімкнув інтерком. — Комова в рубку, — сказав я. — Терміновий виклик з бази.

— Та не такий уже й терміновий... — запротестував Горбовський.

— Викликає Леонід Андрійович Горбовський! — урочисто додав я в інтерком, щоб Комов там не дуже довго бабрався.

— Молодий чоловіче... — покликав Горбовський.

— На вахті Стась Попов, кібертехнік! — відрапортував я. — Упродовж моєї вахти ніяких подій не сталося!

Горбовський помовчав, потім невпевнено промовив:

— Вільно...

Почувся стукіт квапливих кроків, і до рубки швидко зайшов Комов. Обличчя його було змарніле, очі скляні, під очима темні кола. Я піднявся і поступився йому місцем.

— Комов слухає, — промовив він. — Це ви, Леоніде Андрійовичу?

— Це я, здрастуйте... — обізвався Горбовський. — Слухайте, Геннадію, а чи не можна зробити так, щоб ми бачили один одного? Тут якісь кнопки...

Комов тільки глянув на мене, а руки мої самі простяглися до пульта і підключили візор. Ми, радисти, зазвичай тримаємо візор відключеним. З різних причин.

— Ага, — задоволено сказав Горбовський. — Ось я вас починаю бачити.

На нашому екрані теж з'явилося зображення — знайоме мені з портретів і описів подовгасте і ніби злегка втиснуте всередину обличчя

Леоніда Андрійовича. Щоправда, на портретах він зазвичай виглядав таким собі античним філософом, а зараз вигляд мав дещо похнюплений, розчарований, і на широкому качачому носі його, на мій подив, була подряпина — мені здається, зовсім свіжа. Коли зображення встановилося, я відступив і тихенько всівся на місце вахтового. В мене з'явилося сильне передчуття, що мене зараз проженуть, тому я взявся зосереджено роздивлятися шарпані ураганом околиці.

Горбовський сказав:

— По-перше, дуже вам дякую, Геннадію. Я переглянув усі ваші матеріали і мушу вам сказати, що це щось особливе. Шалено цікаво. Винахідливо, витончено... блискавично...

— Приємно чути, — уривчасто сказав Комов. — Але?

— Чому "але"? — здивувався Горбовський. — "І" — ви хочете сказати. І більшість членів Комісії дотримується цієї ж думки. Важко повірити, що такий величезний обсяг роботи — справа двох діб.

— Я тут ні при чому, — сухо сказав Комов. — Сприятливі обставини, от і все.

— Ні, не кажіть, — жваво заперечив Комов. — Погодьтеся, ви наперед знали, з ким мали справу. Це не просто — знати наперед. А потім — ваша рішучість, інтуїція... енергія...

— Дякую, Леоніде Андрійовичу, — повторив Комов, трохи підвищивши голос.

Горбовський помовчав і раптом дуже тихо запитав:

— Геннадію, як ви уявляєте собі подальшу долю Малюка?

Відчуття, що мене зараз, негайно ж, за кліп ока, з найможливішою швидкістю і прямотою попросять з рубки, досягло в мені апогею. Я зіщулився і перестав дихати.

Комов сказав:

— Малюк буде посередником між Землею і аборигенами.

— Я розумію, — сказав Горбовський. — Це було б чудово. А якщо контакт не відбудеться?

— Леоніде Андрійовичу, — промовив Комов твердо. — Давайте говорити прямо. Давайте скажемо вголос те, про що ми з вами зараз думаємо, і те, чого побоюємося над усе. Я прагну перетворити Малюка на знаряддя Землі. Для цього я всіма доступними мені засобами і зовсім нещадно, якщо так можна висловитись, прагну відновити в ньому людину. Вся складність полягає в тому, що людська психіка, людське, земне ставлення до світу найбільшою мірою, вочевидь, чужі аборигенам, що виховали Малюка. Вони відштовхуються від нас, вони не хочуть нас. І цим ставленням до нас наскрізь просякнута вся підсвідомість Малюка. На щастя чи на нещастя, аборигени залишили в Малюкові достатньо людяного, щоб ми отримали можливість заволодіти його свідомістю. Ситуація, що виникла зараз, — ситуація критична. Свідомість Малюка належить нам. Підсвідомість — їм. Конфлікт дуже важкий і ризикований, я це чудово усвідомлюю, але цей конфлікт можна розв'язати. Мені потрібно ще буквально кілька днів, щоб підготувати Малюка. Я розкрию йому справжній стан речей, звільню його підсвідомість, і Малюк перетвориться цілком і повністю на нашого співробітника. Ви не можете не уявляти, Леоніде Андрійовичу, яку цінність становить для нас така співпраця... Я передбачаю багато труднощів. Наприклад, підсвідоме відштовхування в принципі може перетворитися для Малюка — після того, як ми розкриємо йому справжній стан речей — у свідоме прагнення захистити від нас свою "домівку", своїх рятівників і вихователів. Може, виникнуть нові небезпечні напруження. Але я впевнений: ми зможемо переконати Малюка, що наші цивілізації — це

рівні партнери зі своїми чеснотами і вадами, і тоді він, як посередник між нами, зможе все життя черпати і з цієї, і з іншої сторони, не побоюючись ні за тих, ні за других. Він пишатиметься своїм надзвичайним становищем, життя його буде радісне і насичене... — Комов помовчав. — Ми повинні, ми зобов'язанні ризикнути. Такої нагоди більше не буде ніколи. Ось моя точка зору, Леоніде Андрійовичу.

— Розумію, — сказав Горбовський. — Знаю ваші ідеї, ціную їх. Знаю, в ім'я чого ви пропонуєте ризикнути. Але погодьтеся, ризик не повинен перевищувати якоїсь межі. Зрозумійте, з самого початку я був на вашому боці. Я знав, що ми ризикуємо, мені було страшно, але я постійно думав: а раптом минеться? Які перспективи, які можливості!.. І ще я весь час думав, що ми завжди встигнемо відступити. Мені й на думку не спадало, що хлопчик виявиться таким комунікабельним, що справа зайде так далеко вже через дві доби. — Горбовський зробив паузу. — Геннадію, контакту ж не буде. Час бити відбій.

— Контакт буде! — сказав Комов.

— Контакту не буде, — м'яко, але наполегливо повторив Горбовський. — Ви ж чудово розумієте, Геннадію, що ми маємо справу зі згорнутою цивілізацією. З розумом, замкненим на собі.

— Це не замкненість, — сказав Комов. — Це квазізамкненість. Вони стерилізували планету і явно утримують її в такому стані. Вони чомусь порятували і виховали Малюка. Вони, нарешті, дуже непогано поінформовані про людство. Це квазізамкнутість, Леоніде Андрійовичу.

— Ну, Геннадію, абсолютна замкненість — це теоретична ідеалізація. Звичайно, завжди залишається якась функціональна діяльність, спрямована назовні, наприклад, санітарно-гігієнічна. Що ж стосується Малюка... Звичайно, все це домисли, але ж якщо цивілізація досить стара, гуманізм її міг перетворитись на безумовний соціальний рефлекс,

на соціальний інстинкт. Немовля було врятоване тільки тому, що в такій акції була потреба…

— Все це можливо, — сказав Комов. — Не в домислах зараз справа. Важливо те, що це квазізамкненість, що лазівки для контакту залишаються. Звичайно, процес зближення буде дуже тривалим. Може, знадобиться у півтора, у два рази більше часу, ніж для зближення зі звичайною розімкненою цивілізацією… Ні, Леоніде Андрійовичу. Про все це я думав, і ви самі чудово розумієте, що нічого нового ви мені не сказали. Ваша думка проти моєї — і тільки. Ви пропонуєте відступитися, а я хочу використати цей єдиний шанс до кінця.

— Геннадію, не тільки я вважаю, що контакту не буде, — тихенько сказав Горбовський.

— А хто ж іще? — поцікавився Комов із легкою іронією. — Август-Йоганн-Марія Бадер?

— Ні, і не тільки Бадер. Чесно кажучи, я приховав від вас одну козирну карту, Геннадію… Вам ніколи не спадало на думку, що Шура Семенов стер бортжурнал не на планеті, а ще в космосі; не тому, що побачив розумних чудовиськ, а тому, що ще в космосі зазнав нападу і вирішив, що на планеті панує високорозвинена агресивна цивілізація? Нам це спало на думку. Не відразу, звичайно, — спочатку ми просто зробили правильні висновки з неправильного здогаду, як і ви. Та щойно ця думка прийшла нам у голову, ми почали вивчати навколопланетний простір. І от дві години тому прийшло повідомлення, що його, нарешті, виявили. — Горбовський замовк.

Я докладав чималих зусиль, щоб не закричати: "Хто? Хто виявлений?" На мою думку, Горбовський чекав такого вигуку. Але не дочекався. Комов мовчав. Горбовський був змушений провадити далі.

— Він чудово замаскований. Він поглинає майже все проміння. Ми би ніколи його не знайшли, якби не шукали навмисно, та й то довелося застосувати щось зовсім нове — мені пояснили, але я не зрозумів, що саме — якийсь вакуумний концентратор. Коротше кажучи, ми його намацали і взяли на абордаж. Супутник-автомат, щось на кшталт озброєного вартового. Судячи з деяких деталей конструкції, його встановили тут Блукачі. Дуже давно встановили, близько сотні тисяч років тому. На щастя для учасників проекту "Ковчег", він мав тільки два заряди. Перший заряд був випущений у незапам'ятні часи, ми вже тепер, напевно, і не дізнаємося по кому. Другий заряд припав на долю Семенових. Блукачі вважали цю планету забороненою, іншого пояснення я придумати не можу. Питання: чому? У світлі того, що ми знаємо, відповідь може бути тільки одна: вони на своєму досвіді зрозуміли, що місцева цивілізація некомунікабельна, більше того — вона замкнена, більше того — контакт загрожує серйозними потрясіннями для цієї цивілізації. Якби на моєму боці був тільки Август-Йоганн-Марія Бадер... Але, наскільки я пам'ятаю, ви завжди з великою повагою відгукувались про Блукачів, Геннадію. — Горбовський знову помовчав. — Та справа не тільки в тому. За інших рівних умов ми, незважаючи навіть на думку Блукачів, могли б дозволити собі дуже обережні, дуже поступові спроби розгорнути цих згорнутих аборигенів. У гіршому випадку наш досвід збагатився б ще одним негативним результатом. Ми поставили б тут який-небудь попереджувальний знак і забрались би геть. Це було б справою лише наших двох цивілізацій... Та справа в тому, що між нашими двома цивілізаціями, як між молотом і ковадлом, опинилася зараз третя, і за цю третю, Геннадію, за її єдиного представника, Малюка, ми от уже кілька діб несемо всю повноту відповідальності.

Я почув, як Комов глибоко зітхнув, і запала довга мовчанка. Коли Комов заговорив знову, голос у нього був якийсь незвичайний, якийсь надламаний. Заговорив він про Блукачів: спочатку подивувався з того, що Блукачі, встановивши охоронний супутник, пішли на ризик, що межував зі злочинністю, але потім сам же згадав непрямі дані, згідно з якими Блукачі завжди подорожують цілими ескадрами і кожний

одиночний зореліт у їхній уяві не може бути нічим іншим, крім автоматичного зонду. Поговорив він і про те, що й на Землі добігає кінця півстолітня варварська доба одиночних польотів у вільний пошук — забагато жертв, забагато безглуздих помилок, замало користі. "Так, — погоджувався Горбовський, — я теж про це думав". Потім Комов згадав про випадки загадкового щезнення автоматичних розвідників, запущених до деяких планет. "В нас усе руки не доходили проаналізувати ці зникнення, але ж тепер вони постають у новому світлі". — "І справді! — з ентузіазмом підхопив Горбовський. — Про це я зовсім не подумав, це дуже цікава думка". Поговорили про охоронний супутник, подивувалися, що він ніс лише два заряди, зробили спробу прикинути, які ж у такому випадку мали бути уявлення Блукачів про заселеність Всесвіту, зробили висновок, що в кінцевому підсумку вони не дуже відрізняються від наших уявлень, але сама собою з'являється думка, що Блукачі, очевидно, сподівалися повернутися сюди, та от чомусь не повернулися — можливо, Боровик має рацію, вважаючи, що Блукачі взагалі залишили Галактику. Комов напівжартома запропонував, що аборигени і є Блукачами, які вгамувалися, наситившись зовнішньою інформацією, і замкнулись на собі. Горбовський знову натякнув на ідеї Комова і теж жартома почав його допитувати, як належить оцінювати таку еволюцію Блукачів у світлі теорії вертикального прогресу.

Потім побалакали про здоров'я доктора Мбоги, перестрибнули раптово на вмиротворення якоїсь Острівної Імперії та про роль у цьому вмиротворенні якогось Рудольфа, якого вони також чомусь називали Блукачем; плавно й якось невловимо перейшли від Рудольфа до питання про межі компетенції Ради Галактичної Безпеки, погодились на тому, що до цієї компетенції входять тільки гуманоїдні цивілізації... Дуже швидко я перестав розуміти, про що вони розмовляють, а головне — чому вони розмовляють саме про це.

Потім Горбовський сказав:

— Я вас зовсім замордував, Геннадію, вибачте. Йдіть відпочивати. Дуже приємно було з вами поспілкуватися. Ми ж таки вже давненько не бачилися.

— Але незабаром, звичайно, побачимося знову, — промовив Комов з гіркотою.

— Так, думаю, днів через два. Бадер уже в дорозі, Боровик теж. Я гадаю, що післязавтра весь КОМКОН буде на базі.

— Отже, до післязавтра, — сказав Комов.

— Передайте вітання вашому вахтовому... Стасеві, здається. Дуже він у вас... такий... стройовий, я б сказав. І Якову, Якову обов'язково передавайте вітання! Ну, і всім іншим, звичайно.

Вони попрощалися.

Я сидів тихо, як миша, і продовжував безглуздо витріщатися на оглядовий екран, нічого не бачачи, нічого не розуміючи. За спиною у мене не було чути ні звуку. Хвилини тяглися нестерпно повільно.

Від бажання обернутися в мене закам'яніла шия і кололо під лопаткою. Мені було цілком зрозуміло, що Комов вражений. У всякому випадку, я був дуже вражений. Я шукав відповідь за Комова, та в голові у мене безглуздо крутилося тільки одне: "А що мені Блукачі? Теж мені, Блукачі! Я й сам, у якомусь сенсі, Блукач..."

Раптом Комов сказав:

— Ну а ваша думка, Стасю?

Я мало не бовкнув: "А що нам Блукачі?" — але стримався. Просидів секунду, не міняючи пози, для поважності, а потім повернувся разом із кріслом. Комов, поклавши підборіддя на сплетені пальці, дивився на погаслий екран візора. Очі його були напівзаплющені, рот якийсь скорботний.

— Напевно, доведеться вичекати... — сказав я. — Що ж робити... Та й Малюк, може, більше не прийде... У всякому випадку, не скоро прийде...

Комов усміхнувся краєм рота.

— Малюк-то прийде, — сказав він. — Малюк надто любить ставити питання. А уявляєте, скільки в нього зараз нових запитань?

Це було майже слово в слово те, що сказав у кают-компанії Вандерхузе.

— Тоді, може... — пробурмотів я нерішуче, — може, і справді краще...

Ну що я міг йому сказати? Після Горбовського, після самого Комова, що міг сказати непомітний пересічний двадцятирічний кібертехнік зі стажем практичної шість із половиною діб, — хлопець, може, і непоганий, працьовитий, багато чим цікавиться і таке інше, але, треба визнати, не великого розуму, простуватий, невіглас...

— Може, — мляво сказав Комов. Він піднявся, попрямував, шаркаючи підошвами, до виходу, але на порозі спинився. Обличчя його раптом скривилося. Він майже вигукнув: — Невже ж ніхто з вас не розуміє, що Малюк — це випадок єдиний, випадок, по суті справи, неможливий, а тому єдиний і останній! Адже цього більше не станеться ніколи. Розумієте? Ні-ко-ли!

Він пішов, а я залишився сидіти обличчям до рації та спиною до екрану і намагався розібратися не стільки навіть у думках своїх, скільки у почуттях. Ніколи!.. Авжеж, ніколи. Як ми всі тут заплутались! Бідолашний Комов, бідолашна Майка, бідолашний Малюк... А хто найбідолашніший? Тепер ми, звісно, заберемося звідси. Малюкові полегшає, Майка піде вчитися на педагога, тож, мабуть, найбідолашніший — Комов. Це ж треба придумати: наткнутись — особисто наткнутись! — на унікальну ситуацію, на унікальну можливість підвести нарешті під свої ідеї експериментальний базис, і раптом — усе шкереберть! Раптом той самий Малюк, що мав би стати вірним помічником, безцінним посередником, головним тараном, що трощить усі перешкоди, сам перетворюється на головну перешкоду... Адже не можна ж ставити питання: майбутнє Малюка чи вертикальний прогрес людства. Тут якась логічна каверза, на зразок апорій Зенона[29]... Чи не каверза? Чи справді так слід ставити питання? Людство все-таки... Замислений, я повернувся в кріслі обличчям до екрана, неуважно оглянув околиці і ахнув. Великі питання миттєво вилетіли у мене з голови.

Урагану як не бувало. Все навколо було біле від інею і снігу, а Том стояв зовсім поряд із кораблем, на самій межі мертвої зони, перед вхідним люком, і я відразу зрозумів, що це Малюк сидить там на снігу і не зважується увійти — самотній, розриваючись між двома цивілізаціями...

Я схопився і галопом помчав коридором. У кесоні я машинально схопився було за доху, але відразу ж пожбурив її, всім тілом вдарився в перетинку люка і вивалився назовні. Малюка не було. Пришелепкуватий Том запалив вогник, випрошуючи наказів. Усе було біле й іскрилося у світлі сполохів. Але біля самого люка, в мене під ногами чорнів якийсь круглий предмет. Я позадкував. Казна-яка дикість уявилась мені на мить. Я навіть не відразу примусив себе нахилитися.

Це був наш м'яч. А на м'яч був напнутий обруч із "третім оком". Об'єктив був розбитий, та й узагалі обруч мав такий вигляд, наче побував під обвалом.

І жодного сліду на сніжній заволоці.

Завершення

Він викликає мене щоразу, коли йому кортить побалакати.

— Здрастуй, Стасю, — каже він. — Поговоримо? Давай?

Для зв'язку виділено чотири години на добу, але він ніколи не дотримується розкладу. Він його не визнає. Він викликає мене, коли я сплю, коли я сиджу у ванній, коли я пишу доповіді, коли я готуюся до чергової розмови з ним, коли я допомагаю хлопцям і дівчатам, які по гвинтику перебирають охоронний супутник Блукачів… Я не серджусь. На нього неможливо сердитись.

— Здрастуй, Малюче, — відгукуюсь я. — Авжеж, давай побалакаємо.

Він мружиться, неначе від задоволення, і ставить своє стандартне запитання:

— Ти зараз справжній, Стасю? Чи це твоє зображення?

Я запевняю його, що це я власного персоною, Стась Попов, особисто і без ніяких зображень. Уже багато разів я пояснював йому, що не вмію створювати зображень, і він, я думаю, давним-давно це зрозумів, але запитання залишається. Може, він так жартує, може, без цього запитання він і не уявляє собі нормального обміну привітаннями, а може, йому просто подобається слово "зображення". Є в нього улюблені слова — "зображення", "феноменально", "по бім-бом-брамселях"…

— Чому око бачить? — починає він.

Я пояснюю йому, чому бачить око. Він уважно слухає, постійно торкаючись до своїх очей довгими чутливими пальцями. Він чудово вміє слухати, і хоча зараз він облишив цю свою манеру — метатися як підпалений, коли його що-небудь особливо вражає, — я постійно відчуваю в ньому якийсь азарт, приховану буйну пристрасть, всепоглинаючий захват пізнавання, який, на жаль, недоступний мені і який неможливо описати.

— Феноменально! — хвалить він, коли я закінчую. — Лускунчик! Я це обдумаю, а потім спитаю ще раз...

Між іншим, ці його самотні розумування над почутим (шалений танок м'язів обличчя, хитромудрі узори з каміння, гілок, листя) наводять його інколи на дуже дивні запитання. От і зараз:

— Як дізналися, що люди думають головою? — питає він.

Я трохи спантеличений і починаю борсатись. Він слухає мене, як і раніше, уважно, і поступово я випливаю, намацую твердий грунт під ногами, і все йде ніби гладенько, і обидва ми ніби задоволені, та коли я закінчую, він оголошує:

— Ні. Це дуже індивідуально. Це не завжди і не всюди. Якщо я думаю тільки головою, то чому я зовсім не можу міркувати без рук?..

Я відчуваю, що ми переходимо на слизьку тему. Центр категорично наказав мені будь-що уникати розмов, які могли б навести Малюка на ідею аборигенів. І наказав, слід сказати, правильно. Зовсім уникнути таких розмов не вдається, і останнім часом я помітив, що Малюк якось дуже важко переживає навіть власні посилання на спосіб свого життя. Може, починає здогадуватися? Хто його знає... Я вже кілька днів чекаю його прямого запитання. Хочу цього запитання і боюсь його...

— Чому ви можете, а я не можу?

— Цього ми ще до пуття не знаємо, — зізнаюсь я і обережно додаю: — Є припущення, що ти таки не зовсім людина…

— Тоді що ж таке людина? — негайно допитується він. — Що таке людина зовсім?

Я досить поганенько уявляю собі, як можна відповісти на таке запитання, і обіцяю розповісти йому про це наступної зустрічі. Він зробив з мене справжнього енциклопедиста. Іноді я цілодобово заковтую і переварюю інформацію. Головний Інформаторій працює на мене, найкрупніші спеціалісти з усяких галузей знань працюють на мене, я маю право будь-якої хвилини зв'язатися з ким-небудь із них і просити роз'яснень — стосовно моделювання П-абстракцій, обміну речовин в абісальних формах життя, методики побудови шахових етюдів…

— У тебе втомлений вигляд, — співчутливо помічає Малюк. — Ти втомився?

— Пусте, — кажу я. — Терпіти можна.

— Дивно, що ти втомлюєшся, — повідомляє він замислено. — Я чомусь ніколи не втомлююсь. А що таке, власне, втома?

Я набираю в груди якомога більше повітря і починаю пояснювати йому, що таке втома. Не перестаючи слухати, він розкладає перед собою камінчики, які обробив для нього старий добрий Том, надавши їм форми кубиків, куль, паралелепіпедів, конусів і складніших фігур. На ту мить, коли я закінчую, перед Малюком виростає дуже складна споруда, геть ні на що не схожа, але попри те по-своєму гармонійна і по-чудернацькому осмислена.

— Ти розповів чудово, — каже Малюк. — Скажи мені, наша бесіда записується?

— Так, звичайно.

— Зображення гарне, чітке? Зображення!

— Як завжди.

— Тоді нехай на цю фігуру гляне дід. Поглянь, діду: вузли остигання тут, тут і тут…

Малюків дід, Павло Олександрович Семенов, працює в галузі реалізації абстракцій у розумінні Парсиваля. Він досить пересічний учений, але великий ерудит, і Малюк підтримує з ним постійний творчий зв'язок. Павло Олександрович казав мені, що Малюк міркує часто-густо наївно, але завжди оригінально, і деякі з його побудов становлять певний інтерес для теорії Парсиваля.

— Обов'язково, — кажу я. — Неодмінно передам. Сьогодні ж.

— А може, це дурниці, — раптом заявляє Малюк і одним рухом змітає усю свою конструкцію. — Що зараз поробляє Льова? — питає він.

Льова — це старший інженер бази, великий жартівник і анекдотник. Коли Льова балакає з Малюком, навколопланетний ефір заповнюється реготом і азартним вереском, а я відчуваю щось схоже на ревнощі. Малюк дуже любить Льову й обов'язково щоразу запитує про нього. Іноді він питає і про Вандерхузе, і тоді відчувається, що солодка таємниця бакенбардів досі залишилася для нього нерозгаданою і гострою. Раз чи два він запитав про Комова, і мені довелося пояснити йому, що таке проект "Ковчег-2", а також навіщо цьому проектові потрібен ксенопсихолог. А от про Майку він не запитав жодного разу. Коли я сам зробив спробу почати про неї розмову, коли зробив спробу

пояснити, що Майка, якщо й обманювала, то для його ж, Малюкової, користі, що з нас чотирьох Майка першою зрозуміла, як важко Малюкові і як він потребує допомоги, — коли я зробив спробу все це йому розтлумачити, він просто підвівся і пішов геть. І точнісінько так само він підвівся і пішов, коли я одного разу, до слова, почав пояснювати йому, що таке брехня…

— Льова спить, — кажу я. — У нас тут зараз ніч, вірніше, нічний час бортової доби.

— Отже, ти теж спав? Я тебе знову розбудив?

— Це не страшно, — кажу я щиро. — Мені цікавіше з тобою, ніж спати.

— Ні. Ти йди і спи, — рішуче розпоряджається Малюк. — Дивні ми все ж таки створіння. Обов'язково нам потрібно спати.

Це "ми" бальзамом ллється на моє серце. Втім, останнім часом Малюк часто каже "ми", і я вже потроху почав звикати.

— Йди спати, — повторює Малюк. — Але тільки скажи мені спочатку: поки ти спиш, ніхто не прийде на цей берег?

— Ніхто, — кажу я, як завжди. — Можеш не турбуватися.

— Це добре, — каже він задоволено. — То ти спи, а я піду подумаю.

— Авжеж, іди, — кажу я.

— До побачення, — каже Малюк.

— До побачення, — кажу я і відключаюся.

Але я знаю, що буде далі, і я не йду спати. Мені цілком зрозуміло, що сьогодні я знову не висплюсь.

Він сидить у своїй звичній позі, до якої я вже звик і яка мені вже не здається нестерпною. Якийсь час він вдивляється у згаслий екран у чолі старого Тома, потім підводить очі до неба, неначе сподівається побачити там, на двохсоткілометровій висоті, мою базу, зістиковану із супутником Блукачів, а за його спиною розстилається знайомий мені пейзаж забороненої планети Ковчег — піщані дюни, шапка туману, що рухається над гарячими мочарами, похмурий хребет удалині, а над ним — тонкі довгі лінії величезних, як і раніше, та, може, повік загадкових споруд, ніби гнучкі, тривожно тремтячі антени велетенської комахи.

Там у них зараз весна, на кущах порозпускалися великі, несподівано яскраві квіти, над дюнами струменить тепле повітря. Малюк розгублено озирається, пальці його перебирають відшліфовані камінчики. Він дивиться через плече в бік хребта, відвертається і якийсь час сидить нерухомо, похнюпивши голову. Потім, наважившись, він простягає руку просто до мене і натискає клавішу виклику під самим носом Тома.

— Здрастуй, Стасю, — каже він. — Ти вже поспав?

— Так, — відповідаю я. Мені смішно, хоча спати жах як хочеться.

— А добре було б зараз погратися, Стасю. Правда?

— Так, — кажу я. — Це було б незле.

— Цвіркун у запічку, — каже він і якийсь час мовчить.

Я чекаю.

— Гаразд, — бадьоро каже Малюк. — Тоді давай знову порозмовляємо. Давай?

— Звичайно, — кажу я. — Давай.

Примітки

1

Доха — верхній одяг із хутряним верхом і такою самою підкладкою.

2

Сель — короткочасний бурхливий паводок на гірських річках із великим вмістом намулу й уламків гірських порід.

3

Ксенопсихологія (фантаст.) — наука, яка займається вивченням психології позаземних істот чи цивілізацій.

4

Н.П. — надзвичайна подія.

5

Кесон — водонепроникна камера, яку використовують для підводних робіт.

6

Барон Мюнхгаузен — герой знаменитого циклу веселих небилиць, що був виданий у Лондоні у 1785 р. Р. Е. Распе.

7

Тут: не встигла пристосуватися до певних умов.

8

Аксіоматика — сукупність аксіом, що лежать в основі тієї чи іншої науки.

9

Тут у значенні: проміжний епізод.

10

Тут у значенні: яка вбиває усе живе.

11

Крокі — нашвидку зроблений малюнок, креслення; план місцевості, накреслений на око, без попереднього вимірювання.

12

Фраза із повісті М. Гоголя "Нотатки божевільного".

13

Сікурс (застаріле) — допомога, підтримка.

14

Траверз — напрям, перпендикулярний до курсу корабля чи його діаметральної площини. "Бути на траверзі" якогось предмета —

знаходитися на лінії, яка напрямлена на цей предмет і утворює прямий кут із напрямом руху суб'єкта.

15

Цитата із "Нічної пісні Джунглів" (розділ "Брати Мауглі") знаменитого твору Дж.Р.Кіплінга "Книга Джунглів".

16

Тут: спосіб життя.

17

Надир — точка небесної сфери, протилежна до зеніту.

18

Верньєр — пристрій для точного настроювання апаратури. // Камбуз — кухня на кораблі.

19

Камбуз — кухня на кораблі.

20

Глінтвейн — гарячий напій, виготовлений з виноградного вина, цукру та спецій.

21

Меренга — тістечко із запечених збитих яєчних білків і вершків із цукром.

22

Назва оповідання Ч. Діккенса, що входить у цикл "різдвяних оповідей".

23

Чеширський кіт — персонаж "Алісиних пригод у Дивокраї" Л. Керрола.

24

Відсилання до епізоду дванадцятого розділу "Пригод Тома Сойєра" Марка Твена.

25

Лускунчик — назва казки німецького письменника Е.Т.А.Гофмана.

26

Стилізований вислів біблійного "жбани гніву" ("Книга пророка Єремії"; 50, 25)

27

Реноме — громадська думка, що закріпилася за ким-небудь.

28

У давнину провинних матросів часто вішали на фок-реях — нижніх реях на фок-мачті.

29

Йдеться про давньогрецького філософа Зенона Елейського, котрий для захисту вчення Парменіда про єдине непорушне буття сформулював ряд апорій ("нерозв'язних положень"), показавши, що визнання реальності множинності руху призводить до логічних суперечностей.